

NIBIO

NORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

Endring i utmarksbeiting og setring i Nord- Østerdalen, Røros og Valdres – årsaker og tiltak

NIBIO RAPPORT | VOL. 12 | NR. 1 | 2026

Ola Flaten og Valborg Kvakkestad
Divisjon for matproduksjon og samfunn

TITTEL/TITLE
Endring i utmarksbeiting og setring i Nord-Østerdalen, Rørø og Valdres – årsaker og tiltak
FORFATTER(E)/AUTHOR(S)
Ola Flaten, Valborg Kvakkestad

DATO/DATE:	RAPPORT NR./ REPORT NO.:	TILGJENGELIGHET/AVAILABILITY:	PROSJEKT NR./PROJECT NO.:	SAKSNR./ARCHIVE NO.:
16.01.2026	12/1/2026	Åpen	52691 og 52198	25/02112
ISBN:	ISSN:		ANTALL SIDER/ NO. OF PAGES:	ANTALL VEDLEGG/ NO. OF APPENDICES:
978-82-17-03913-6	2464-1162		140	3

OPPDRAAGSGIVER/EMPLOYER:	KONTAKTPERSON/CONTACT PERSON:
Forskningsmidlene for jordbruk og matindustri, Innlandet fylkeskommune	Ola Flaten

STIKKORD/KEYWORDS:	FAGOMRÅDE/FIELD OF WORK:
Utmarksbeiting, seterdrift, framtidsplaner, virkemidler, fjellandbruk	Landbruksøkonomi, sosiologi, institusjonell økonomi
Rangeland grazing, summer dairy farming, farm plans, policy instruments, mountain farming	Agricultural economics, sociology, institutional economics

SAMMENDRAG/SUMMARY:

Denne rapporten presenterer resultat fra en spørreundersøkelse blant gardbrukere i Valdres, Nord-Østerdalen og Rørø. Formålet har vært å undersøke framtidsplaner for utmarksbeiting og setring, hva som påvirker disse planene, og hva som kjennetegner gardbrukernes situasjon. De aller fleste ønsket å fortsette med utmarksbeiting. Viktige årsaker til å slutte med utmarksbeiting inkluderte låg lønnsomhet i gardsdrifta og uforutsigbare politiske rammevilkår. For bruk som har vært rammet av store rovviltskader, var rovvilt hovedårsaken til å slutte med utmarksbeiting. Undersøkelsen viste at flere planla å slutte med seterdrift, i hovedsak fordi de planla å avslutte mjølkeproduksjonen. Båsfjøs og lite jordbruksareal økte sjansene for å slutte med mjølk, og svak lønnsomhet ved fornying av driftsapparatet var den viktigste grunnen til å slutte. Å opprettholde små og mellomstore mjølkebruk er derfor viktig for framtidig seterdrift. De i gjennomsnitt største utfordringene for utmarksbeiting var gjengroing, løshunder og få beitebrukere. I enkelte kommuner ble freda rovvilt og hyttebygging pekt på som hovedproblemer. Dersom man ønsker å opprettholde eller øke utmarksbeiting, er det nødvendig med virkemidler som tar tak i stedsspesifikke utfordringer. Prosjektet peker særlig på behovet for målretta tiltak for utmarksbeiting og setring som styrker lønnsomheten og reduserer usikkerheten knyttet til politiske rammevilkår.

LAND/COUNTRY:	Norge
FYLKE/COUNTY:	Innlandet, Trøndelag
KOMMUNE/MUNICIPALITY:	Valdres, Nord-Østerdalen, Rørø
STED/LOKALITET:	Ås

GODKJENT /APPROVED	PROSJEKTLEDER /PROJECT LEADER
Audun Korsæth	Ola Flaten
NAVN/NAME	NAVN/NAME

NIBIO
NORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

English summary

Introduction

This report presents the results of a survey conducted among farmers in Valdres, Nord-Østerdalen, and Rørø. The survey aimed to understand farmers' plans regarding rangeland grazing and summer dairy farming, the factors influencing their decisions to continue, start, or stop these practices, and the characteristics of their farming situations.

Key findings

- **Continuation and discontinuation of practices:**
Most farmers intended to continue livestock grazing in rangelands. Those considering quitting cited low profitability and unpredictable changes in public policy and regulations as the main reasons. For farmers who had experienced major livestock losses due to protected predators, these losses were the primary reason for discontinuing rangeland grazing.
- **Summer dairy farming and milk production:**
Several dairy farmers intended to cease summer dairy farming, most often because they planned to exit milk production altogether. The likelihood of leaving milk production was higher among those with stanchion barns and smaller farms. Low profitability after investing in new dairy barns was the most important reason for stopping milk production.
- **Farm structure and sustainability:**
The continuation of summer dairy farming depends on the viability of small and medium-sized farms. Supporting these farm types is essential to maintain traditional practices.
- **Challenges in rangeland grazing:**
The main challenges identified were shrub encroachment, unleashed dogs, and a declining number of grazing farmers in the area. In some municipalities, protected predators or cabin development posed the greatest obstacles.

Recommendations

To sustain or increase rangeland grazing and summer dairy farming, targeted actions that address site-specific challenges are needed. Key recommendations include:

- Develop policies and instruments that enhance farm profitability and regulatory stability.
- Support small and medium-sized farms to ensure the sustainability of summer dairy farming.
- Address local challenges such as predator management, shrub encroachment, and the impact of cabin development.
- Encourage collaboration among farmers to strengthen the community of grazing farmers.

Conclusion

The findings underscore the need for focused support to address both economic and policy-related challenges. With targeted measures, it is possible to sustain and potentially expand rangeland grazing and summer dairy farming in these regions.

Forord

Formålet med denne rapporten har vært å undersøke årsaker til endringer i utmarksbeiting og setring. Vi ønsker å forstå hvorfor noen velger å fortsette, mens andre har sluttet, vurderer å slutte, eller eventuelt ønsker å starte opp igjen. Videre vurderer vi hvilke virkemidler og tiltak som kan bidra til å opprettholde eller øke utnyttinga av fôrressursene i utmarka og ved setring.

Rapporten bygger på data fra to studieområder: Nord-Østerdalen/Røros og Valdres. Datagrunnlaget består av en spørreundersøkelse blant gardbrukere i disse områdene, supplert med innspill fra en rekke brukermøter med ulike aktører. Rapporten presenterer hovedfunn fra spørreundersøkelsen og erfaringer fra brukermøtene. I tillegg er det gjennomført kvalitative intervju med gardbrukere. Resultater fra disse intervjuene vil publiseres i en egen artikkel.

Rapporten er en del av to prosjekt. Det første, «Endring i utmarksbeiting i Nord-Østerdalen – årsaker, virkninger og tiltak», er et regionalt tilretteleggingstiltak i regi av Innlandet fylkeskommune. Regionale tilretteleggingstiltak skal styrke produksjonen i primærjordbruket og bidra til økt optimisme og framtidstro blant aktive brukere. Det andre prosjektet, «FJELLBEITE – Endringer i utmarksbeiting og setring – årsaker, virkninger og tiltak», er finansiert av Forskningsmidlene for jordbruk og matindustri (FFL/JA).

Vi retter en stor takk til alle gardbrukerne som har deltatt i spørreundersøkelsen og til dem som velvillig har bidratt på brukermøter og i intervjuer. Prosjektleder Ola Flaten (NIBIO) har skrevet rapporten sammen med Valborg Kvakkestad. Birger Vennesland har vært kvalitetssikrer.

Alvdal, 30.12.25

Ola Flaten

Prosjektleder

Innhold

1	Innledning.....	8
1.1	Bakgrunn.....	8
1.2	Formål.....	9
1.3	Oppbygging av rapporten.....	9
2	Studieområder.....	11
2.1	Nord-Østerdalen/Røros og Valdres	11
2.1.1	Demografi.....	11
2.1.2	Klima.....	12
2.1.3	Landbruk og annet næringsliv.....	12
2.1.4	Utmarksbeite.....	13
2.2	Utviklingstrekk i jordbruket	13
2.2.1	Jordbruksarealer i drift og arealbruk.....	13
2.2.2	Gardsbruk i drift	18
2.2.3	Husdyrholdet.....	18
2.2.4	Beitebruk i utmarka.....	22
2.2.5	Seterdrift	27
2.3	Rovviltforvaltning: soneinndeling for rovvilt og beitedyr.....	27
3	Datamateriale og metode	29
3.1	Datamaterialet.....	29
3.1.1	Spørreundersøkelsen	29
3.1.2	Kobling av spørreundersøkelsen med registerdata	30
3.1.3	Møter med brukere.....	30
3.2	Statistiske analyser	30
3.2.1	Beskrivende statistikk.....	30
3.2.2	Gruppesammenligninger.....	31
3.2.3	Regresjonsanalyse.....	31
4	Resultat fra spørreundersøkelsen	34
4.1	Driftsform og -omfang, lokalisering.....	34
4.2	Brukerfamilien og gardsbruket.....	35
4.3	Tilfredshet, sosiale forhold, mål med gardsdrifta og identitet.....	39
4.3.1	Tilfredshet	39
4.3.2	Brukernes opplevelse av egen situasjon	43
4.3.3	Mål med gardsdrifta.....	44
4.3.4	Sjølidentitet.....	46
4.4	Utmarksbeiting	47
4.4.1	Problematiske forhold i beiteområdet.....	48
4.4.2	Hytteutbygging.....	52
4.4.3	Rovvilt og rovvilterstatning	53
4.4.4	Framtidsplaner utmarksbeiting.....	55
4.4.5	Årsaker til å slutte med utmarksbeiting.....	57
4.4.6	Gardsdrift dersom utmarksbeite ikke lenger er mulig	59
4.5	Framtidsplaner for gardsdrifta	60
4.5.1	Framtidsplaner for de enkelte driftsgreiner.....	60

4.5.2	Overganger mellom ulike driftsgreiner	63
4.5.3	Forhold som påvirker framtidsplaner	66
4.6	Mjølkeproduksjon.....	67
4.6.1	Årsaker til å slutte med mjølkeproduksjon	67
4.6.2	Mjølkesystem	70
4.6.3	Båsfjøs og løsdriftskravet	70
4.7	Seterdrift	71
4.7.1	Omfang av setring	71
4.7.2	Arbeidskraft på setra.....	73
4.7.3	Praktiske og økonomiske forhold ved setring	73
4.7.4	Forhold som påvirker setring eller ikke	75
4.7.5	Sammenhenger mellom framtidsplaner for mjølkeproduksjon og setring.....	76
4.7.6	Kommentarer om fordeler og ulemper ved setring	76
4.8	Økologisk drift	78
5	Innspill fra møter med ulike aktører.....	81
5.1	Innspill fra møtet i Rendalen og Engerdal	81
5.1.1	Konsekvenser av rovdyr	81
5.1.2	Mistillit til forskning og forvaltning	83
5.1.3	Skanse for de andre beiteområdene.....	83
5.1.4	Tiltak.....	83
5.2	Innspill fra møter i Nord-Østerdalen og Røros	84
5.2.1	Ta vare på de bruka som finnes	84
5.2.2	Tiltak for setring	85
5.2.3	Utmarksbeiting.....	86
5.2.4	Se til Sveits	88
5.2.5	Klima, miljø og klimakalkulatoren	89
5.2.6	Kommunikasjon.....	89
5.3	Innspill fra møter i Valdres	89
5.3.1	Hytter og friluftsliv	89
5.3.2	Stølsdrift	90
5.3.3	Sauehold.....	91
5.3.4	Lokale landbruksmiljø	91
5.3.5	Topografi	91
5.3.6	Kommunikasjon.....	91
5.3.7	Se til Sveits	91
6	Sammendrag og vurdering av virkemidler	92
6.1	Utmarksbeiting	92
6.1.1	Utvikling i utmarksbeiting 1995–2022	92
6.1.2	Framtidsplaner for utmarksbeiting de neste 5–10 åra	92
6.1.3	Ulike utfordringer ved utmarksbeiting og mulige tiltak og virkemidler	92
6.1.4	Konsekvenser av å ikke kunne bruke utmarksbeite	95
6.2	Setring.....	96
6.2.1	Utvikling i seterdrift.....	96
6.2.2	Hvor mange setra?	96
6.2.3	Kjennetegn ved de som setrer	96
6.2.4	Fordeler og ulemper med setring	96
6.2.5	Kjennetegn ved de som planlegger å slutte med setring.....	97

6.2.6	Kjennetegn ved de som planlegger å slutte med mjølkeproduksjon	97
6.2.7	Årsaker til å slutte med mjølk	98
6.2.8	Anbefalinger om virkemidler for seterdrift	98
6.3	Gardsdrifta	99
6.3.1	Utvikling i jordbruksareal og gardsdrift 1999–2022	99
6.3.2	Framtidsplaner for gardsdrifta de neste 5–10 åra	99
6.3.3	Misnøye og tilfredshet med ulike forhold i gardsdrifta	99
6.3.4	Faglig og sosialt miljø	100
6.3.5	Kommunens rolle	100
6.3.6	Nasjonale virkemidler	100
6.3.7	Lokale tiltak og virkemidler	101
7	Konklusjon	102
7.1.1	Årsaker til endringer i utmarksbeiting	102
7.1.2	Årsaker til endringer i setring	102
7.1.3	Tiltak og virkemidler for utmarksbeiting og setring	102
7.1.4	Oppsummering	103
	Vedlegg A: Beskrivende statistikk – regioner og kommuner	108
	Vedlegg B: Utvikling på gardene framover. Drifts-greiner, fordelt på regioner og kommuner.	117
	Vedlegg C: Spørreundersøkelsen	120

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Bare 3 % av landarealet i Norge er dyrka mark. Samtidig utgjør utmark hele 95 % av landarealet, og nær halvparten av dette er egna som husdyrbeite (Strand et al. 2021). Utmarksressursene har historisk vært grunnleggende for norsk landbruk. Beitebruk med sau, geit og storfe, sammen med seterdrift, har formet både landskapet og driftsformene som kjennetegner norsk jordbruk. Utmarksbeiteområdene skjøttes ekstensivt, uten tilførsel av mineralgjødsel eller plantevernmidler. Rikelig tilgang på utmarksbeiter og tradisjoner for seterbruk har gjennom århundrer hatt avgjørende betydning for matproduksjon og beredskap, bosetting og levende lokalsamfunn, kulturarv, landskapskvaliteter og biologisk mangfold (Shucksmith og Rønningen 2011).

Beiting med husdyr i utmark var på sitt høyeste i siste halvdel av 1800-tallet (Garmo og Skurdal 1998, s. 160). Som følge av at seterbruket har gått sterkt tilbake og at mjølkeproduksjonen er blitt intensivert, har antall storfe på utmarksbeite falt. Overslag har vist en sterk reduksjon i beiting i utmark fra 1939 (fôropptak 740 mill. føreheter; f.e.) til 1974 (245 mill. f.e.), og deretter en liten økning fram til 1996 (295 mill. f.e.), Garmo og Skurdal (1998). Senere har dyretallet i utmarka vært ganske stabilt, bortsett fra en liten nedgang i sauetallet rundt årtusenskiftet (Strand et al. 2021). I de senere ti-åra er det gitt tilskott for dyr på utmarksbeite samt seterdrift for å kunne «bidra til et aktivt og bærekraftig jordbruk innenfor de målsettinger Stortinget har trukket opp» (jf. § 1 i forskrift for om produksjonstilskudd og avløsertilskudd i jordbruket).

I dag står sauen for nærmere 70 % av det totale fôropptaket i utmark, mens storfe står for det meste av resten. Verdien av det fôret som husdyra årlig høster på utmarksbeite, er anslått til om lag én milliard kroner, basert på en prising tilsvarende kraftfôr til sau (Strand et al. 2021). I tillegg leverer beitenæringa viktige samfunnstjenester i form av åpne kulturlandskap, opprettholdelse av biologisk mangfold og bidrag til rekreasjonsverdier.

Antall beitedyr har konsekvenser for å kunne opprettholde kulturlandskapet og det biologiske mangfoldet (Ross et al. 2016). Færre beitedyr kan føre til gjengroing og dermed mindre fôrressurser til disposisjon samt at kulturarv, biologisk mangfold og friluftsopplevelser svekkes (Olsson et al. 2000; Schermer et al. 2016; Sørensen et al. 2017). Bruk av utmarksbeite har vanligvis krevd samarbeid mellom bønder. Denne kollektive praksisen har vært viktig for å bygge sosial kapital og styrke fellesskapet i bygdesamfunnet (Caballero 2015).

Forskning på hvorfor noen bønder slutter, mens andre fortsetter med eller begynner med utmarksbeiting eller seterdrift, er begrenset. Særlig er de sosioøkonomiske drivkreftene bak driftsnedlegging i fjellbygdområder lite belyst (Marriott et al. 2004). Samtidig finnes det flere studier som undersøker faktorer som påvirker bønders beslutning om å fortsette eller avslutte gardsdrift. De fleste bidragene viser at større gardsbruk, bedre lønnsomhet og yngre brukere gjennomgående er forbundet med lågere sjanse for å slutte (Mishra et al. 2014). I tillegg viser enkelte studier at deltidsdrift kan bidra til å stabilisere drifta (Daugstad 2019).

Virkningene av jordbruksstøtte fremstår som tvetydige, og effekten avhenger av utformingen av støtteordningene. På det sosiale planet framheves betydningen av å være integrert i lokalsamfunnets sosiale strukturer og å ha tilgang til et godt fagmiljø (Flaten 2017; Leal 2018).

Rovdyrproblematikk kan også bety mye. For eksempel fant Strand m.fl. (2019) at sau på utmarksbeite nærmest er blitt utradert innenfor ulvesona, noe som har ført til at mange har avvikla gardsdrifta. Samtidig har enkelte gått over til bruk av inngjerda innmarksbeite.

Samla sett viser dette at både økonomiske, sosiale og miljømessige faktorer spiller inn på bønders valg, og at det er behov for mer forskning på de underliggende drivkreftene bak driftsendringer i fjellbygdområder.

Seterdrift har tradisjonelt vært en løsning på mangel på fôrressurser i bygda nær garden, kombinert med god tilgang på beiteområder i utmarka (Daugstad 2019; Bungler og Haarsaker 2020). Studier har vist at seterdrift kan være like lønnsomt som å holde kyrne heime (Asheim et al. 2014). Siden 1995 har det vært offentlig tilskudd til seterdrift, men mange gardbrukere opplever fortsatt at mye arbeid og låg lønnsomhet er de største utfordringene med seterdrift (Bunger og Haarsaker 2020). Antallet aktive setrer i Norge har blitt mer enn halvert, fra 1 403 i 2005 til 743 i 2024 (SSB 2025a). Det er store naturmiljø-, kulturmiljø- og landskapsverdier knyttet til setrene og seterdrift bidrar til matmangfold og fortsatt utnyttelse av utmarksressurser (Landbruksdirektoratet 2023).

Det er betydelig variasjon i hvordan utmarka brukes som beiteressurs, både nasjonalt og i Innlandet fylke (Rekdal og Angeloff 2021). Mens noen områder blir godt utnytta, er det andre hvor ressursene er lite brukt. Dette bekymrer mange aktører, som etterlyser mer kunnskap om konsekvensene av redusert utmarksbeiting for lokal verdiskaping, lokalsamfunn, fôrressursene og biologisk mangfold. For å møte disse utfordringene er det viktig å dokumentere effektene av redusert beiting og utvikle tiltak som kan stimulere til økt bruk av utmarka til matproduksjon.

1.2 Formål

Hovedformålet med rapporten har vært å undersøke årsaker til endringer i utmarksbeiting og setring. Vi ønsker å forstå hvorfor noen gardbrukere fortsetter med disse driftsformene, mens andre har sluttet, vurderer å slutte, eller ønsker å starte opp igjen. Videre vurderer vi hvilke virkemidler og tiltak som kan bidra til å opprettholde eller øke utnytting av fôrressursene i utmarka og ved setring.

Studien er gjennomført i Nord-Østerdalen, Røros og Valdres, men funnene har overføringsverdi til fjellandbruket i hele Norge.

I tillegg undersøker rapporten gardbrukernes framtidsplaner, tilfredshet med ulike forhold, samt deres opplevelse av egen situasjon, utfordringer og fordeler knyttet til utmarksbeiting og setring. Vi ser også nærmere på årsaker til opphør av mjølkeproduksjon, betydningen av løsdriftskravet for mjølkebruk, og planer for økologisk produksjon.

Datagrunnlaget består av en spørreundersøkelse sendt ut vinteren 2023 til gardbrukere i de to regionene. I rapporten presenteres resultater fra nær sagt alle spørsmål i undersøkelsen, med særlig vekt på faktorer som påvirker valg om utmarksbeiting, setring og framtidsplaner for drifta.

Vi presenterer også innspill fra møter som har vært arrangert med gardbrukere og andre aktører i Valdres og Nord-Østerdalen/Røros om situasjonen deres og mulige virkemidler.

1.3 Oppbygging av rapporten

Rapporten er bygd opp på følgende måte:

- **Kapittel 2** beskriver studieområdene og utviklingstrekk innen jordbruk, husdyrhold, bruk av utmark til beite og seterdrift samt soneinndelingen for rovvilt og beitedyr.
- **Kapittel 3** redegjør for datamaterialet, inkludert spørreundersøkelsen med koblingen til produksjonstilskottsregisteret og brukermøtene. Kapitlet forklarer også hvordan dataene er analysert.
- **Kapittel 4** presenterer hovedresultat fra studien: brukerfamilien og gardsdrifta, tilfredshet og sosiale forhold, utfordringer knyttet til utmarksbeiting (som hyttebygging og rovvilt), samt

framtidspaner for utmarksbeiting og gardsdrift generelt, mjølkeproduksjon, seterdrift og økologisk drift.

- **Kapittel 5** oppsummerer innspill fra møter med gardbrukere og andre aktører i de to regionene.
- **Kapittel 6** oppsummerer rapportens funn, og drøfter virkemidler og tiltak for å opprettholde eller øke utnytting av fôrressursene i utmarka og seterdrift.
- **Kapittel 7** inneholder rapportens konklusjoner.

Vedlegg:

- **Vedlegg A** viser beskrivende statistikk for utvalgte data om arealbruk og husdyrhold fra produksjonstilskottsregisteret, samt svar på alle spørsmål fra undersøkelsen, gruppert etter regioner og kommuner.
- **Vedlegg B** beskriver framtidspaner for ulike driftsgrener på garden, også fordelt på regioner og kommuner.
- **Vedlegg C** inneholder spørreskjemaet som ble sendt ut til nåværende og tidligere gardbrukere.

2 Studieområder

2.1 Nord-Østerdalen/Røros og Valdres

Forskningsprosjektene tar utgangspunkt i Nord-Østerdalen/Røros og Valdres som studieområder. Begge områdene ligger i de indre fjellrike delene av Sør-Norge (Figur 1).

2.1.1 Demografi

Nord-Østerdalen og Røros: Dette området omfatter åtte kommuner med til sammen 22 125 innbyggere per 1. januar 2025, fordelt på et samla areal på 13 595 km² (1,6 innbyggere per km²). Nord-Østerdalen utgjør den nordøstlige delen av Innlandet fylke og inkluderer kommunene Rendalen, Alvdal, Folldal, Tynset, Tolga og Os. Engerdal er også inkludert, til tross for at området har avløp gjennom Trysilleva til Sverige. Røros er en kommune og bergstad i Trøndelag fylke. Glåma renner fra Aursunden i Røros gjennom Nord-Østerdalen, og området omtales ofte som «Fjellregionen», med Tynset og Røros som regionsentre.

Valdres: Valdres er det vestligste dalføret i Innlandet fylke og består av kommunene Sør-Aurdal, Etnedal, Nord-Aurdal, Vestre Slidre, Øystre Slidre og Vang. Området hadde 17 632 innbyggere per 1. januar 2025, fordelt på 5 406 km² (3,3 innbyggere per km²), altså dobbelt så høy folketetthet som Nord-Østerdalen/Røros. Regionsenteret er Fagernes i Nord-Aurdal.

Figur 1 Geografisk plassering av kommunene i Valdres, Nord-Østerdalen og Røros. Kilde: <https://www.kartverket.no/globalassets/eiendom/forvaltningskartet-2024-med-norges-grenser.pdf>

Folketallet i begge områdene har gått ned med nærmere 10 % siden 1950-tallet og med 3-4 % fra tusenårsskiftet og fram til 2025 (Tabell 1). I Nord-Østerdalen og Røros har nedgangen vært størst i typiske utkantkommuner som Rendalen (mer enn halvert siden 1951), Engerdal, Tolga og Folldal. Kun Tynset har hatt en markert økning. I Valdres finner en noe av det samme mønsteret med

folketallsnedgang i særlig Sør-Aurdal og Etnedal, mens Nord-Aurdal og Øystre Slidre har økt med over 10 % siden 1951. De siste åra har folketallet i begge områdene økt med noen hundre personer.

Tabell 1 Utvikling i folketall per 1. januar. Kilde: SSB (2025b).

	1951	1976	2000	2025
Rendalen	3887	2916	2257	1846
Engerdal	1756	1792	1580	1326
Tolga	2025	1865	1812	1606
Tynset	4200	5095	5473	5722
Alvdal	2569	2463	2417	2509
Folldal	2372	2207	1814	1540
Os	2165	1859	2148	1895
Rørøros	5325	5293	5545	5681
I alt, NØR	24299	23490	23046	22125
Sør-Aurdal	4103	3753	3389	2822
Etnedal	2093	1766	1401	1254
Nord-Aurdal	5715	6166	6560	6455
Vestre Slidre	2518	2430	2282	2142
Øystre Slidre	2886	2901	3060	3311
Vang	1954	1751	1675	1648
I alt, Valdres	19269	18767	18367	17632

2.1.2 Klima

Begge områdene har et kontinentalt klima med kalde vintre og varme somre, sammenligna med høgda over havet. Dalstrøka i Nord-Østerdalen og Rørøros har blant de lågeste vintertemperaturer i landet. Rørøros har kulderekord for Sør-Norge, $-50,6^{\circ}\text{C}$, målt 13. januar 1914. Det faller mest nedbør om sommeren. Årsnedbøren i regnskygger i Nord-Østerdalen og særlig Folldal kan ligge under 400 mm. Snødekket kan være langvarig og mye jordbruksareal ligger høgt over havet. I indre dalstrøk kan man også ha frostnetter sommerstid. Grovfôrbasert husdyrproduksjon blir derfor basis for jordbruket i disse områdene.

2.1.3 Landbruk og annet næringsliv

Landbruket er viktig for sysselsetting og verdiskaping i begge studieområdene. Lerfald (2017 a og b) anslo at det ble utført 1068 årsverk i primærjordbruket i Nord-Østerdalen og 686 årsverk i Valdres i 2014. I Rørøsjordbruket (inkludert reindrift) ble det utført 138 årsverk i 2021 (Sand et al., 2023).

I tillegg til primærlandbruket er det atskillig næringsmiddelindustri i Nord-Østerdalen. Regionen har også flere større landbruksteknologibedrifter, som Os ID/MSD Animal Health, Duett og Findmy. I kommunene Alvdal, Rendalen og Tolga utgjorde verdiskapingen i primærnæring og landbruksbasert industri over 20 % av den totale verdiskapingen i 2014 (Lerfald, 2017a).

Rørøros og nærliggende områder er blant Norges ledende regioner for produksjon av lokalmat, inkludert økologiske produkter, organisert under paraplyen Rørøsmat. Det økologiske Rørøsmøieriet mottar årlig 4 millioner liter melk fra lokale leverandører, men må kjøpe inn ytterligere 12 millioner liter fra andre områder for å dekke behovet. Økt bruk av beiteressurser i utmarka kan bidra til økt lokal produksjon av økologisk mjølk.

I Røros-området er det store kulturminneinteresser, og hele Røros bergstad og Circumferensen¹ står på lista til UNESCO over verdens kulturarv (<https://whc.unesco.org/en/list/55/>). Reiselivsnæringen er svært viktig for Røros kommune.

Reiseliv og turisme utgjør en stor og voksende næring i Valdres, både sommer og vinter. Regionen har over 18 000 hytter, noe som bidrar til økt aktivitet og verdiskaping i Valdres-kommunene. Turismeveksten har ført til etablering av flere mikrobedrifter, særlig innen foredling av kjøtt og mjølk. Valdres er dessuten kjent for sin tradisjonsrike produksjon av rakfisk.

2.1.4 Utmarksbeite

Det er godt med utmarksbeite i begge områdene. Varierende næringsinnhold i berggrunnen har stor betydning for hvilke vegetasjonstyper man finner og kvaliteten på utmarksbeitet. I Nord-Østerdalen og Røros er det stor variasjon i beitekvalitet. Dette har sammenheng med berggrunnen. Skillet går ganske skarpt mellom næringsrike kambro-siluriske skiferbergarter i Trondheimsfeltet i nord-vest og næringsfattige, kvartsrike sandsteiner («sparagmitt») og grunnfjell ellers.

I Valdres er variasjonen mindre, men også her finnes det forskjeller: I den sørlige delen av Valdres (Aurdal) er dalen skåret ned i grunnfjellet. Lenger nord forekommer mer næringsrike skiferbergarter og fyllitter (Rekdal og Angeloff, 2021).

Utmarka har vært en viktig ressurs for landbruket i disse områdene. De to regionene utgjør kjerneområder for seterdrift i Norge. Omtrent 40 % av landets setrer ligger her (Bunger og Haarsaker 2020). Det kan beites mer i utmarka i begge områdene. I Nord-Østerdalen utnyttes mindre enn 40 % av utmarksbeitene til sommerbeite, mens andelen i Valdres er rundt 70 % (Rekdal og Angeloff, 2016). I Røros er det anslått at kun 12 % av utmarksbeitene utnyttes av husdyr (Rekdal og Angeloff, 2025). Disse tallene inkluderer ikke beitetrykk fra ville hjortedyr.

I Røros benyttes området nord for Aursunden også som sommer- og høstbeite for tamrein, men det finnes lite data om beitetrykket fra reinen, og dette er ikke hensyntatt i beregningene til Rekdal og Angeloff (2025).

Generelt er det liten konflikt mellom beitebruk til storfe, småfe, tamrein og ville hjortedyr så lenge det samla beitetrykket er lågt. Tvert imot kan ulike dyreslag ha nytte av hverandre for å holde beitekvaliteten oppe gjennom vekstsesongen ved å hindre gjengroing og stimulere til fersk og næringsrik vekst (ibid.).

2.2 Utviklingstrekk i jordbruket

Alle tall i dette kapitlet, med unntak av kapittel 2.2.5, er hentet fra jordbruksstatistikken til Statistisk sentralbyrå (SSB). Statistikken er basert på søknader om produksjonstilskott i jordbruket, supplert med et anslag for produsenter som ikke søker tilskott. De fleste av tidsseriene strekker seg tilbake til 1999. Informasjonen for samtlige år er hentet fra nettsidene til SSB (<https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/jordbruk.>)

2.2.1 Jordbruksarealer i drift og arealbruk

Ifølge SSBs jordbruksstatistikk for 2022 utgjorde det registrerte jordbruksarealet i drift nesten 240 000 daa i Nord-Østerdalen og Røros i 2022 og 141 000 daa i Valdres (Tabell 2).

¹ «Circumferensen var det opprinnelige privilegieområdet til Røros Kobberverk. Innafor denne sirkelen fikk kobberverket rettigheter til å utnytte alle malmforekomster, skogressurser og vassdrag. Folk som bodde der, kunne bli pålagt å arbeide for verket og tilgjengelig arbeidskraft. Privilegiebrevet ble utskrevet av kongen i 1646, <https://verdensarvenroros.no/circumferensen>

I Nord-Østerdalen har flere kommuner over 30 000 daa jordbruksareal, hvor Tynset er størst med over 61 000 daa. Engerdal har betydelig mindre areal i drift, med godt under 10 000 daa.

I Valdres er Nord-Aurdal den største jordbrukskommunen med ca. 33 000 daa, etterfulgt av Slidre-bygdene med omtrent 27 000 daa hver. Etnedal har det minste jordbruksarealet, med ca. 15 000 daa.

Tabell 2. Utvikling av areal med fulldyrka mark, åkervekster, anna eng og beite og jordbruksareal per bruk, alt målt i daa, for åra 1999 og 2022. Kilde: SSB Jordbruksstatistikk

Kommune	Fulldyrka areal	herav åker	Anna eng og beite	Areal per bruk	Fulldyrka areal	herav åker	Anna eng og beite	Areal per bruk
	1999				2022			
Rendalen	19555	4710	1396	162	19450	5277	1969	330
Engerdal	13510	0	520	131	7483	0	276	268
Tolga	28429	0	2309	184	29976	108	5087	373
Tynset	51933	1248	3991	173	56044	1795	5195	306
Alvdal	26449	1416	1644	149	28742	1955	2622	247
Folldal	23932	0	1754	158	25146	0	2398	257
Os	28587	0	1631	158	29168	3	2795	299
Røros	22923	0	1352	171	21577	1	1562	392
I alt, NØR	215318	7374	14597	163	217586	9139	21904	304
Sør-Aurdal	18809	1746	2531	112	16869	292	4931	216
Etnedal	12349	477	2690	124	10773	55	3928	263
Nord-Aurdal	29476	867	6525	118	25616	0	7506	195
Vestre Slidre	26294	1258	4122	125	22144	361	4956	175
Øystre Slidre	24056	577	4226	115	21480	43	5756	187
Vang	16851	56	3650	110	12551	0	4618	179
I alt, Valdres	127835	4981	23744	117	109433	751	31695	195

Fulldyrka areal inkluderer fulldyrka eng, grønfôr- og silovekster, korn og oljevekster til modning, potet og grønnsaker på friland. Åkervekster er korn, potet og grønnsaker. Anna eng og beite er overflatedyrka eng og innmarksbeite. Totalt jordbruksareal blir summen av fulldyrka areal og anna eng og beite, som jordbruksareal per bruk blir beregnet på grunnlag av.

Utviklingen i fulldyrka areal gir viktig innsikt i jordbruksaktiviteten i regionene. Her presenteres endringer fra 1999 til 2022 i Nord-Østerdalen, Røros og Valdres.

I Nord-Østerdalen og Røros har det fulldyrka arealet økt med 2000 daa til totalt 217 600 daa i 2022. Flere kommuner i Nord-Østerdalen har hatt omfattende nydyrking i perioden og har økt det fulldyrka arealet. Kommuner med økning er: Alvdal (+ 9 %), Tynset (+ 8 %), Tolga (+ 5 %) og Folldal (+ 5 %). I Os og Rendalen har arealet vært stabilt. Røros har hatt en nedgang på 6 %. Engerdal har hatt en sterk reduksjon, fra 13 500 daa i 1999 til 7 500 daa i 2022 (–45 %).

Valdres har hatt en nedgang i registrert fulldyrka areal på ca. 18 400 daa (–14,4 %), til 109 400 daa i 2022. Nedgangen var prosentvis størst i Vang (–25 %), minst i Sør-Aurdal (–10 %). De øvrige kommunene lå nær gjennomsnittet i Valdres.

Reduksjonen i registrert fulldyrka areal kan skyldes både at areal faktisk har gått ut av drift, og at innføringen av digitalt kartgrunnlag fra 2005 har gitt mer nøyaktige målinger enn tidligere (Bye et al. 2020). Videre har Bye et al. (2020) påpekt at: «Nytt søknadssystem for produksjonstilskot i jordbruket frå og med 2017 med nye registreringstidspunkt og direkte tilgang til gardskart med arealopplysningar for dei ulike markslaga, kan òg ha medført endringar i arealopplysningane».

Figur 2 viser den relative utviklingen i fulldyrka areal kommunevis fra 1999 til 2022. I flere kommuner økte arealet fra 2017 til 2018-19, trolig som følge av endringer i målemetoder eller rapportering som

ble innført i 2017 (sjå forrige avsnitt). Rundt 2010 ble det gjennomført nye arealmålinger i Valdres, noe som resulterte i et markant fall i registrert fulldyrka areal. Dette fallet reflekterer imidlertid ikke en reell nedgang, men skyldes hovedsakelig endringer i målemetodikk. Den faktiske reduksjonen i fulldyrka areal har derfor vært betydelig mindre enn det statistikken antyder. Likevel har det vært en viss nedgang i arealet i flere kommuner, spesielt i Vang.

Arealet for anna eng og beite har økt betydelig i begge de undersøkte områdene. I Nord-Østerdalen og Røros steg arealet fra 14 600 daa i 1999 til 21 900 daa i 2022, en økning på 50 %. I Valdres økte arealet fra 23 700 til 31 700 daa i samme periode, tilsvarende 34 % (Tabell 2). Alle kommuner, med unntak av Engerdal, har hatt en økning i arealet for anna eng og beite.

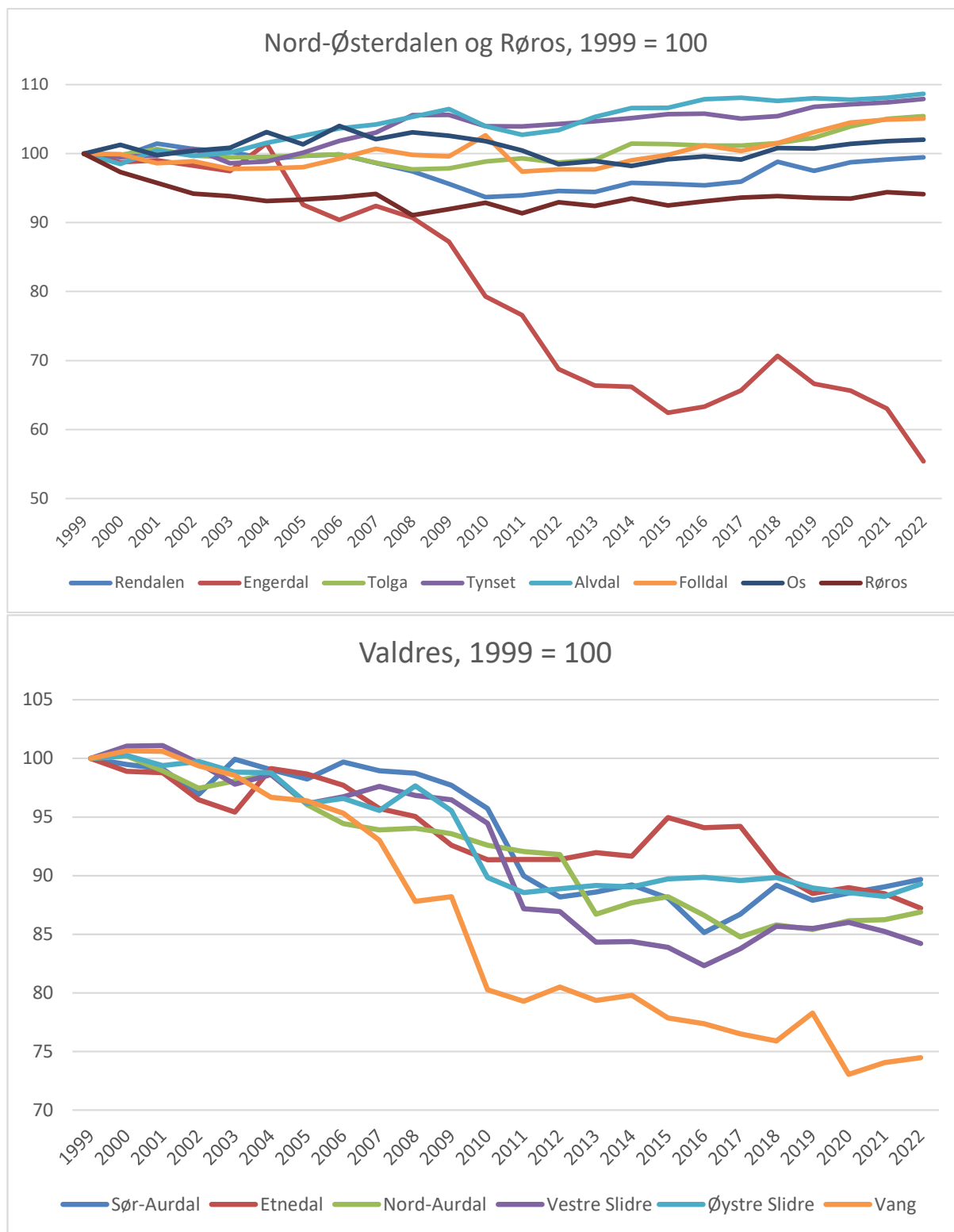
Det er viktig å merke seg at en betydelig del av denne økningen for anna eng og beite ikke er reell, men skyldes endringer i regelverket for arealtilskott. Etter 1998 ble det ikke lenger stilt krav om gjødsling av innmarksbeite, noe som har ført til at mer areal har blitt registrert i søknader om produksjonstilskott (Bye et al., 2020). Dermed reflekterer ikke den registrerte økningen nødvendigvis en faktisk utvidelse av areal til anna eng og beite, men snarere administrative endringer.

I 2002 var gjennomsnittlig jordbruksareal i drift per gardsbruk 304 daa i Nord-Østerdalen og Røros, og 195 daa i Valdres (Tabell 2). Bruksstørrelsen har økt betydelig siden 1999: I Nord-Østerdalen og Røros fra 163 til 304 daa (+86 %), og i Valdres fra 117 til 195 daa (+66 %).

De største bruka i Nord-Østerdalen og Røros finner vi i Røros (392 daa) og Tolga (373 daa), mens Folldal (257 daa) og Alvdal (247 daa) har de minste. Fra 1999 til 2022 var den prosentvise økningen størst i Røros, og minst i Alvdal og Folldal.

I Valdres lå gjennomsnittlig bruksstørrelse i 1999 mellom 110 og 125 daa i alle kommunene. I 2002 var de største brukene i Etnedal (263 daa) og Sør-Aurdal (216 daa), mens de øvrige kommunene hadde under 200 daa per bruk i gjennomsnitt.

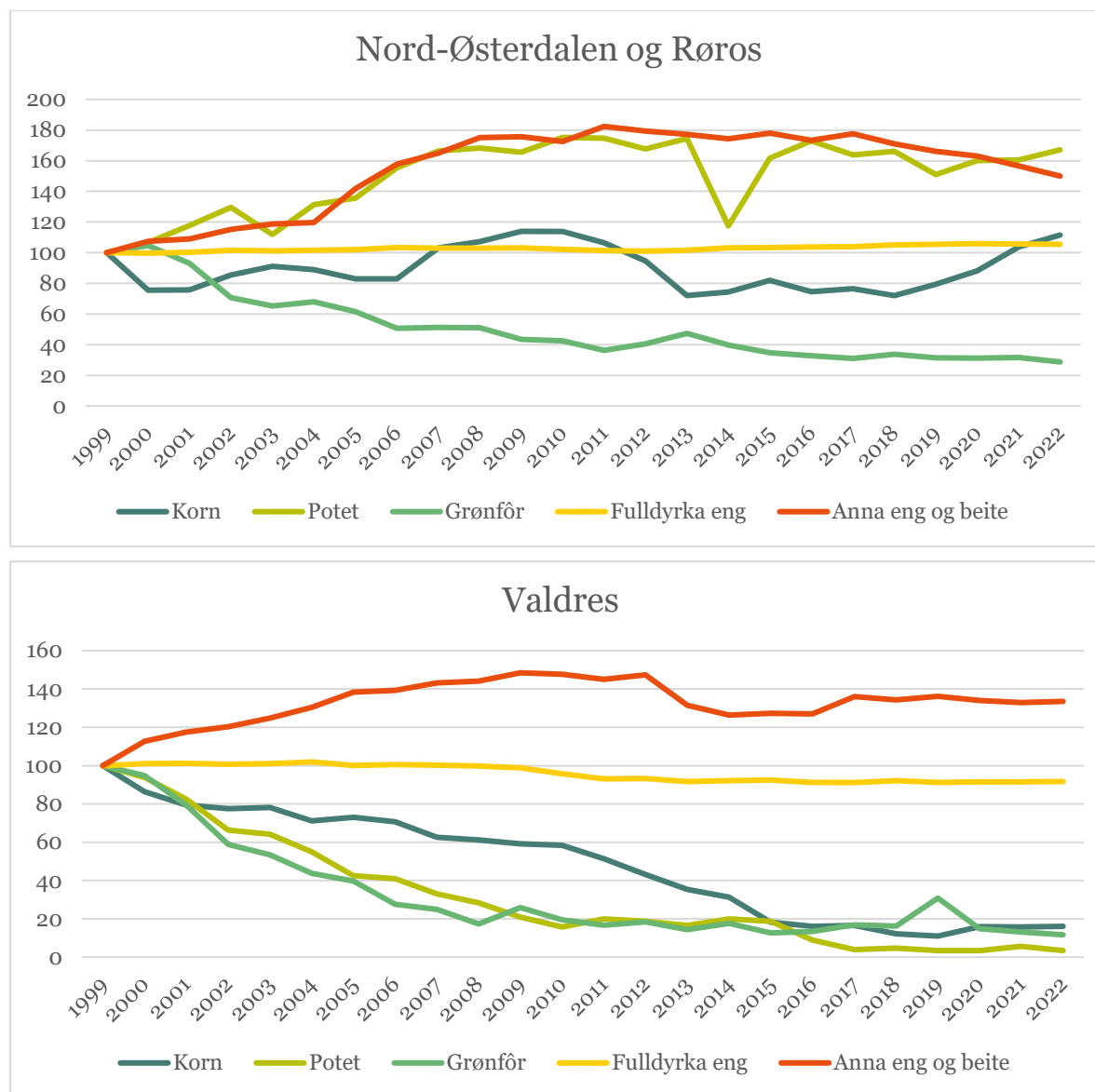
Jordbruket i fjellregionene Nord-Østerdalen, Røros og Valdres er sterkt påvirket av det kalde klimaet, som gir korte vekstsesonger og begrenser muligheten for dyrking av åpenåkervekster som korn og potet. Dette har ført til at eng- og beitevekster dominerer. I 2022 utgjorde slike vekster, grønfôrvekster inkludert, hele 96,1 % av jordbruksarealet i Nord-Østerdalen og Røros, og 99,3 % i Valdres (Tabell 2). I Nord-Østerdalen og Røros utgjorde korn 2,7 % og potet 1,1 % av jordbruksarealet, mens korn kun stod for 0,5 % av arealet i Valdres. Åpenåkervekster finnes hovedsakelig på elvesletter i de nedre delene av Nord-Østerdalen, særlig i kommunene Rendalen, Alvdal og Tynset.

Figur 2. Indeks for utvikling av fulldyrka areal i kommuner fordelt på Nord-Østerdalen/Røros og Valdres. 1999=100. Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB.

Figur 3 viser utviklingen i arealbruk for ulike vekster i de to områdene. I Nord-Østerdalen og Røros har arealet med fulldyrka eng økt jevnt gjennom perioden, mens det i Valdres har vært en nedgang. Dyrking av grønfôrvekster har gått kraftig tilbake i begge områder: fra 13 400 daa i 1999 til 3 850 daa i 2022 i Nord-Østerdalen og Røros, og fra 4 600 til 542 daa i Valdres i samme periode.

Korn- og potetdyrking har også endret seg. I Valdres var det betydelig mer korn og potet rundt år 2000 enn i dag. I Nord-Østerdalen har kornarealet holdt seg stabilt på omtrent 5 000 daa, mens potetarealet har økt fra cirka 1 700 til 2 700 daa. Tynset og Rendalen utmerker seg som de største potetkommunene, med over 1 200 daa potet hver i 2022.

Figur 3. Indeks for utvikling av areal med korn, åker, fulldyrka eng, grønfôrvekster og anna eng og beite for Nord-Østerdalen/Røros og Valdres. 1999=100. Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB.

Andelen leiejord i Norge har økt betydelig de siste tiåra. I 1969 utgjorde leiejord 15 % av det totale jordbruksarealet i drift, mens andelen i 2022 var hele 48 % (SSB, 2023). Denne utviklinga gjenspeiles også i studieområdene våre, men det er store variasjoner mellom kommunene. Bruksnedlegging fører ofte til at mer jord leies ut, fordi få av de som legger ned gardsdrifta selger jorda (sjå utvikling i antall gardsbruk i kapittel 2.2.2).

Røros (72 %) har den høyeste andelen leiejord i Nord-Østerdalen og Røros, fulgt av Engerdal (61 %), Rendalen (55 %), Tolga (47 %), Os (46 %), Folldal (41 %), Tynset (37 %) og Alvdal (36 %).

Forskjellene i leiejordandel mellom kommunene i Valdres er mindre med Sør-Aurdal på topp (54 %), tett fulgt av Etnedal (53 %), Vang (49 %), Nord-Aurdal (47 %) og minst i Vestre og Øystre Slidre med 43 %.

2.2.2 Gardsbruk i drift

I 2022 var det 788 gardsbruk i drift i Nord-Østerdalen og Rørøros, og 724 bruk i Valdres (Tabell 3). Blant kommunene hadde Tynset flest bruk (200), mens Nord-Aurdal hadde 170. Engerdal hadde færrest igjen, med kun 29 bruk.

Siden 1999 har antallet gårdsbruk blitt redusert med 44 % i begge områdene. I Nord-Østerdalen og Rørøros har nedgangen vært størst i Engerdal (73 %) og Rørøros (59 %), mens Alvdal og Folldal har hatt den minste reduksjonen (33–34 %). I Valdres var nedgangen størst i Etnedal (54 %), mens Vestre Slidre har mistet færrest bruk (37 %).

Denne utviklingen illustrerer en betydelig bruksnedgang i jordbruket i begge regioner, med store variasjoner mellom kommunene.

Tabell 3 Utvikling i antall gardsbruk. Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB.

	1999	2022	% nedgang
Rendalen	129	65	49,6 %
Engerdal	107	29	72,9 %
Tolga	167	94	43,7 %
Tynset	323	200	38,1 %
Alvdal	189	127	32,8 %
Folldal	163	107	34,4 %
Os	191	107	44,0 %
Rørøros	142	59	58,5 %
I alt, NØR	1411	788	44,2 %
Sør-Aurdal	190	101	46,8 %
Etnedal	121	56	53,7 %
Nord-Aurdal	305	170	44,3 %
Vestre Slidre	244	155	36,5 %
Øystre Slidre	247	146	40,9 %
Vang	187	96	48,7 %
I alt, Valdres	1294	724	44,0 %

2.2.3 Husdyrholdet

Jordbruksstatistikken for 2022 viser at Nord Østerdalen og Rørøros hadde totalt 29 880 storfe, mens Valdres hadde 16 330 (Tabell 4). Samla for de to områdene utgjorde storfepopulasjonen 12 080 mjølkekyr, 5200 ammekyr og 28 940 øvrige dyr (kalver, ungdyr og okser). Andelen mjølkekyr av det totale antallet kyr var høyere i Nord-Østerdalen og Rørøros enn i Valdres.

Tynset kommune hadde flest av både mjølkekyr og ammekyr, totalt over 3100 kyr. Også i Tolga, Os, Alvdal, Nord Aurdal, Vestre Slidre og Rørøros var det mer enn 900 mjølkekyr. Rendalen og Sør-Aurdal var de eneste kommune hvor det vare flere ammekyr enn mjølkekyr. Engerdal hadde færrest dyr, med 318 mjølkekyr og 39 ammekyr.

Siden 1999 er totalt antall storfe i de to områdene gått ned med 1133 dyr (-2,4 %), Tabell 4. Reduksjonen skyldes færre mjølkekyr. I Nord-Østerdalen og Rørøros har antallet mjølkekyr gått ned med 2394 dyr (-23 %), samtidig som antallet ammekyr har økt med 1955. I Valdres har det blitt 1818

færre mjølkekyr (-31 %), mens antallet ammekyr har økt med 1927. Til tross for færre mjølkekyr, har avdråttene per ku økt, noe som innebærer at total mjølkeproduksjon ikke nødvendigvis har gått ned.

Kommunene Sør-Aurdal, Rendalen, Tynset og Nord-Aurdal har hatt en netto økning i antall kyr, knyttet til vekst i ammekuproduksjonen. Engerdal har hatt den største nedgangen.

Tabell 4 Utvikling i antall mjølkekyr, ammekyr, andre storfe¹ og sauer over 1 år for åra 1999 og 2022 (per 31.juli). Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB

Kommune	Mjølke- kyr	Ammekyr	Andre storfe	Sauer over 1 år	Mjølke- kyr	Ammekyr	Andre storfe	Sauer over 1 år
	1999				2022			
Rendalen	508	178	1283	3310	380	424	1244	1190
Engerdal	791	26	1328	1163	318	39	506	320
Tolga	1762	32	3049	2198	1444	251	2754	2922
Tynset	2410	323	5028	7907	1853	1292	5898	6111
Alvdal	1070	200	2118	5820	996	226	2120	6332
Folldal	909	87	1849	5282	682	314	1978	6462
Os	1674	55	3010	3454	1387	233	2697	3061
Rørøros	1236	38	2159	1353	906	115	1819	1206
I alt, NØR	10360	939	19824	30487	7966	2894	19016	27604
Sør-Aurdal	672	86	1250	2930	422	479	1667	1372
Etnedal	652	0	1076	1218	426	112	1051	912
Nord-Aurdal	1186	160	2182	5709	930	570	2117	3823
Vestre Slidre	1330	103	2225	1698	922	464	1968	1124
Øystre Slidre	1262	18	1912	3186	871	485	1973	3067
Vang	828	0	1275	3229	541	184	1149	2974
I alt, Valdres	5930	367	9920	17970	4112	2294	9925	13272

¹ Andre storfe omfatter kalver, kviger og okser.

Antallet mjølkebruk i begge områder har gått ned med om lag 60 % fra 1999 til 2020 (Tabell 5). I 2020 var det igjen 307 mjølkebruk i Nord-Østerdalen og Rørøros og 218 i Valdres. Kommunene Tynset, Os, Tolga, Nord-Aurdal og Øystre Slidre hadde mer enn 50 mjølkebruk hver, mens Rendalen, Engerdal og Sør-Aurdal hadde færre enn 20.

Nedgangen i mjølkebruk fra 1999 til 2002 var størst i Engerdal (-77 %) og Sør-Aurdal (-73 %), og minst i Alvdal (-45 %) og Os (-53 %). I samme periode økte antallet bruk med ammekyr med rundt 10 % i Nord Østerdalen, mens antallet ble mer enn doblet i Valdres (Tabell 5). Kun i Engerdal, Alvdal og Rørøros ble det færre bruk med ammekyr.

Gjennomsnittlig buskapsstørrelse for mjølkekyr økte betydelig både i Nord Østerdalen og Rørøros, og i Valdres, i perioden 1999–2020. I Nord Østerdalen og Rørøros steg gjennomsnittet fra 14,0 kyr i 1999 til 26,2 kyr i 2020, en økning på 87 %. I Valdres økte tilsvarende gjennomsnitt fra 10,7 til 19,2 kyr (79 % økning).

I 1999 lå bruksstørrelsen i kommunene i Nord Østerdalen og Rørøros mellom 12,4 og 16 kyr, med Alvdal som minst og Tynset som størst. I 2020 var spennet økt til mellom 21,5 og 30,1 kyr, med samme kommuner i hver ende av skalaen. Den største veksten i regionen hadde Rørøros (135 %), mens Alvdal og Os hadde de minste økningene (73 %).

For Valdres-kommunene var situasjonen i 1999 preget av små forskjeller i buskapsstørrelse. Gjennomsnittet varierte mellom 10 og 12 kyr (Sør-Aurdal minst og Etnedal størst). I 2020 var spennet større, fra 17 til 25 kyr. Her var Vang lågest, mens Sør-Aurdal hadde de største besetningene.

Sør-Aurdal hadde også den klart største prosentvise økningen i Valdres (145 %), mens Vang hadde den minste (62 %).

For ammekyr økte gjennomsnittlig buskapsstørrelse fra 7 kyr i begge områder i 1999 til 18,4 kyr i Nord-Østerdalen/Rørø og 16 kyr i Valdres i 2020. I Nord-Østerdalen hadde Tynset og Rendalen over 20 ammekyr per buskap i 2020, mens Engerdal og Os hadde under 10 kyr. I Valdres var Sør-Aurdal størst med i gjennomsnitt 20 kyr per buskap, mens Vestre Slidre og Vang hadde de minste buskapene med 13-14 kyr.

Tabell 5 Utvikling i antall gardsbruk med mjølkekyr, ammekyr, og sauer over 1 år for åra 1999 og 2020 (per 31.juli). Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB

Kommune	Mjølke- kyr	Ammekyr	Sauer over 1 år	Mjølke- kyr	Ammekyr	Sauer over 1 år
	1999			2020		
Rendalen	37	18	43	15	19	16
Engerdal	62	6	34	14	5	8
Tolga	124	5	44	51	12	33
Tynset	151	43	118	62	55	60
Alvdal	86	22	103	47	16	63
Folldal	70	17	84	31	17	56
Os	117	15	86	55	18	53
Rørø	92	9	31	32	7	10
I alt, NØR	739	135	543	307	149	299
Sør-Aurdal	66	12	62	18	21	22
Etnedal	54	0	30	20	8	13
Nord-Aurdal	112	17	116	51	32	55
Vestre Slidre	119	17	46	45	30	26
Øystre Slidre	122	6	64	53	26	37
Vang	80	0	77	31	8	38
I alt, Valdres	553	52	395	218	125	191

I begge områdene sank antallet sauer over ett år i perioden 1999-2022 (Tabell 4). I Nord-Østerdalen gikk bestanden ned med 9 %, fra nær 30 500 sauer i 1999 til 27 600 i 2022. Nedgangen var betydelig større i Valdres, der antallet falt med 26 %, fra 18 000 til om lag 13 300 sauer.

Tabell 6 Mjølkekyr, ammekyr, og sauer over 1 år per gardsbruk i 1999 og 2020 (per 31.juli). Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB

Kommune	Mjølke- kyr	Ammekyr	Sauer over 1 år	Mjølke- kyr	Ammekyr	Sauer over 1 år
	1999			2020		
Rendalen	13,7	9,9	77,0	26,2	22,3	74,1
Engerdal	12,8	4,3	34,2	24,1	6,8	50,4
Tolga	14,2	6,4	50,0	28,3	18,1	87,3
Tynset	16,0	7,5	67,0	30,1	24,1	97,7
Alvdal	12,4	9,1	56,5	21,5	11,4	97,7
Folldal	13,0	5,1	62,9	23,0	15,9	113,2
Os	14,3	3,7	40,2	24,7	9,9	59,3
Rørø	13,4	4,2	43,6	29,1	15,7	112,9
I alt, NØR	14,0	7,0	56,1	26,2	18,4	90,6
Sør-Aurdal	10,2	7,2	47,3	24,9	20,3	56,5
Etnedal	12,1	0,0	40,6	21,5	15,8	65,8
Nord-Aurdal	10,6	9,4	49,2	17,9	15,5	72,5
Vestre Slidre	11,2	6,1	36,9	21,7	13,2	42,4
Øystre Slidre	10,3	3,0	49,8	17,0	16,9	76,2
Vang	10,4	0,0	41,9	16,8	13,9	73,9
I alt, Valdres	10,7	7,1	45,5	19,2	16,0	67,1

I Nord-Østerdalen er Folldal, Alvdal og Tynset de mest sauerike kommunene, alle med over 6000 sauer i 2022. Engerdal hadde færrest sauer i 2022, med 320 dyr, ned fra nesten 1200 i 1999. Kommunen hadde også den største prosentvise nedgangen i perioden (–72 %), etterfulgt av Rendalen (–64 %). Tolga (+33 %), Folldal (+22 %) og Alvdal (+9 %) var de eneste kommunene med økning i antall sauer.

I Valdres var Nord-Aurdal (3823) og Øystre Slidre (3067) de største sauekommunene i 2022, mens Etnedal (912) og Vestre Slidre (1124) hadde færrest dyr. Sauetallet gikk ned i samtlige kommuner, sterkest i Sør-Aurdal (–53 %) og svakest i Øystre Slidre (–4 %).

Antall gardsbruk med sauehold gikk betydelig ned i perioden, men nedgangen var mindre enn for antallet mjølkebruk (Tabell 5). I Nord-Østerdalen og Rørø var det 851 sauebruk i 1999 og 454 i 2020 (–45 %), mens Valdres gikk fra 638 til 363 bruk i samme periode (–52 %). Engerdal og Rørø hadde den kraftigste reduksjonen i antall sauebruk (–76 %), mens Tolga (–25 %), Folldal (–33 %), Os (–38 %) og Alvdal (–39 %) hadde den svakeste.

Sauebruka er blitt større i begge regioner. I 2020 hadde gjennomsnittsbuket i Nord-Østerdalen 91 sauer, betydelig flere enn Valdres med 67 sauer per bruk. Økningen siden 1999 var større i Nord-Østerdalen og Rørø (+61 %) enn i Valdres (+47 %). Flere kommuner i Nord-Østerdalen og Rørø hadde gjennomsnitt på rundt 100 sauer i 2020, med Folldal og Rørø som de største. Engerdal skilte seg ut med kun 50 sauer per besetning, mens Rendalen var den eneste kommunen med nedgang i buskapsstørrelsen. I Valdres lå de fleste kommuner rundt 70 sauer per bruk i 2020, mens Vestre Slidre hadde lågest gjennomsnitt med 42 sauer. Økningen i buskapsstørrelse var under 20 % i både Vestre Slidre og Sør-Aurdal.

Jordbruksstatistikken til SSB gir ikke opplysninger på kommunenivå i tilfeller med få driftsenheter. Derfor er ikke utviklinga i geiteholdet vurdert.

2.2.4 Beitebruk i utmarka

Gjennom søknader om produksjonstilskott i jordbruket gis det tilskott til storfe, sau, geit og hest som beiter minst 5 uker i utmark (til og med 2008 var kravet minst 8 uker). Statistikken til SSB på kommunenivå skiller kun mellom «storfe i alt» og «sauer i alt», og oppgir i tillegg antall gardsbruk med dyr på utmarksbeite (<https://www.ssb.no/statbank/table/12660>). Husdyr på utmarksbeite blir registrert i den kommunen hvor gardsbruket ligger.

I 2022 var det 516 gardsbruk med husdyr på utmarksbeite i Nord-Østerdalen og Røros og 434 gardsbruk i Valdres (Tabell 7). I begge regioner er antallet gardsbruk med dyr på utmarksbeite omtrent halvert fra 1995.

I Nord-Østerdalen og Røros gikk antall sauer på utmarksbeite ned fra 81 700 dyr i 1995 til 65 000 dyr i 2022, en nedgang på rundt 20 % (Tabell 7). I Valdres var nedgangen større, fra 44 000 sauer i 1995 til 31 200 sauer i 2022 (om lag 30 % reduksjon).

Antall storfe på utmarksbeite var relativt stabilt mellom 1995 og 2022, med i overkant av 11 000 dyr i Nord-Østerdalen og Røros og i underkant av 10 000 dyr i Valdres (Tabell 7). Tynset hadde flest storfe på utmarksbeite i 2022 med 3200 dyr, mens Nord-Aurdal, Vestre Slidre og Øystre Slidre lå rundt 2000 dyr hver. Engerdal (102 dyr) og Etnedal (387 dyr) hadde færrest storfe i utmark i 2022

Tabell 7 Gardsbruk med husdyr på utmarksbeite, antall storfe og sauer på utmarksbeite i 1995 og 2022 og andel storfe på utmarksbeite i 2022. Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB.

Kommune	Gardsbruk	Storfe	Sauer	Gardsbruk	Storfe	Sauer	Storfe i utmark (%)
1995				2022			
Rendalen	65	357	7213	25	744	1006	36,3 %
Engerdal	75	621	3854	11	102	464	11,8 %
Tolga	138	2572	5784	68	1889	6988	42,5 %
Tynset	223	2417	21137	123	3210	14330	35,5 %
Alvdal	153	1434	15221	84	1334	15074	39,9 %
Folldal	114	652	15395	78	978	16046	32,9 %
Os	155	1827	9080	83	1632	7938	37,8 %
Røros	130	1404	4059	44	1211	2847	42,6 %
I alt, NØR	1053	11284	81743	516	11100	64693	37,2 %
Sør-Aurdal	127	1017	7458	49	1612	2733	62,8 %
Etnedal	78	768	3208	28	387	2245	24,4 %
Nord-Aurdal	212	1745	14012	106	2345	8749	64,8 %
Vestre Slidre	176	2303	4304	82	2128	2337	63,4 %
Øystre Slidre	185	1931	6414	100	1937	7427	58,2 %
Vang	153	1879	8674	69	1217	7721	64,9 %
I alt, Valdres	931	9643	44070	434	9626	31212	58,9 %

Den tilsynelatende stabiliteten i antall storfe på utmarksbeite i 1995 og 2022 i begge områdene skjuler betydelige endringer både mellom kommuner og over tid. Etter 1995 gikk antallet storfe på utmarksbeite ned i begge områdene (Figur 4). Først i perioden 2015–2020 økte antallet storfe på

utmarksbeite og nærmet seg nivået i 1995². Oppgangen de siste åra har trolig sammenheng med vekst i antall kjøttfe, som i større grad benytter utmarksressursene.

I Nord-Østerdalen og Rørø har Rendalen doblet antallet storfe på utmarksbeite (fra et lågt utgangspunkt). Også Folldal (+50 %) og Tynset (+33 %) har hatt en tydelig vekst. Engerdal har hatt den største prosentvise nedgangen (–84 %), mens Tolga har hatt det største faktiske fallet i antall dyr.

I Valdres har Sør-Aurdal (+59 %) og Nord-Aurdal (+34 %) hatt den tydeligste økningen. Nedgangen har vært størst i Etnedal (–50 %) og Vang (–35 %).

For storfe kan antall dyr på utmarksbeite sammenlignes med totalt storfe per 31. juli i jordbruksstatistikken (Tabell 4). I 2022 var 60 % av storfeet i Valdres på utmarksbeite, mens andelen i Nord-Østerdalen og Rørø var 40 %. Denne forskjellen, kombinert med tilgjengelige beiteressurser, tyder på at flere storfeholdere i Nord-Østerdalen og Rørø i større grad kan utnytte utmarka.

Engerdal skiller seg ut med en særlig låg andel storfe på utmark (12 %). Nedgangen i antall grovføretende dyr har vært så stor at nær halvparten av jordbruksarealet har gått ut av drift, noe som også gjør det mer lønnsomt å kun bruke innmarkarealer til beite på sommeren. I Valdres avviker Etnedal, hvor bare en fjerdedel av storfeet går på utmarksbeite.

Norsk sauehold er i stor grad basert på bruk av «gratis» fôrressurser i utmarka (Flaten 2023). Et viktig unntak er de mest rovviltutsatte områdene, som Engerdal og Rendalen, hvor store deler av sauen har vært holdt på inngjerdet innmarksbeite gjennom hele sommeren som et forebyggende tiltak mot rovdyrskader.

I hver av de større sauekommunene i Nord-Østerdalen – Folldal, Alvdal og Tynset – ble det sluppet om lag 15 000 sauer på utmarksbeite i 2022 (Tabell 7). I Valdres var Nord-Aurdal, Vang og Øystre Slidre de største utmarksbeitekommunene, med omkring 7 000–9 000 sauer hver.

Også i saueholdet har det vært betydelige endringer i antall dyr på utmarksbeite både over tid og mellom kommuner (Figur 5). I begge de undersøkte områdene økte antallet sauer på utmarksbeite markant i perioden 2015–2017. Nasjonalt var denne perioden preget av bruksutbygging og nyetableringer. En uheldig konsekvens var at overproduksjon førte til prisfall og svakere lønnsomhet i næringa (Flaten 2018). Dette bidro til at flere enten la ned eller reduserte drifta, og sauetallet nasjonalt gikk senere noe ned igjen. Utviklinga i Nord-Østerdalen og Valdres fulgte i stor grad de samme svingningene, med vekst og etterfølgende fall i antall sau på utmarksbeite i perioden rundt 2015–2020 (Figur 5).

Områder med høgt rovviltpress, som Engerdal og Rendalen, skiller seg imidlertid ut, ettersom driftsomstillinger og forebyggende tiltak har ført til at mye av sauen har forsvunnet fra utmarka. I 1995 var det om lag 11 000 sauer på utmarksbeite i Engerdal og Rendalen, mens det i 2022 kun ble sluppet rundt 1500 sauer (Tabell 7), dvs. en reduksjon til kun 12–14 % av nivået i 1995. Den sterke nedgangen i antall sau på utmarksbeite i slike rovviltutsatte kommuner henger sammen med høge rovdyrbestand (Strand et al. 2019). I Engerdal har nedgangen vært jamn gjennom hele perioden (Figur 5).

I Rendalen startet en rask nedgang fra 1998 (Figur 5), da det ble innført tiltak som innebar at sau skulle holdes på innmarksbeite hele sommeren for å forebygge rovdyrskader (Kjuus et al., 2003). I 2005 fikk rendølene lov til å slippe sau i utmarka igjen, og antall sau i utmarka økte til nær tidligere nivå. Likevel førte fortsatt store rovdyrtaf – også i beiteprioriterte områder – til nye tiltak, som akutt nedsanking, planlagt tidlignsanking, flytting av sau til mindre rovviltutsatte områder eller pålegg om

² Omlegging av søknader om produksjonstilskott kan være en grunn til låge tall for registrerte beitedyr i 2017 (<https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/jordbruk/artikler/beitebruk-og-seterdrift>).

innmarksbeite. I Rendalen ble det også gitt tilskott til driftsomstilling grunnet rovvilt³ (som innebar statlig utkjøp av beiteretter for sau) hos minst ni sauebrukere. Alt dette bidro til en sterk nedgang i antall dyr på utmark fra 2005 til 2022, med særlig kraftig reduksjon fra 2018 til 2019 (jf. tilskott til omstilling før beitesesongen 2019).

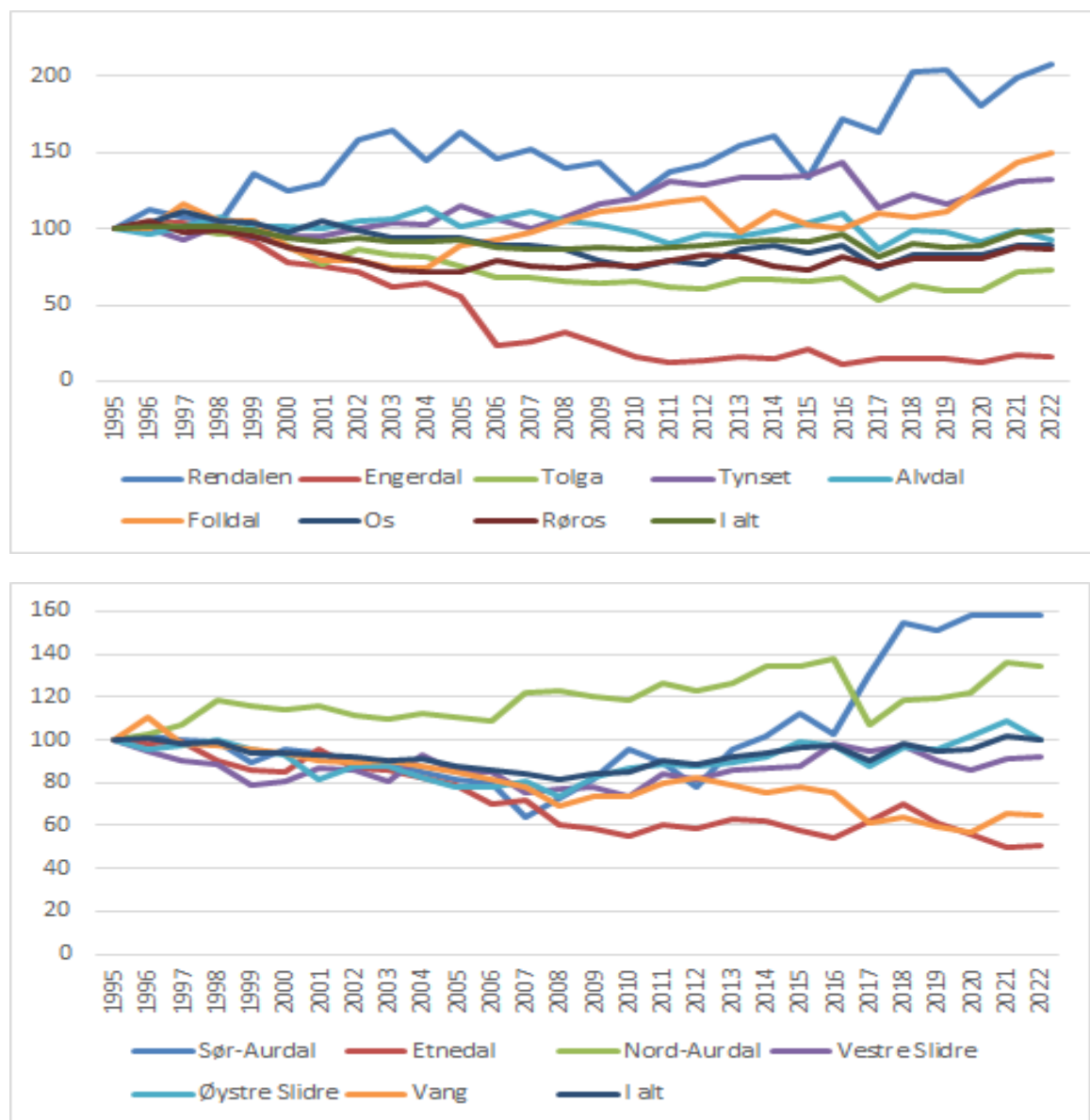
Andre kommuner i Nord-Østerdalen har ikke hatt samme negative utvikling som Rendalen og Engerdal. I 2022 hadde Tolga 21 % flere sauer på utmarksbeite enn i 1995, mens Folldal og Alvdal var relativt stabile (Figur 5). I Valdres er Øystre Slidre den eneste kommunen med flere sauer på utmarksbeite i 2022 enn i 1995, mens nedgangen var størst i Sør-Aurdal.

³ Miljødirektoratet disponerte i flere år en årlig pott på ti millioner kroner øremerket omstilling for beitebrukere med store tap til rovvilt. Ordningen var hjemlet i Forskrift om tilskudd til driftsomstilling grunnet rovvilt, som trådte i kraft 12. februar 2015. For hver enkelt søker ble det inngått en egen avtale med Miljødirektoratet.

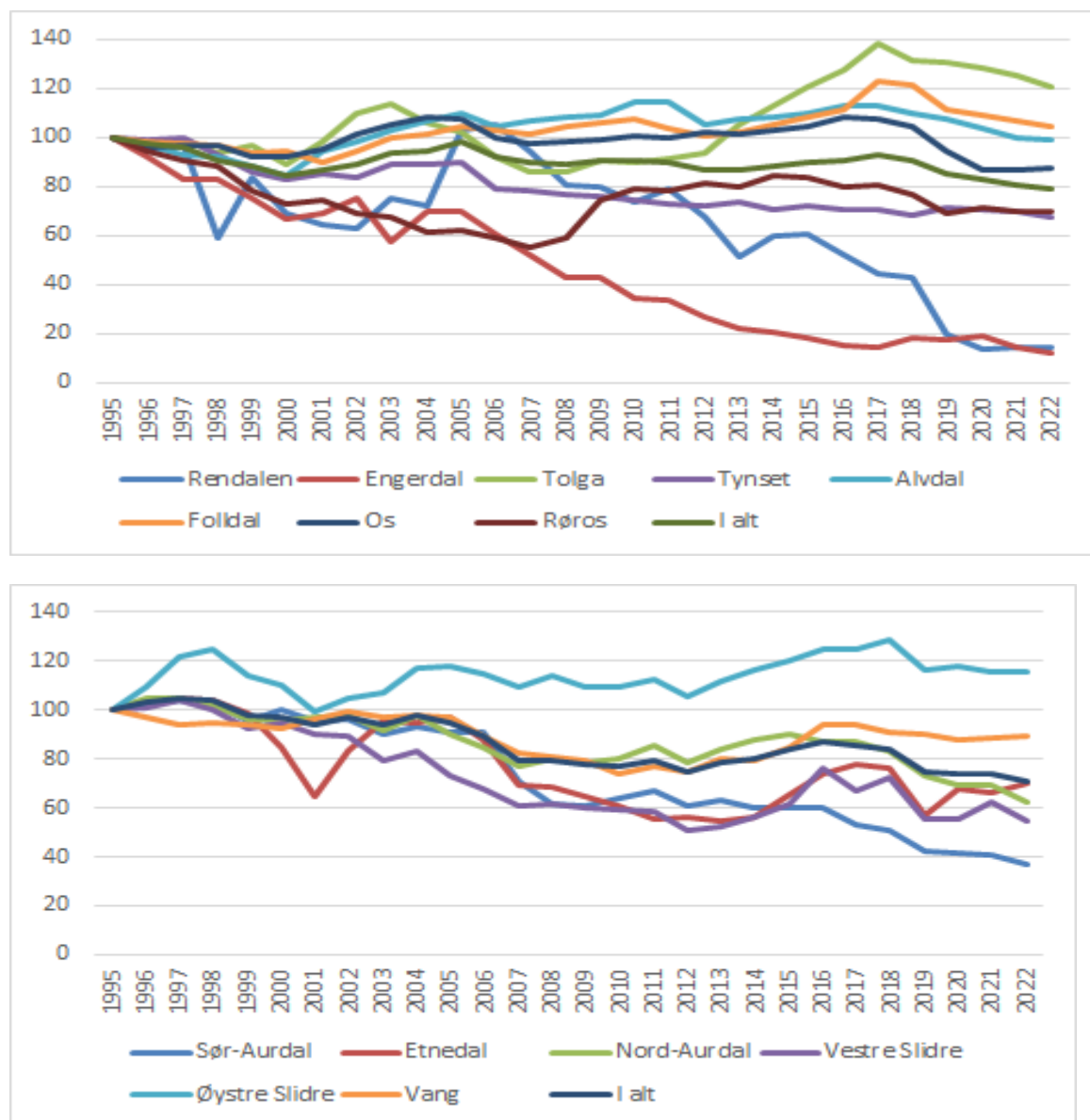
Et sentralt vilkår for støtten var forskriftens § 2: «Dyreeier skal også tinglyse som heftelse på den berørte eiendommen at den ikke skal benyttes til sauehold eller beite de kommende 20 år». Det var en forutsetning at hele besetningen ble tatt ut av beiteområdet og at alt sauehold på eiendommen skulle opphøre.

I perioden fra 2015 til 11. august 2022 ble det gitt totalt 29 tilsagn om omstillingsmidler (Sandbu, 2022). Ni av disse ble tildelt brukere i Rendalen, og fem av dem i 2019. Noen av brukerne i Rendalen har lagt om til andre husdyrproduksjoner, mens andre har avviklet gardsdrifta helt (Karlsen, 2022).

Forskriften ble opphevet 28. desember 2022, med virkning fra 1. januar 2023. Dermed ble også tilskottsordningen avviklet. Avviklingen markerte slutten på et virkemiddel som hadde betydelig innvirkning på beitenæringa i flere rovviltutsatte områder.

Figur 4. Indeks for utvikling i antall storfe med minst 5 uker på utmarksbeite, kommunevis. 1995=100. Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB.

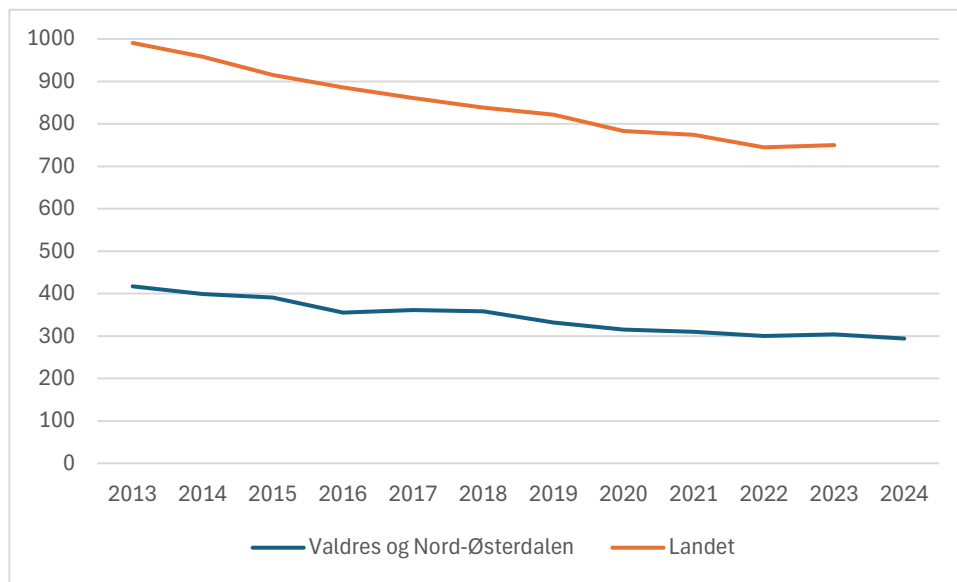

Figur 5. Indeks for utvikling i antall sauer med minst 5 uker på utmarksbeite, kommunevis. 1995=100. Kilde: Jordbruksstatistikk, SSB.

2.2.5 Seterdrift

Seterdrift har hatt ei sentral rolle i norsk jordbruk og bidratt til å forme særegne kulturlandskap. Samtidig har seterbruket gått kraftig tilbake gjennom de siste hundreåra. Mellom 1850 og 1950 falt antallet gardsbruk med seter fra om lag 50 000 til om lag 22 000 (Landbruksdirektoratet 2023). I 1950 drev rundt 11 % av alle gardar seterdrift, mens tallet hadde sunket til 7 % allerede i 1959, da 13 700 gardar setra. I dag er det bare vel 2 prosent av gardene som har seterdrift med mjølkeproduksjon eller har andel i seter (SSB 2025a).

Tall fra det regionale miljøprogrammet (RMP) for 2024 viste at 743 setrer er i drift (SSB 2025a). Av disse var 654 enkeltsetrer, 69 fellessetrer og 20 besøkssetrer. Figur 6 viser utviklinga i antall setrer fra 2013 til i dag, både nasjonalt og for studieområdene våre i Innlandet (Røros er ikke inkludert). I 2013 hadde disse områdene 417 av landets 991 setrer, tilsvarende 42 %. Nedgangen i studieområdene har vært ganske lik utviklinga nasjonalt. Av de 743 setrene i 2024 lå 294 i Nord-Østerdalen og Valdres, dvs. 40 % av alle setrer.

Figur 6 Utvikling i antall setrer fra 2013 til 2024. Kilde: Statsforvalteren i Innlandet.

2.3 Rovviltforvaltning: soneinndeling for rovvilt og beitedyr

Rovviltpolitikken har betydning for utviklingsmuligheter for beitenæringa (jf. kapittel 2.2.4). Her gis en kort oversikt over nåværende rovviltforvaltning med vekt på soneinndeling for freda rovvilt og beitedyr i studieområdene.

Norsk rovviltforvaltning har som hovedmål å forene livskraftige bestander av rovvilt med en bærekraftig beitenæring. Den todelte målsettinga er forankret i Stortingets behandling av St.meld. nr. 15 (2003–2004) «Rovvilt i norsk natur» og i representantforslag 163 S (2010–2011) «Rovviltsforliket».

Forvaltninga skiller mellom rovdryrprioriterte og beiteprioriterte områder. I rovdryrprioriterte områder, som utgjør mer enn 60 prosent av Norges landareal (Strand et al. 2024), har rovviltet vern og det er høg terskel for felling. Utenfor disse områdene, i beiteprioriterte soner, er målet å holde rovviltbestanden på et minimumsnivå for å beskytte husdyr, særlig sau og tamrein.

Forvaltningsområdene for gaupe, jerv og bjørn er definert av de regionale rovviltneemdene i forvaltningsplaner for rovvilt, mens Stortinget har fastsatt forvaltningsområdet for ulv.

I tidligere Hedmark fylke (region 5) er hele Nord-Østerdalen (Folldal, Alvdal, Tynset, Tolga og Os) samt Rendalen og Engerdal (med unntak av de sørligste delene) definert som beiteprioriterte områder (Rovviltneemnda i region 5 Hedmark 2022). Her skal det ikke være rovdryr med skadepotensial, men

ungling av gaupe og hekking av kongeørn vil forekomme. Forvaltningsområdet for ynglende ulv grenser mot Rendalen og Engerdal fra sør. De rovviltprioriterte områdene i Hedmark med jerv, bjørn og ulv, i tillegg til gaupe og ørn, ligger hovedsakelig lenger sør og øst for Glåma.

Røros ligger i region 6 (Midt-Norge), der det ikke er et nasjonalt mål å etablere ynglinger av ulv (Rovviltnemnda i region 6 2018). Det meste av kommunen er en del av det prioriterte forvaltningsområdet for jerv, men utenfor de prioriterte områdene for bjørn og gaupe. Røros grenser likevel mot gaupeprioriterte områder både innen region 6 og fra Hedmark. Tynset og Os grenser også mot det gaupeprioriterte området i region 6 i retning mot Holtålen og Midtre Gauldal.

Region 3 (tidligere Oppland fylke) har ansvar for å forvalte bestandsmål for gaupe og jerv (Rovviltnemnda i region 3 Oppland 2020). Her er jerveprioritert område lagt til kommunene i Nord- og Midt-Gudbrandsdal, som grenser i sør mot Valdres og følger den gamle fylkesgrensa mot Hedmark (Folldal) i øst. Alle Valdres-kommunene - og kommunene sør for Lillehammer - er gaupeprioriterte. Den valgte arealdifferensieringen gir et større sammenhengende gaupeområde mot blant annet region 2 (Buskerud).

Alle rovdyrartene gjør skade også utenfor forvaltningssonene. Kadavre av sau drept av gaupe er i hovedsak registrert innenfor gaupeforvaltningssonen (75 %), mens kadavre av sau drept av jerv, bjørn og ulv i hovedsak finnes utenfor forvaltningssonene for disse artene (69–83 %), Strand et al. (2024). En betydelig andel av tapene skjer i nærområdene til rovviltssonene, og avstand fra Sverige har betydning for funn av kadaver drept av bjørn og ulv. Randsoneproblematikken er nærmere beskrevet i Strand et al. (2024).

3 Datamateriale og metode

3.1 Datamaterialet

3.1.1 Spørreundersøkelsen

For å besvare forskningsspørsmåla gjennomførte vi en spørreundersøkelse rettet mot gardbrukere i de seks Valdres-kommunene, de sju kommunene i Nord-Østerdalen samt Røros kommune. Før utsending ble spørreskjemaet testet på et utvalg gardbrukere og landbruksrådgivere, og justeringer ble gjort på bakgrunn av tilbakemeldinger fra disse.

Undersøkelsen omfattet alle gardsbruk som i sin søknad om produksjonstilskott i 2021 oppga at de hadde storfe, sau eller geit. I tillegg inkluderte vi bruk som hadde hatt disse dyreslaga på utmarksbeite minst ett år i perioden 2016–2020, men som ikke lenger hadde dem på garden i 2021.

I februar 2023 ble spørreskjemaet sendt ut elektronisk til totalt 1331 gardsbruk. Etter to purringer via SMS mottok vi 529 utfylte skjema, noe som gir en svarprosent på om lag 40 prosent (Tabell 8).

Svarprosenten var jamt over høyere i Nord-Østerdalen og Røros (43 %) enn i Valdres (35 %). Gardbrukere i Alvdal og Folldal hadde den høyeste oppslutningen, med nær 60 % svarprosent. Engerdal hadde den svakeste deltakelsen, med kun 19 % (6 svar), jf. Tabell 8.

Tabell 8 Antall bruk tilsendt undersøkelsen, antall svar og svarprosjenter i ulike områder.

Område	Antall bruk	Antall svar	Svarprosent
Alle	1331	529	39,7 %
Nord-Østerdalen og Røros	747	324	43,4 %
Valdres	584	205	35,1 %
Rendalen	51	19	37,3 %
Engerdal	32	6	18,8 %
Tolga	102	45	44,1 %
Tynset	175	68	38,9 %
Alvdal	117	69	59,0 %
Folldal	102	59	57,8 %
Os	114	40	35,1 %
Røros	54	18	33,3 %
Sør-Aurdal	64	20	31,3 %
Etnedal	49	16	32,7 %
Nord-Aurdal	137	49	35,8 %
Vestre Slidre	112	36	32,1 %
Øystre Slidre	135	51	37,8 %
Vang	87	33	37,9 %

Det endelige spørreskjemaet omfattet en rekke tema. Blant annet ble respondentene spurt om:

- vurderinger av framtidig bruk av utmark til beiting av bufe
- planer for ulike driftsgreiner og for setring
- planer om eventuell økologisk drift
- tilfredshet med ulike forhold ved gardsdrifta
- holdninger til og mål med drifta

- vurderinger av forhold som skaper problemer for utmarksbeiting
- tap av bufe til freda rovvilt
- årsaker til at en ikke ønsker å ha dyr på utmarksbeite eller vurderer å legge ned mjølkeproduksjonen (inkludert krav om løsdrift fra 2034)

Spørreskjemaet inneholdt også flere bakgrunnsspørsmål om brukerfamilien og garden. Sjølve skjemaet med følgebrev er gjengitt i vedlegg C.

3.1.2 Kobling av spørreundersøkelsen med registerdata

Opplysningene fra spørreundersøkelsen ble koblet med data fra produksjonstilskottsregisteret (PTR) hos Landbruksdirektoratet for å gi et mer helhetlig bilde av driftsforholda. PTR-dataene omfatter blant annet informasjon om jordbruksareal og arealbruk, antall dyr per dyreslag og lokalisering til garden – opplysninger som gardbrukere rapporterer i forbindelse med søknad om produksjonstilskott. Vi benyttet data fra 2021, eller siste år det forelå søknad om produksjonstilskott.

3.1.3 Møter med brukere

I prosjektet er det gjennomført til sammen 13 brukermøter med samarbeidspartnere i Valdres (6 møter) og Nord-Østerdalen (7 møter). Møtene fant sted vinterstid i 2022, 2023 og 2024.

Diskusjonene i møtene dreide seg særlig om:

- årsaker til endring i utmarksbeiting og setring,
- betydningen av setring og utmarksbeiting for lokalsamfunn, natur og landbruk
- mulige tiltak og virkemidler for å styrke og videreutvikle disse driftsformene

Hvert møte samlet mellom 20 og 30 deltakere. Flertallet var tillitsvalgte, medlemmer og ansatte i ulike faglag og -organisasjoner på lokalt, regionalt og nasjonalt nivå, inkludert Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Norsk Sau og Geit, Tine produsentlag og Tyr.

I tillegg deltok representanter fra beitelag, foredlingsindustrien (bl.a. Tine, Rørosmeieriet, Nortura og Røros Slakteri), lokalmataktører, teknologibedrifter (Findmy, Nofence, Duett og Os ID/MSD Animal Health), samt Animalia, Norsk landbruksrådgiving, Norsk seterkultur og Økologisk Norge. Også fjellstyrer, reiselivsorganisasjoner og turistaktører, lokale turlag, sparebanker, energiselskap, innovasjonsmiljøer, Senter for norsk fjellandbruk, Storsteigen videregående skole og kommunale landbrukskontor deltok.

Møtene ga et bredt erfaringsgrunnlag fra ulike aktører og la grunnlaget for å identifisere utfordringer og muligheter i videre arbeid med utmarksbeiting og setring.

3.2 Statistiske analyser

3.2.1 Beskrivende statistikk

Variablene ble først undersøkt ved hjelp av enkel beskrivende statistikk. For kontinuerlige variabler ble det regnet ut statistiske nøkkeltall med informasjon om tyngdepunkt og spredning. Kategoriske data ble hovedsakelig oppsummert som frekvenser i tabellform. I tilfeller med mange kategorier ble det også brukt søylediagram eller lignende. Statistisk bearbeiding ble gjort ved hjelp av programpakken SAS (Statistical Analysis System) versjon 9.4.

Gjennomsnitt og median ble brukt som mål på tyngdepunkt. Gjennomsnittet beregnes ved å summere alle de observerte verdiene og dele summen på antall observasjoner. Medianen er den midterste

verdien når alle observasjonene er sortert i stigende rekkefølge; det vil si at halvparten av observasjonene er mindre enn medianen. I en symmetrisk fordeling vil gjennomsnitt og median være like. Dersom det er stor forskjell mellom gjennomsnitt og median, tyder det på at fordelingen er skjev – det vil si at noen spesielt høye eller låge verdier trekker gjennomsnittet opp eller ned. I slike tilfeller kan medianen gi et bedre bilde enn gjennomsnittet av hvor de fleste observasjonene ligger. Fordelen med å bruke median framfor gjennomsnitt er at medianen påvirkes mindre av ekstreme observasjoner («outliers»), mens gjennomsnittet kan bli sterkt påvirket av slike. Gjennomsnittet gir derimot et mer presist mål dersom datasettet ikke inneholder ekstreme observasjoner.

Det er utilstrekkelig å beskrive et datamateriale med bare ett mål på sentraltendens, som et gjennomsnitt. Da går viktig informasjon om variasjonen i dataene tapt. For å gi en dekkende beskrivelse av en variabel må man derfor inkludere både sentraltendens og mål på spredning (Røislien og Frøslie 2019).

Spredningen i datamaterialet er vist med standardavvik, som er et mål på hvor mye verdiene i datasettet varierer rundt gjennomsnittet. Nærmere bestemt er standardavviket definert som kvadratrot av de gjennomsnittlige, kvadrerte avvik fra gjennomsnittet. I en normalfordeling – som er en symmetrisk, klokkeforma fordeling – vil omtrent 68 % av datasettet ligge innenfor ett standardavvik fra gjennomsnittet. Med to standardavvik til hver side fanges ca. 95 % av tallene opp og med tre standardavvik hele 99,7 %.

Beskrivende informasjon for hver variabel fra spørreundersøkelsen samt utvalgte variabler fra PTR er rapportert for de to regionene og hver kommune. Dette finnes i Vedlegg A: «Beskrivende statistikk – regioner og kommuner». For å sikre tilstrekkelig gruppestørrelse, ble noen nabokommuner slått sammen til større områder (jf. Tabell 8). Dette gjelder følgende kommuner: Rendalen og Engerdal samt Sør-Aurdal og Etnedal.

3.2.2 Gruppesammenligninger

Vi sammenlignet hovedsakelig variablene region- og kommunevis. Gruppevis sammenligninger, som å teste for statistisk signifikante forskjeller mellom regioner, driftsformer, driftsomfang eller brukerens alder, ble i liten grad benyttet. Slike sammenligninger er nyttige for å avdekke variasjon mellom ulike grupper, men kan også gi et ufullstendig bilde når flere faktorer påvirker en responsvariabel samtidig. For eksempel kan forskjeller mellom regioner skyldes ulik fordeling av driftsformer, og ikke regionen i seg sjøl.

3.2.3 Regresjonsanalyse

For å ta hensyn til flere faktorer samtidig, benyttet vi multipel regresjonsanalyse. Dette gjør det mulig å undersøke hvordan flere forklaringsvariabler samlet og justert for virkninger av andre (bakenforliggende) forklaringsvariabler virker inn på en responsvariabel. Regresjonsanalysen gir et anslag på hvor mye responsvariabelen endres dersom én forklaringsvariabel endres, mens de andre holdes konstante.

Vi benyttet regresjonsanalyser for å undersøke hvordan en del responsvariabler (f.eks. om en vil fortsette eller slutte med utmarksbeiting) var assosiert med en del mulige forklaringsvariabler som f.eks. region, driftsform, bruksstørrelse, kjønn, alder, utdanning, sivilstatus og arbeid utenfor garden. På denne måten kan en finne ut av forhold som henger mest sammen med responsvariablene når flere forhold ses i sammenheng.

Lineære multipel regresjonsanalyse (minste kvadraters metode, OLS) ble benyttet for å undersøke hvordan en kontinuerlig responsvariabel påvirkes av flere forklaringsvariabler. Ved å inkludere flere forklaringsvariabler samtidig, kan man identifisere hvilke faktorer som har størst betydning for responsvariabelen. Analysen gir et kvantitativt estimat på hvor mye responsvariabelen forventes å endre seg dersom én forklaringsvariabel endres, mens de andre holdes konstante. Det er imidlertid

viktig å tolke slike anslag med forsiktighet, spesielt hvis man vurderer verdier utenfor det området hvor dataene er samlet inn.

Heteroskedastisitet oppstår dersom variansen til feilledet i en lineær regresjonsmodell ikke er konstant. Det vil si at spredningen rundt regresjonslinja varierer med verdiene til forklaringsvariablene. Sjøl om heteroskedastisitet ikke påvirker regresjonsestimatene, kan det føre til at standardfeilene undervurderes. Dette øker risikoen for at variabler feilaktig vurderes som signifikante.

I analysene våre fant vi generelt lite heteroskedastisitet, men noen standardfeil ble betydelig endret etter korreksjon. Vi korrigerer for heteroskedastisitet ved å nytte kovariansmatriseestimatoren HC3 foreslått av MacKinnon og White (1985). Long og Ervin (2000) har antydnet at HC3 er den beste, særlig i små utvalg. HC3 ga oss heteroskedastisitet-konsistente standardfeil via HCC-oppsjonen i REG-prosedyren i SAS. Denne tilnærmingen sikrer at konklusjonene våre om signifikans blir mer pålitelige, sjøl om det foreligger heteroskedastisitet.

Binære responsvariabler, altså variabler med to mulige utfall (for eksempel fortsette eller slutte med utmarksbeiting), kan ikke behandles som kontinuerlige variabler mellom 0 og 1. Lineære OLS-modeller kan fortsatt brukes, men de har ulemper som at sannsynligheter kan havne utenfor intervallet 0–1, samt at effekten av en forklaringsvariabel blir konstant uavhengig av nivået på de andre variablene (Wooldridge 2002, kapittel 15).

For å handtere disse begrensningene benyttes ofte binære responsmodeller, som logistisk regresjon. Resultatene fra logistisk regresjon er imidlertid vanskeligere å tolke direkte. Det er mulig å tolke koeffisientenes fortegn og statistiske signifikans, men ikke-linearitet gjør at de de estimerte regresjonskoeffisientene (β -ene) ikke gir en enkel, direkte sammenheng mellom forklaringsvariablene og responsen (sannsynlighet for utfall).

I logistisk regresjon er det naturlige effektmålet ikke regresjonskoeffisienten β , men e^β siden dette gir oss oddsforholdet (OR, «odds ratio») som er lettere å tolke⁴. Oddsforholdet påvirkes av antall og korrelasjoner mellom forklaringsvariabler, og størrelsen på oddsforholdet kan ikke nødvendigvis sammenlignes mellom studier (Norton et al. 2018). I stedet anbefalte de å rapportere marginaleffekter, som uttrykker hvor mye sannsynligheten for et utfall endres ved en liten endring i en forklaringsvariabel, og gir dermed en mer intuitiv forståelse av effekten i praksis.

Vi beregnet først marginaleffekten for hver observasjon ved hjelp av MARGINAL-oppsjonen i PROC QLIM-prosedyren. Deretter ble gjennomsnittet av de individuelle marginaleffektene beregnet, noe som gir oss de gjennomsnittlige partielle effektene («average partial effects»), slik det anbefales av Greene (2012, s. 730).

For en kontinuerlig forklaringsvariabel uttrykker marginaleffekten den *øyeblikkelige* endringsraten i sannsynligheten for utfallet, gitt at de andre forklaringsvariablene holdes konstant – altså, den er strengt tatt ikke endring med 1 enhet. Ettersom den logistiske funksjonen er ikke-lineær, kan marginaleffekten variere avhengig av verdien på forklaringsvariabelen.

For en binær forklaringsvariabel (dummyvariabel) viser marginaleffekter hvilket utslag det gir på sannsynligheten av responsvariabelen av å endre dummyvariabelen fra 0 til 1. For eksempel kan analysen vise at det er 10 % (0,10) mer sannsynlig at enslige vil legge ned gardsdrifta enn andre, etter at det er kontrollert for øvrige variabler. Det er viktig å være klar over at effektene beregnes ved gjennomsnittet av dummyvariabler, noe som innebærer at resultatene representerer en

⁴ Ett hypotetisk eksempel: Vi undersøker forhold som påvirker om en gardbruker vil fortsette (0) eller slutte med gardsdrift (1). En av flere mulige forklaringsvariabler er kjønn på den som driver garden. Anta at kjønn (mann = 1) i en logistisk regresjon gir en estimert koeffisient på 0,693. Dette tilsvarer oddsforholdet $OR = e^{0,693} = 2,0$, som betyr at oddsen for at menn vil legge ned drifta er dobbelt så høy som for kvinner, alt annet likt.

gjennomsnittlig effekt i utvalget, og ikke nødvendigvis effekten for et spesifikt individ. Alternativt kan man beregne marginaleffekten separat for hver gruppe og sammenligne disse, ved å holde de andre variablene rundt gjennomsnittet. Vanligvis gir bruk av gjennomsnitt for dummyvariabler akseptable anslag (Greene 2012, s. 735), og denne tilnærminga ble benyttet her i stedet for å bruke diskrete differanser.

Multikollinearitet oppstår når to eller flere forklaringsvariabler i en regresjonsmodell er sterkt korrelerte. Dette kan føre til at de estimerte koeffisientene blir ustabile og får store standardfeil. For å sikre at de valgte regresjonsmodellene ikke var påvirket av multikollinearitet, ble det gjennomført statistiske tester som variansinflasjonsfaktor (VIF: «variance inflation factors») og tilstandsindekser («condition indices»), i tråd med anbefalingene fra Belsley et al. (1980).

Det er viktig å presisere at det innsamla materialet ikke omfatter registreringer av alle relevante forhold som kan påvirke resultatene, såkalte konfunderende variabler. Dette innebærer at regresjonsanalysene ikke kan brukes til å bevise årsakssammenhenger (kausalitet), men kun til å avdekke statistiske sammenhenger eller assosiasjoner mellom variablene. En observert statistisk sammenheng mellom to eller flere variabler innebærer derfor ikke nødvendigvis at det foreligger et årsaks- og virkningsforhold mellom dem.

4 Resultat fra spørreundersøkelsen

4.1 Driftsform og -omfang, lokalisering

I Tabell 9 sammenlignes en rekke produksjonsvariabler fra produksjonstilskottsregisteret (PTR) hos de som svarte (N = 529) med hele populasjonen i Nord-Østerdalen og Valdres (N = 1331). Tallene i tabellen viser antall bruk med ulike variabler (produksjoner), gjennomsnitt og standardavvik. I Vedlegg A 1 vises gjennomsnittstall for de samme variablene gruppert etter regioner og kommuner.

Tabell 9 Produksjonsvariabler i utvalget (N = 529) sammenlignet populasjonen (N = 1331), basert på antall observasjoner (N), gjennomsnitt ($\bar{x}$) og standardavvik (SD). Data er hentet fra produksjonstilskottsregisteret.

Variabel	Populasjon			Utvalg		
	N	$\bar{x}$	SD	N	$\bar{x}$	SD
Jordbruksareal, daa ¹	1331	269	211	529	276	207
Fulldyrka grovfôr, daa	1331	224	188	529	231	186
Annet fulldyrka, daa	1331	5,2	44	529	3,6	18
Overflatedyrka, daa	1331	4,3	10	529	4,2	9
Innmarksbeite, daa	1331	35	44	529	37	43
Mjølkekyr ²	531	23,2	15,3	227	22,7	13,9
Ammekyr ²	310	15,9	13,7	115	18,1	15,1
Øvrige storfe ²	876	33,4	31,2	345	34,3	27,9
Kyr, beite ³	736	22,6	16,7	303	23,2	15,7
Øvrige storfe, beite ³	804	24,1	21,2	327	26,0	21,5
Kyr, utmark ⁴	482	18,9	12,7	220	19,1	12,0
Øvrige storfe, utmark ⁴	521	22,3	21,2	232	22,9	21,2
Mjølkegeiter ²	25	108,1	69,0	9	135,1	74,5
Ammegeiter per 1.3	34	16,9	17,4	18	14,6	11,5
Øvrige geiter ²	73	28,4	34,3	32	30,9	38,5
Geit, beite ³	73	67,8	80,8	35	68,2	87,2
Geit, utmark ⁴	51	79,3	80,3	28	79,3	87,6
Sauer per 1.3	512	86,0	67,1	208	86,6	67,4
Sau, beite ³	489	79,5	61,9	203	79,0	62,6
Lam, beite ³	485	142,6	117,0	204	144,2	120,2
Sau, sluppet utmark ⁴	476	78,6	58,7	199	79,1	61,4
Lam, sluppet utmark ⁴	473	135,6	105,3	196	141,1	115,2
Taps-%, sau utmark ⁵	476	2,6 %	3,4 %	199	2,4 %	3,0 %
Taps-%, lam utmark ⁵	473	5,9 %	6,7 %	196	5,9 %	6,3 %

¹ Sum fulldyrka jord, overflatedyrka jord og innmarksbeiteareal disponert av søker.

² Gjennomsnitt av telling vår (1.3) og høst (1.10).

³ På beite i minst 12 uker. Kyr er sum av mjølke- og ammekyr.

⁴ På utmarksbeite i minst 5 uker.

⁵ Tapte dyr i prosent av antall dyr sluppet.

Oppsummert viser Tabell 9 at det er små forskjeller i de utvalgte produksjonsvariablene mellom utvalget vårt og hele populasjonen. Dette antyder at utvalget samsvarer godt med gardbrukere generelt i studieområdene på disse utvalgte variablene. Det eneste avviket av betydning i tabellen er størrelsen på bruk med mjølkegeit. Geitebønder i utvalget vårt har flere mjølkegeiter enn populasjonen tilsier, og følgelig er noe større geitebønder overrepresentert. Svært få bruk med geitemjolk gjør at det lettere kan oppstå avvik for denne driftsgreina enn for mer vanlige driftsgreiner.

Av de som svarte på undersøkelsen hadde 43 % mjølkekyr, 22 % ammekyr, 65 % øvrige storfe, 39 % voksne sauer, 3,4 % ammegeiter og 1,7 % mjølkegeiter (Tabell 9). Tilsvarende for hele populasjonen var 40 % mjølkekyr, 23 % ammekyr, 66 % øvrige storfe, 38 % voksne sauer, 2,6 % ammegeiter og 1,9 % mjølkegeiter. Gardbrukere med mjølkekyr var derfor litt overrepresentert i spørreundersøkelsen. For de andre driftsgreinene var det kun minimale forskjeller.

Vi konkluderer med at utvalget av bønder i studien vår er av god kvalitet og gir et dekkende bilde av situasjonen for gardbrukere i studieområdene da skjemaet ble sendt ut våren 2023. Det kan likevel ikke utelukkes at de som har svart på undersøkelsen skiller seg fra de som ikke har svart mht. til andre forhold, som for eksempel framtidsplaner og holdninger.

Jamt over hadde gardbrukerne i Nord-Østerdalen og Røros som svarte på undersøkelsen et større jordbruksareal og større besetninger med mjølkekyr og sauer enn de fra Valdres (Vedlegg A 1), i tråd med bruksstrukturen i regionene og kommuner beskrevet i kapittel 2.2. Antall ammekyr var mer likt mellom områdene, mens besetningene med mjølkegeit var størst i Valdres.

De fleste sauebøndene slapp sau i utmarka (Tabell 9). Tapet av sau (over ett år) i utmark i områdene var ca. 2,5 % for voksen sau (over ett år) og rett under 6 % for lam. Nord-Østerdalen og Valdres hadde samme tap av voksen sau (Vedlegg A 1), mens tapsprosent for lam var høyere i Nord-Østerdalen (6,5 %) enn i Valdres (4,9 %). I undersøkelsesåret hadde Etnedal og Sør-Aurdal størst lammetap (9,7 %). De fleste Nord-Østerdalskommunene hadde over 5 % lammetap, med Tolga på topp (7,9 %). Slidre-kommunene hadde lågest lammetap (2,9 %). Tapet av voksen sau var størst i Tynset med 3,8 %. Tall fra Organisert beitebruk for hele Norge i 2022 viste at tapsprosenten var 3,0 % for voksen sau og 6,5 % for lam (NIBIO, 2024a).

4.2 Brukerfamilien og gardsbruket

Gjennomsnittsalderen blant de som svarte på spørreundersøkelsen var 54 år i 2023 (Tabell 10). Nærmere 80 % av gardbrukerne var menn. Til sammenligning viste den nasjonale undersøkelsen «Trender i norsk landbruk 2022» en gjennomsnittsalder på 56 år og 84 % mannlige brukere (Zahl-Thanem og Melås 2022).

En tredel av brukerne hadde universitets- eller høgskoleutdanning, mens 55 % hadde landbruksutdanning. I den nasjonale undersøkelsen hadde 41 % høyere utdanning og 45 % landbruksutdanning ((Zahl-Thanem og Melås 2022). Hele 86 % av brukerne var gift eller samboende, mot 83 % i den nasjonale undersøkelsen.

Det var små forskjeller mellom regionene i alder, kjønn og sivilstatus (Vedlegg A 1). Rendalen og Engerdal hadde de eldste brukerne (57 år), mens Tynset hadde de yngste (52 år). Vang utmerket seg med høyest andel kvinnelige brukere (30 %). Tolga hadde størst andel gifte eller samboende (93 %), mens Sør-Aurdal og Etnedal hadde lågest andel (71 %).

Når det gjelder utdanning, hadde flere brukere i Nord-Østerdalen høyere utdanning (36 %) sammenlignet med Valdres (29 %), med Tolga, Tynset og Os på topp (over 40 %). For landbruksutdanning var forskjellene enda større: 67 % av brukerne i Nord-Østerdalen hadde landbruksutdanning, mot kun 36 % i Valdres. Tolga og Folldal hadde høyest andel (over 70 %), mens Nord-Aurdal og Øystre Slidre hadde lågest (25 %).

I 2023 bodde det barn i halvparten av husstandene (Tabell 10). På spørsmål om de trodde noen i familien kom til å overta garden, svarte nærmere halvparten egne barn. Fire prosent oppga andre slektninger, 9 % mente at ingen slektninger ville overta, mens 38 % var usikre.

Det var små forskjeller i eierskifteplaner mellom Nord-Østerdalen/Røros og Valdres. Os skilte seg mest ut med en høy andel som trodde på overtakelse av egne barn (62 %). Vang hadde på sin side den høyeste andelen som ikke så for seg noen familieovertakelse (17 %).

Tabell 10 Beskrivende statistikk om bruker og brukerfamilien, hvor N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median og SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Fødselsår	512	1969	1968	11,2
Kjønn (1 = mann)	512	0,79		
Barn i husstanden (= 1)	512	0,47		
Famileoverdragelse?	512			
Ja, egne barn (= 1)		0,49		
Ja, noen andre i slekta (= 1)		0,04		
Nei (= 1)		0,09		
Vet ikke (= 1)		0,38		
Universitets/høgskoleutdanning (= 1)	512	0,33		
Ikke landbruksutdanning (= 1)	529	0,45		
Gift/samboer (= 1)	512	0,86		
Arbeid utenfor bruket (= 1)	512	0,64		
Stillingsprosent utenfor garden	329	69,6	80	32,1
Ektefelle/samboer har arbeid utenfor garden (= 1)	441	0,83		
Medlem i beitelag (= 1)	456	0,70		
Medlem i mjølkesamdrift (= 1)	252	0,05		
Medlem i Norges Bondelag (= 1)	529	0,52		
Medlem i Norsk Bonde- og Småbrukarlag (= 1)	529	0,20		
Medlem i Norsk Landbruksrådgiving (NLR) (= 1)	529	0,55		
Medlem i Økologisk Norge (= 1)	529	0,06		
Medlem i Norsk Sau og Geit (NSG) (= 1)	529	0,31		
Medlem i TYR (= 1)	529	0,09		
Medlem i TINE (= 1)	529	0,43		
Medlem i lokalmatorganisasjoner (= 1)	529	0,04		
Ikke medlem i noen av dem (= 1)	529	0,06		

Sekstifire prosent av brukerne hadde arbeid utenfor garden, med en gjennomsnittlig stillingsprosent på 70. Over 80 % av ektefellene eller samboerne var også sysselsatt utenfor garden. Områdeforskjellene i ektefellenes eksterne arbeid var små (Vedlegg A). Det var imidlertid betydelige regionale forskjeller blant brukerne sjøl: I Nord-Østerdalen hadde 58 % arbeid utenfor garden, mot 74 % i Valdres. Dette kan henge sammen med at brukerne i Nord-Østerdalen ofte har større besetninger. I Rendalen/Engerdal og Tolga hadde under halvparten av brukerne arbeid utenfor garden.

Omtrent 70 % av brukerne var med i et beitelag⁵ (Tabell 10), mens 5 % var medlem i en mjølkesamdrift. Når det faglag, var 50 % medlem i Norges Bondelag (NB), mens 20 % holdt seg til Norsk Bonde- og Småbrukarlag (NBS). Litt over halvparten var medlem i Norsk landbruksrådgiving (NLR), 43 % i TINE, 31 % i Norsk Sau og Geit (NSG) og 9 % i TYR. Seks prosent var medlem i Økologisk Norge og 4 % i lokalmatorganisasjoner. Seks prosent oppga at de ikke var medlem i noen av de nevnte organisasjonene, og disse var hovedsakelig fra Valdres (Vedlegg A).

Flere nord-østerdøler enn valdriser var medlemmer i flere av organisasjonene. Deltakelsen i beitelag var høyest i Nord-Østerdalen, hvor over 80 % av brukerne var med, sammenlignet med kun 50 % i Valdres (Vedlegg A). I Folldal var nesten alle organisert i et beitelag (94 %). Blant brukere med sau på

⁵ Organisert beitebruk (OBB) er en støtteordning som gir tilskott til drift av beitelag, blant annet gjennom en fast sats per dyr som slippes på utmarksbeite. Ordninga ble etablert i 1970 etter avtale mellom Landbruksdepartementet og NSG. Storfe og geit ble inkludert i OBB fra 1993. I 2020 var det med 1,4 millioner sau og lam, 88 000 storfe og 21 000 geiter i ordninga. Dette tilsvarte henholdsvis 74 %, 35 % og 38 % av dyretallet som mottok produksjonstilskott for beite i utmark. (NIBIO, 2024b). OBB har høyest tilslutning i Innlandet.

utmarksbeite var 90 % medlem i et beitelag (ikke vist i vedlegg), med 94 % i Nord-Østerdalen og 83 % i Valdres. For brukere med storfe eller geit på utmarksbeite var andelen lågere, med 63 % totalt, 75 % i Nord-Østerdalen og 46 % i Valdres.

NBS hadde en noe høyere andel medlemmer i Valdres (24 %) enn i Nord-Østerdalen (18 %), Vedlegg A 1. Til sammenligning var medlemsandelen i NB betydelig høyere i Nord-Østerdalen (59 %) enn i Valdres (41 %). Blant sauebøndene var 42 % medlemmer i NB og 24 % i NBS, mens tilsvarende tall for ammekuprodusentene var 52 % i NB og 17 % i NBS. For mjølkeprodusentene, hvor flest var organisert i faglag, var 64 % medlem i NB og 18 % i NBS.

I Nord-Østerdalen var to tredeler av gardbrukerne medlemmer i NLR, mens kun en tredel var det i Valdres (Vedlegg A). Mjølkebøndene sluttet i størst grad opp om NLR (65 %), sammenlignet med ammekubønder (56 %) og sauebønder (47 %)⁶. Blant sauebøndene var 71 % medlemmer i NSG, med 75 % i Nord-Østerdalen og 64 % i Valdres. For ammekuprodusentene var i underkant av 40 % medlemmer i TYR, fordelt på 43 % i Nord-Østerdalen og 33 % i Valdres.

Nesten 80 % av de som svarte benytta utmarka til beiting (Tabell 11). Ytterligere 12 % hadde storfe, sau eller geit på garden, men brukte ikke utmarka til beiting av bufe. Omtrent fire prosent drev kun med annen jordbruksproduksjon, som plantedyrking eller annet husdyrhold. Seks prosent hadde avslutta jordbruksdrifta, og leide bort jorda eller hadde latt den gå ut av drift.

Av de ca. 20 % som ikke lenger hadde bufe på utmarksbeite, hadde nærmere 40 % hatt bufe på utmarksbeite ett eller flere av de siste fem åra. De aller fleste som ikke hadde hatt bufe på utmarksbeite de siste fem åra hadde beiterett. Rendalen-Engerdal skilte seg ut (Vedlegg A 1). Av de som hadde bufe på garden i dag, var det 20 % som ikke hadde beitedyr i utmarka. Blant de som ikke lenger hadde beitedyr i utmarka, var det i Rendalen-Engerdal man fant de aller fleste som ikke hadde beiterett, noe som kan knyttes til statlig utkjøp av beiteretter for sau (kapittel 2.2.4).

Halvparten av brukerne vurderte driftsbygningene på garden som god eller meget god (Tabell 11), mens 15 % oppfattet dem av dårlig eller meget dårlig standard. Regionforskjellene var generelt små (Vedlegg A), men Rendalen-Engerdal skilte seg ut med 28 % brukere som rapporterte dårlig eller meget dårlige standard. Folldal utmerka seg med 64 % brukere som vurderte driftsbygningene som gode eller meget gode.

En fjerdedel av brukerne oppga et skattemessig driftsresultat fra jordbruket på over 400 000 kr (Tabell 11), mens en like stor andel tjente under 100 000 kr. Åtte prosent hadde negativ jordbruksinntekt. Mer omfattende gardsdrift krever større arbeids- og kapitalinnsats, og de større bruka i Nord-Østerdalen hadde gjennomgående høyere driftsresultat enn bruka i Valdres (Vedlegg A).

⁶ Det får være opp til andre å vurdere om sauebønder er mindre interesserte enn andre bønder i faglig rådgiving om fôrproduksjon mv., om rådgivingstilbudet fra NLR er tilstrekkelig tilpasset fôr dyrking og beite i saueholdet – ofte med småskala- og deltidsdrift – eller om andre forhold er viktigere for å forklare forskjellene.

Tabell 11 Drift og skattemessig driftsresultat. N = antall svar.

Variabel	N	Prosentandel
Er det bufe (storfe, sau eller geit) på garden din i dag?		
- Ja, og bruker utmarka til beiting av bufe	418	79 %
- Ja, men bruker ikke utmarka til beiting av bufe	62	12 %
- Nei, eier driver med annen jordbruksproduksjon (kun planteproduksjon og/eller annet husdyrhold enn bufe)	19	4 %
- Nei, dyrka mark leies bort eller har gått ut av drift	30	6 %
- SUM	529	100 %
Har du hatt bufe (storfe, sau, geit) på utmarksbeite i løpet av ett eller flere av de siste fem åra?¹		
- Ja	43	39 %
- Nei, men har beiterett	63	57 %
- Nei, og har ikke beiterett	5	5 %
- SUM	111	100 %
Hvordan vil du beskrive standarden på gardens driftsbygninger?		
- Meget god	80	15 %
- God	177	34 %
- Middels	187	36 %
- Dårlig	61	12 %
- Meget dårlig	13	3 %
SUM	518	100 %
Omtrent hvor stort var skattemessig driftsresultat fra jordbruket i 2021 (tilsv. post 429 i landbruksskjema)?/De siste åra du drev garden, omtrent hvor stort var skattemessig driftsresultat fra jordbruket (tilsv. post 429 i landbruksskjema)? Skogbruksinntekt skal ikke tas med.		
- Ingen inntekt/negativ inntekt	40	8 %
- 1 - 99 999 kr	85	17 %
- 100 000 - 249 999 kr	114	23 %
- 250 000 - 399 999 kr	101	20 %
- 400 000 - 599 999 kr	83	17 %
- 600 000 kr eller mer	46	9 %
- Vil ikke oppgi	24	5 %
SUM	493	100 %

¹Dette spørsmålet ble ikke stilt til de som svarte at de bruker utmarka til beiting av bufe.

To tredeler av brukerne oppga at de drev tilleggsnæringer eller andre landbruksbaserte næringer på garden (Tabell 12). Over 40 % oppga at de fikk inntekter gjennom utleie av jakt- eller fiskerettigheter⁷, mens en fjerdedel drev med leiekjøring utenfor landbruket med gardsbrukets maskiner. Ellers var en rekke andre tilleggsnæringer representert, med noen variasjoner mellom regioner og kommuner.

⁷ Attåt den dyrka marka eier mange av gardene skog og/eller utmark, som i flere kommuner – blant annet Alvdal og Tynset – gir grunnlag for jaktinntekter. Likevel oppgir mindre enn halvparten av brukene, også i disse kommunene, at de har utleie av jakt som attåtnæring.

Tabell 12 Hvilke tilleggsnæringer/andre landbruksbaserte næringer er det på garden? Forklaring forkortinger: N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt.

Variabel	N	$\bar{x}$
Videreforedling av råvarer til matprodukter for salg direkte til butikk osv. (f.eks. gardsbutikk, torgsalg) (= 1)	529	0,10
Salg av egne produkter som ikke videreføres (f.eks. salg av poteter/grønnsaker fra gardsbutikk eller torgsalg) (= 1)	529	0,06
Gards/seterturisme (f.eks. omvisning, opplevelsestilbud, servering, overnatting/utleie) (= 1)	529	0,12
Utleie av jakt- eller fiskerett (f.eks. salg av jakt- og fiskekort eller utleie gjennom utmarkslag) (= 1)	529	0,41
Produksjon av ved for salg (= 1)	529	0,18
Leiekjøring utafor landbruket med gardsbrukets maskiner (f.eks. brøyting, skutertransport, vei- og anleggsarbeid) (= 1)	529	0,25
Bortfeste av tomter (= 1)	529	0,04
Andre landbruksrelaterte tilleggsnæringer (f.eks. salg av skinn, trelast, vaktmestertjenester for hytter, kraft for salg, juletrær) (= 1)	529	0,16
Ingen tilleggsnæringer (= 1)	529	0,33

4.3 Tilfredshet, sosiale forhold, mål med gardsdrifta og identitet

4.3.1 Tilfredshet

De aller fleste brukerne var svært fornøyde med garden som bosted. Gjennomsnittsskåren var 6,16 (Tabell 13 og Figur 7), og over halvparten oppga høyeste tilfredshet («7»). Kun 4 % var utilfredse eller svært utilfredse (skår 1-3) med garden som bosted. Arbeidsoppgaver på garden og i forbindelse med setring og utmarksbeiting samt livsstilen som følger med det å være bonde ga også høy tilfredshet. Mellom 72 og 80 % oppga at de var fornøyde med disse oppgavene.

Nord-østerdølene rapporterte høyest tilfredshet med arbeid i utmarka, mens valdrisene var mest fornøyde med seterarbeidet (Vedlegg A). I Rendalen-Engerdal og Vestre Slidre var gjennomsnittsskåren for arbeid i utmark under 5,0, mens osingene var de eneste med skår under 5,0 for seterarbeid.

Tabell 13. Hvor tilfreds er/var du med følgende forhold? Skala fra 1 = svært utilfreds til 7 = svært tilfreds. Rangert etter fallende tilfredshet. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Garden som bosted ¹	526	6,16	7	1,18
Arbeidsoppgavene ved å setre med mjølkeproduksjon ²	163	5,42	6	1,39
Arbeidsoppgavene på garden ¹	526	5,31	5	1,23
Arbeidsoppgavene i forbindelse med utmarksbeiting ³	459	5,23	5	1,37
Livsstilen som følger/fulgte med det å være bonde ¹	526	5,11	5	1,39
Mitt sosiale nettverk (i og utenfor jordbruket) ¹	526	4,30	4	1,51
Stressnivået knyttet til gardsdrifta ¹	526	3,98	4	1,55
Tid til familie ¹	526	3,75	4	1,60
Tid til ferie og fritidsaktiviteter ¹	526	2,84	3	1,52
Lønnsomheten i gardsdrifta ¹	526	2,54	2	1,33

¹ Spørsmålet ble stilt til både de som har gardsdrift nå og de som har slutta.

² Spørsmålet ble bare stilt til de som svarte at det var seterdrift i 2022 eller i løpet av de siste 5 åra.

³ Spørsmålet ble bare stilt til de som svarte at de bruker utmarka til beiting eller at de har hatt bufe på utmarksbeite de siste 5 åra.

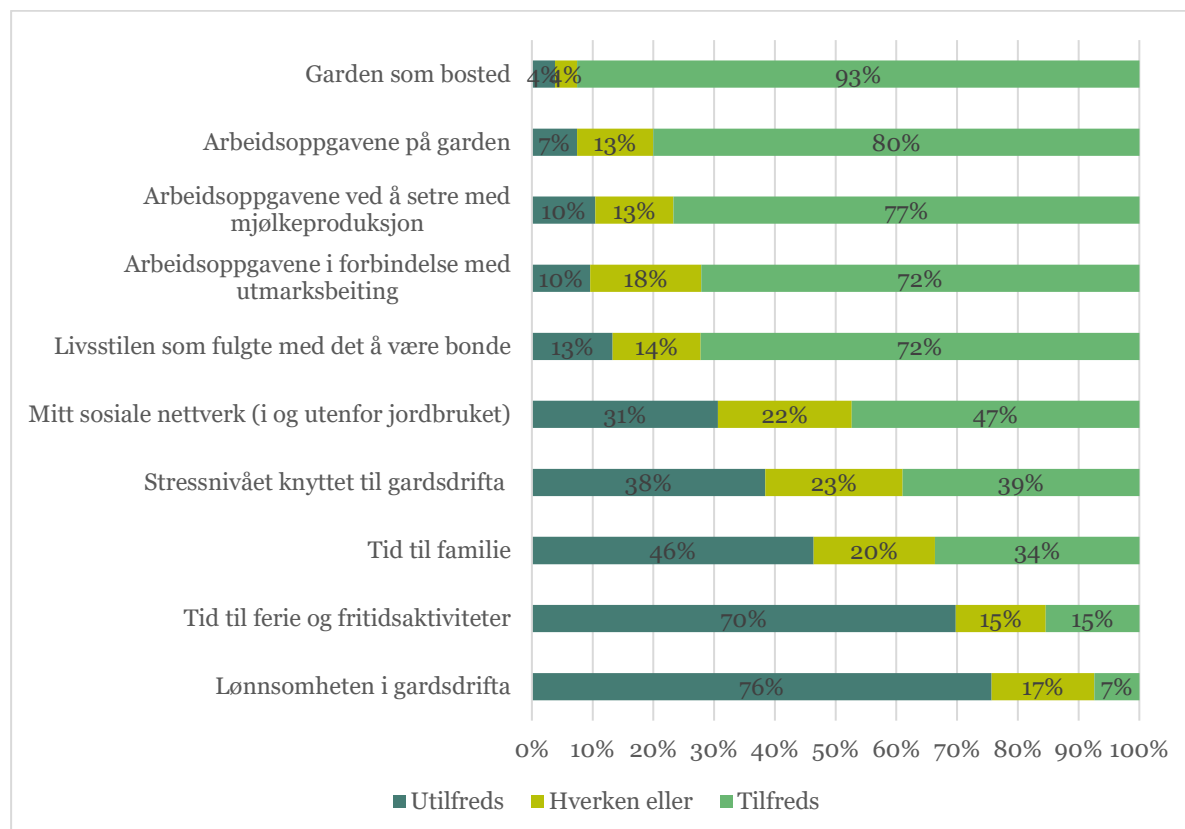
Tilfredsheten med det sosiale nettverket - både innenfor og utenfor jordbruket, stressnivået knytta til gardsdrifta og tid til familie var i gjennomsnitt middels. Det var imidlertid store individuelle

variasjoner (høge standardavvik). For eksempel oppga over 30 % av gardbrukerne at de var helt eller delvis utilfredse (skår 1-3 på en sjudelt skala) med sitt sosiale nettverk. Kun 34 % av brukerne svarte at de var tilfredse eller svært tilfredse med tiden de hadde til familien. Når det gjelder ferie og fritidsaktiviteter, var misnøyen enda større: Gjennomsnittsskåren var 2,84, og omtrent 70 % oppga at de var utilfredse eller svært utilfredse, mens kun 10 % var tilfredse eller svært tilfredse.

Brukere i Nord-Østerdalen rapporterte lavere tilfredshet med stressnivå, tid til familie og ferie/fritid enn brukere fra Valdres. For tilfredshet med det sosiale nettverket var situasjonen motsatt; her var brukerne i Nord-Østerdalen mer tilfredse enn de i Valdres (Vedlegg A).

Lønnsomheten i gardsdrifta var det området flest uttrykte misnøye med (Tabell 13 og Figur 7). Gjennomsnittsskåren var låge 2,54 på en skala fra 1 (svært utilfreds) til 7 (svært tilfreds), noe som antyder utbredt utilfredshet. Hele 75 % av brukerne var utilfredse, mens kun 8 % oppga at de var tilfredse med lønnsomheten. Nord-østerdølene var noe mer misfornøyde enn valdrisene (Vedlegg A).

Disse funnene samsvarer med den nasjonale trendundersøkelsen fra Ruralis (Zahl-Thanem og Melås 2022), hvor gjennomsnittsskåren for tilfredshet med inntekt fra gardsdrifta var 3,29 på en skala fra 1 til 10. Sjøl om skalaen i Ruralis-undersøkelsen var bredere, viser begge undersøkelser låg tilfredshet med lønnsomheten i jordbruket.

Figur 7. Hvor tilfreds er/var du med følgende forhold? Svarene er gruppert i tre kategorier: utilfreds (skår 1–3), hverken eller (skår 4) og tilfreds (skår 5–7). Antall svar går fram av Tabell 12.

For å undersøke hvilke forhold som påvirker brukernes tilfredshet med ulike aspekter (Tabell 13), ble det gjennomført multiplere lineær regresjonsanalyse. Kun modeller med statistisk signifikante resultat er presentert i Tabell 14. Forklaringskraften, gitt ved de justerte R^2 -verdiene, varierte fra 3,5 % for lønnsomhet til 6,0 % for tid til familie.

Den låge forklaringskraften for de signifikante modellene, samt mange ikke-signifikante modeller, tyder på at vurderingene er sterkt personavhengige. Det kan også indikere at viktige forklaringsvariabler ikke ble inkludert i analysen, for eksempel personlige preferanser.

Tabell 14 Estimerte regresjonskoeffisienter fra lineære regresjonsmodeller som identifiserte forhold assosiert med gardbrukernes tilfredshet

Forklaringsvariabel	Lønnsomhet	Tid til familie	Tid til ferie
Antall obs. brukt	512	512	512
Konstantledd	1,77	3,52	2,65
Mjølkeproduksjon (= 1) ¹	0,14	-0,28	-0,45**
Jordbruksareal (100 daa)	-0,04	-0,09*	-0,06
Region (NØR = 1)	-0,29*	-0,13	-0,10
Kjønn (mann = 1)	-0,02	-0,59***	-0,25
Alder (år)	0,018**	0,019**	0,010
Høgere utdanning (= 1)	-0,14	-0,19	-0,12
Landbruksutdanning (= 1)	0,18	0,14	0,21
Deltid (= 1)	-0,02	-0,10	0,04
Gift/samboer (= 1)	-0,01	0,18	0,22
F-verdi	3,08***	4,60***	3,31***
R ²	0,052	0,076	0,056
R ² _{justert}	0,035	0,060	0,039

*, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

¹ Mjølkeproduksjon (= 1): garden har flere enn 2 mjølkekyr eller flere enn 5 mjølkegeiter, ellers 0.

Økende alder hadde en signifikant positiv effekt på tilfredshet med lønnsomhet og tid til familie (Tabell 14). Hver tiårs økning i alder var assosiert med 0,18 poeng høyere vurdering av lønnsomhet på en skala fra 1 til 7.

Mjølkeprodusenter var minst fornøyde med tid til ferie og fritid, med en gjennomsnittlig skår som var 0,45 poeng lågere enn andre brukere (signifikant regresjonskoeffisient: -0,45). Kvinner rapporterte høyere tilfredshet med tid til familien enn menn. Kvinner var mer fornøyde med tid til familien enn menn. Brukere med større gardar var mindre tilfredse med tid til familien enn de med mindre gardar. Brukere i Nord-Østerdalen og Røros var mindre fornøyde med lønnsomheten enn brukere i Valdres.

Utdanning, landbruksutdanning, deltidsdrift og sivilstatus hadde ingen statistisk signifikant effekt på tilfredshet i de undersøkte modellene.

Brukerne kunne kommentere svarene de ga om tilfredshet med ulike forhold. Mange av kommentarene handlet om frustrasjon og skuffelse over økonomiske forhold, arbeidsbelastning, mangel på tid med familie, mangel på avløser og at de måtte arbeide utenfor bruket. Samtidig uttrykte flere at de trivdes med arbeidsoppgavene på garden og at de var meningsfulle. Noen eksempel er:

- «Jeg liker gårdslivet og arbeidsoppgavene som følger med å være bonde (bortsett fra alt kontorarbeidet). Jeg føler jeg har en viktig jobb og vet at jeg bidrar til trygg god mat, selvforsyning, skjøtsel av kulturlandskapet og lokale arbeidsplasser. Men den dårlige lønnsomheten gjør at jeg må jobbe mye utenfor og da blir det "gode livet på landet" langt fra harmonisk og fredfullt. Dyrevelferden på gården blir dårligere, og avlingene blir lavere når tiden går bort i andre arbeidsoppgaver utenfor gården. Det blir også vanskelig ovenfor familien å forsvare at man jobber så mye som man gjør, siden produksjonen gir så lav inntekt at det nærmest blir som en hobby. For når man har familie så er det begrenset tid som er greit å bruke på en hobby.»
- «Det er vondt å tenke på at en ikke har nok tid til å være med familie, det å kunne være med å legge barna om kvelden er ofte en tanke som er i hodet. Og det å kunne gi barna mer opplevelser på fritiden. Føle at en kan ta seg tid/råd til å ta fri og fritid.»
- «Driftsresultat er såpass bra takket være kårfolk, kjerring og unger som jobber gratis for meg! Når guttungen kommer og spør hvorfor vi MÅ drive gard, hva bør jeg svare? Grunnen

til at han spurte var at han ville jeg skulle finne på mer ting sammen med han og broren hans i stedet for å jobbe store deler av døgnet.»

- «I året -21 var driftsinntektene og driftskostnadene like store. Vi hadde vel ikkje arbeid nok, då?? Sjølv om vi har spara inn der vi kan, lever enkelt, arbeider hardt, - lite att. Utgifter til straum, drivstoff, handelsgjødsel, rep.kostnader, ja, alt av driftsmidlar gjekk dugeleg opp, og inntektene på mjølk og kjøtt - ja, det stod og står på "stedet hvil". ... Inspirerende! Kva har ein brukt livet til? Jau , det veit vi! Men kva har ein att? Gardbrukarane driv rett og slett dugnad inn i andre sine liv!!!»
- «Då vi tok over garden etter mor og far, tenkte vi vel ikkje så mykje på korkje politikk eller korleis alt heng saman, det var dyra og gardsarbeidet alt handla om, og som var interessa og fyrste prioriteringa. Men etter kvart som erfaringane seig på, så skulle ein ynskt at ein fekk mykje betre betalt for alt arbeidet ein utførte,- helg og syke, natt og dag, høgtider eller langhelger. Men må ta med det beste i alt,- ein styrer arbeidet og døgnet sjølv. ...Vi har bygd oppatt hus/driftsbygningar både heime og på stølen. Eigeninnsatsen har vori kjempestor. Rekningane måtte betalast av det ein fekk til, sjølvsagt. Vi måtte leva enkelt og billeg, unte oss sjølv svært lite eller ingen ting. Arbeid - Arbeid. Skulle ynskje ein kunne kjøpt seg ny, betre og lettvindare hjelpemiddel og reiskap, men det måtte vente til ein hadde råd til dette, smått i send. Vi ville ikkje låne pengar i banken til driftsmiddel. Men vi har greidd oss bra, og er i dag gjeldfrie. Men åra har gått, kva har ein att? Opplevingane utanfor eigen skigard er fint lite. Enno er vi ved god helse, og framleis ganske sterke. Livet og åra har rasa på,- eit liv i drifta, lenger enn dei fleste,- og ein undrast på kva framtida vil vise.... Ein kjenner på at respekten for arbeidet ein gardbrukar legg ned, ikkje blir sett nok pris på! Korleis ville bygdene sett ut, om ikkje alt dette ubetalte arbeidet- ikkje hadde vorte gjort ???»
- «Har nå selv vagt dette yrket og trives med dyra og arbeidet. Ser på det som veldig meningsfylt i forhold til andre yrker. Lever i pakt med dyra, jorda og naturen jeg. Sånn har det vært i hundrevis av år. Burde verdsettes mer av storsamfunnet.»
- «Flott arbeid og livsstil. Ønsker bare å være bonde, men vet ikke hvor lenge det går pga. økonomi. Har såpass lite gjeld at jeg kan legge ned.»
- «Arbeidet som bonde er bare flott, stresset er først og fremst knytta til dårlig lønnsomhet som tvinger fram en situasjon med arbeid utofor bruket.»
- «Grunna «betalt» jobb utanom garden blir det til tider hektisk! Hadde jeg kunne levd av gård, grunn og støling uten å måtte ha jobb for å tjene penger ved sida av gardsdrifta så ville både garden og drifta vært livsvalget mitt og det hadde vært et godt liv å leve. Både for meg, dyra og familien min. Å jobbe dobbelt opp er stressende. Jeg må være ferdig med fjøs før kl. 7.30, før jeg reiser på full arbeidsdag utenom gården, og igjen tilbake til fjøs på kvelden igjen. Valgets kval, er at jeg helst ville jobba hjemme med dyra, men lønna blir betalt i jobben utenom drifta?»
- «Jeg driver på en tradisjonell måte med lite innsatsfaktorer, produserer varer og tjenester jeg trenger selv, så her lite utgifter og ikke lån, men gammel maskinpark og det samme gjelder privat bil og utstyr. Jøbber litt ved siden av for å tjene litt ekstra, og det også ett ekstra sosial tilskudd.»
- «Utmarksbeiting er meningsfylt og en god og miljømessig riktig utnyttelse av ressursene»
- «Jeg liker å gå tilsyn og tilbringe tid på setra og i utmark. For meg er dette en viktig grunn for å drive utmarksbeite»
- «Det har blitt færre kollegaer, de savner vi. Det er langt til nærmeste kubonde.»

4.3.2 Brukernes opplevelse av egen situasjon

Vurdering av det lokale fagmiljøet er en sentral faktor for trivsel og videreføring av gardsdrift, slik tidligere studier har vist (Gezelius 2014; Flaten 2017). De fire første utsagnene i Tabell 15 omhandler vurderinger av det lokale fagmiljøet. Resultatene viser at en stor andel av respondentene vurderte fagmiljøet som godt, men det var individuelle variasjoner.

Alle de fire utsagnene fikk høyere skår i Nord-Østerdalen enn i Valdres (Vedlegg A). Kommunene Tolga, Tynset, Alvdal, Folldal og Os utmerket seg med spesielt gode vurderinger, mens Røros og Rendalen-Engerdal sammen med Sør-Aurdal/Etnedal i Valdres kom dårligst ut. Dette kan henge sammen med forskjeller i fagmiljøenes størrelse og tilgjengelighet.

Brukerne vurderte i gjennomsnitt hvordan deres behov som utmarksbeite- og seterbrukere ble ivaretatt av administrasjon og politikere til midt på skalaen (4 av 7, sjå Tabell 15). Svarene var temmelig jamt fordelt på de sju svaralternativene, noe som antyder stor variasjon i oppfatningene. Nord-Østerdalen skåret i gjennomsnitt 0,6-0,7 poeng høyere enn Valdres (Vedlegg A). Brukerne i Tolga og Os var mest fornøyde, mens Røros og Nord-Aurdal skåret lågest.

Tabell 15 Hvor enig eller uenig er du i følgende utsagn? Dersom du har slutta med gardsdrift tar du utgangspunkt i hvordan det var da du drev som gardbruker. Skala fra 1 = helt uenig til 7 = helt enig. Rangert etter fallende enighet. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Kontakt med andre gardbrukere er en viktig kilde til trivsel for meg	513	5,36	6	1,39
I lokalsamfunnet mitt er det godt landbruksmiljø	513	5,07	5	1,51
Det er/var lett for meg å få hjelp (f.eks. av familie) i gardsdrifta	513	4,86	5	1,77
Oppfinnsomhet og nyskaping gir anerkjennelse i lokalsamfunnet	513	4,54	5	1,43
Utmarksbeite- og seterbrukerne sine behov er godt ivaretatt av kommunens administrasjon	513	4,06	4	1,75
Utmarksbeite- og seterbrukerne sine behov er godt ivaretatt av kommunens politikere	513	3,99	4	1,76
Jeg føler/følte meg ofte ensom	513	3,30	3	1,83
Jeg opplever/opplevde at jeg har nok tid til familien	513	3,17	3	1,69
Jeg opplever/opplevde at jeg har nok ferie og fritid	513	2,46	2	1,61

Når det gjelder opplevelsen av å ha nok tid til familie, ferie og fritid (Tabell 15), viste svarene samme tendens som tilfredsheten med disse forholdene (Tabell 13). Nærmere 80 % var helt eller delvis uenige i at de hadde nok tid til ferie og fritid.

Det var stor variasjon i hvordan brukerne svarte på påstanden om å ofte føle seg ensomme (Tabell 15). Omtrent 58 % var helt eller delvis uenige (skår 1–3), mens 26 % var helt eller delvis enige (skår 5–7). Trendundersøkelsen fra 2022 viste lignende resultat, der 29 % oppga at de var helt eller delvis enige i at de ofte følte seg ensomme som gardbruker, mens 48 % var helt eller delvis uenige (Zahl-Thanem og Melås 2022). Brukerne i Røros var de som i størst grad var enige i utsagnet om å ofte føle seg ensomme (Vedlegg A).

Tabell 16 viser resultatene fra lineære regresjonsmodeller som undersøkte hvilke faktorer som var assosiert med gardbrukernes opplevelse av egen situasjon. Mjølkeprodusenter var mer fornøyde med det lokale landbruksmiljøet enn andre produsenter, og kontakt med andre gardbrukere var en viktigere kilde til trivsel for mjølkeprodusenter enn for de andre. Samtidig opplevde mjølkeprodusentene mer ensomhet enn de andre, og de var minst fornøyde med tid til ferie, fritid og familie.

Tabell 16 Estimerte regresjonskoeffisienter fra lineære regresjonsmodeller som identifiserte forhold assosiert med hvordan gardbrukerne opplevde egen situasjon

Forklaringsvariabel	Kontakt	Lokal- miljø	Ny- skaping	Hjelp	Ensom- het	Ferie fritid	Tid familie	Komm. pol.	Komm. adm.
Antall obs. brukt	512	512	512	512	512	512	512	512	512
Konstantledd	5,05	4,81	4,07	4,63	4,01	1,75	2,50	3,50	3,45
Mjølke (= 1) ¹	0,31*	0,31*	0,03	0,04	0,52**	-0,54***	-0,49**	-0,11	-0,05
Areal (100 daa)	0,00	-0,07	0,00	-0,02	-0,02	-0,05	-0,06	-0,02	-0,02
Region (NØR = 1)	0,34*	0,79***	0,41**	0,44*	0,13	-0,24	-0,46**	0,56**	0,62***
Kjønn (mann = 1)	0,08	0,02	0,26	0,03	0,28	-0,02	-0,36*	0,09	0,11
Alder (år)	-0,009	-0,013*	-0,008	-0,011	-0,010	0,017**	0,024***	-0,003	-0,005
Høgere utd. (= 1)	-0,19	-0,18	-0,10	-0,24	-0,24	0,10	-0,09	0,02	0,17
Landbr. utd. (= 1)	0,08	0,11	0,27	-0,06	-0,03	0,19	0,34	0,20	0,29
Deltid (= 1)	-0,03	0,05	-0,05	0,20	0,08	0,09	-0,01	-0,12	-0,04
Gift/samboer (= 1)	0,47**	0,58**	0,39*	0,64**	-0,70**	0,16	0,22	0,38	0,37
F-verdi	3,67***	6,66***	3,47***	2,41*	2,69**	4,52***	5,61***	2,40*	3,32***
R ²	0,062	0,107	0,059	0,041	0,046	0,075	0,091	0,041	0,056
R ² _{justert}	0,045	0,091	0,042	0,024	0,029	0,058	0,075	0,025	0,039

*, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

¹ Mjølkeproduksjon (= 1): garden har flere enn 2 mjølkekyr eller flere enn 5 mjølkegeiter, ellers 0.

Valdriser opplevde i mindre grad at kommunene ivaretok behov til utmarksbeite- og seterbrukere enn nord-østerdøler. Valdriser var også mindre fornøyd med det lokale fagmiljøet. Nord-østerdøler syntet det var enklere å få hjelp i drifta enn valdriser, men opplevde mindre tid til familie. Oppfinnsomhet og nyskaping ble i større grad anerkjent i Nord-Østerdalen enn i Valdres.

Jo yngre gardbrukerne var, jo mer misfornøyde var de med tid til ferie, fritid og familie. Samtidig var yngre gardbrukere mer fornøyd med det lokale landbruksmiljøet enn de eldre.

Gardbrukere med ektefelle eller samboer var mer fornøyd med det lokale landbruksmiljøet, hadde større muligheter for hjelp i gardsdrifta og følte seg mindre ensomme enn de enslige. Kontakt med andre gardbrukere var også en viktigere kilde til trivsel for gardbrukere med ektefelle/samboer. Resultatene antyder at det er særlig viktig å forebygge ensomhet blant enslige gardbrukere og sikre at de inkluderes i det lokale landbruksmiljøet.

4.3.3 Mål med gardsdrifta

De ikke-økonomiske hensynene skåret høgest blant måla for gardsdrift i undersøkelsen (Tabell 17). Særlig «best mulig dyrevelferd», «bidra til norsk matproduksjon», «ta vare på kulturlandskapet» og «bidra til levende bygder» fikk høge gjennomsnittsskår (over 6 på en skala fra 1 til 7). Mål som «drive større» (gjennomsnittsskår 2,42) og «størst mulig avdrått og avlinger» (4,67) ble vurdert som mindre viktige. Minst viktig var å «drive større» med en meget låg gjennomsnittsskår (2,42) og «størst mulig avdrått og avlinger» (4,67). Dette kan tyde på at størst mulig produksjonsvekst og maksimal produksjon ikke er hovedmotivet for de fleste brukere. Størst sprik var de i vurderingene av målet om «å kunne drive garden på heltid» (standardavvik 1,88), noe som antyder at dette målet oppleves ulikt av ulike brukere – for noen er heltidsdrift et viktig mål, mens det for andre er mindre relevant.

Gardbrukerne vurderte «størst mulig lønnsomhet» som middels viktig (gjennomsnitt = 5,55). Sjøl om økonomisk teori ofte antar at målet er å maksimere profitt, viser forskning at gardbrukere har mange andre mål. Som Nuthall (2010, s. 177) har påpekt er antakelsen om profittmaksimering ofte misvisende, med mindre eierne er helt frakoblet gardens daglige drift: «*The classical assumption of maximizing profit is a total misnomer except, perhaps, where the owners of the business are totally*

divorced from the physical location and operational management of the farm». Likevel forsøker de fleste å drive garden på en økonomisk rasjonell måte.

Tabell 17 Hvor viktig er/var følgende forhold i gardsdrifta for deg? Dersom du har slutta med gardsdrift tar du utgangspunkt i hvordan det var da du drev som gardbruker. Skala fra 1 = ikke viktig til 7 = svært viktig. Rangert etter fallende viktighet. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Sørge for best mulig dyrevelferd	512	6,64	7	0,70
Bidra til norsk matproduksjon	512	6,40	7	0,96
Ta vare på kulturlandskapet	512	6,40	7	0,96
Bidra til levende bygder	512	6,39	7	1,05
Videreføre kulturarv og tradisjoner	512	5,97	6	1,32
Ta vare på naturmiljøet	512	5,79	6	1,22
Størst mulig lønnsomhet	512	5,55	6	1,42
Å kunne drive garden på heltid	512	5,23	6	1,88
Størst mulig avdrått og avlinger	512	4,67	5	1,51
Drive større	512	2,42	2	1,52

Den låge vurderingen av «størst mulig avdrått og avlinger», hvor tiltak for å maksimere produksjonen vil koste mer enn den økte produksjonen er verdt, kan også ses som et tegn på økonomiske hensyn er viktige, men ikke dominerende. Våre funn som viser at ikke-økonomiske hensyn i gjennomsnitt skåret høyere enn de økonomiske, støtter en omfattende litteratur om betydningen av ikke-økonomiske forhold ved å drive gard (Flaten 2017; Garforth og Rehman 2005, Howley 2015; Lien et al. 2006).

Nord-østerdølene la noe mer vekt på mål om lønnsomhet, heltidsdrift og til dels høge avlinger/avdrått og drive større enn valdrisene (Vedlegg A). Brukere i Rendalen-Engerdal og Røros var mest orientert mot disse måla. Valdrisene vektla i større grad kulturarv, tradisjoner og det å ta vare på kulturlandskapet, med Vang på topp.

Tabell 18 viser resultater fra signifikante lineære regresjonsmodeller som undersøker hvilke faktorer som var assosiert med mål for gardsdrifta.

Tabell 18 Estimerte regresjonskoeffisienter fra lineære regresjonsmodeller som identifiserte forhold assosiert med mål for gardsdrift

Forklaringsvariabel	Lønnsomhet	Max. avdrått	Heltidsdrift	Mat-produksjon	Kultur-landskap	Kulturarv
Antall obs. brukt	512	512	512	512	512	512
Konstantledd	6,69	5,84	7,87	6,75	7,27	6,89
Mjølke (= 1) ¹	0,24	-0,48**	0,52***	0,11	-0,02	-0,03
Jordbruksareal (100 daa)	0,11**	0,07	0,12**	-0,02	-0,04	-0,06
Region (NØR = 1)	0,18	0,10	-0,01	0,12	-0,02	-0,12
Kjønn (mann = 1)	-0,25	-0,37*	-0,21	-0,38***	-0,41***	-0,45**
Alder (år)	-0,025***	-0,014*	-0,041***	-0,001	-0,007	-0,006
Høgere utdanning (= 1)	-0,18	-0,32*	-0,72***	-0,36***	-0,23*	-0,20
Landbruksutd. (= 1)	-0,17	-0,23	0,05	-0,09	-0,05	-0,04
Deltid (= 1)	-0,11	-0,20	-1,17***	0,03	0,04	0,04
Gift/samboer (= 1)	0,14	0,23	0,14	0,14	0,02	0,09
F-verdi	7,84***	3,43***	22,60***	3,66***	3,09**	2,29*
R ²	0,123	0,058	0,288	0,062	0,053	0,040
R ² _{justert}	0,108	0,041	0,276	0,045	0,036	0,022

*, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

¹ Mjølkeproduksjon (= 1): garden har flere enn 2 mjølkekyr eller flere enn 5 mjølkegeiter, ellers 0.

Mjølkeprodusenter var mindre opptatt av størst mulig avdrått, men mer opptatt av å kunne drive garden på heltid enn andre brukere.

Jo større jordbruksareal, jo mer opptatt var brukerne av lønnsomhet og muligheten for heltidsdrift. Menn var mindre opptatt enn kvinner av å bidra til norsk matproduksjon, ta vare på kulturlandskapet og videreføre kulturarv og tradisjoner. Overraskende nok var også menn mindre opptatt av størst mulig avdrått enn kvinner.

Eldre gardbrukere var generelt mindre opptatt av lønnsomhet, avdrått og heltidsdrift enn de yngre. Gardbrukere med høyere utdanning var mindre opptatt av størst mulig avdrått, heltidsdrift, å bidra til norsk matproduksjon og å ta vare på kulturlandskapet enn de andre.

Ingen signifikante forskjeller ble funnet mellom regioner, eller for landbruksutdanning og sivilstatus, etter justering for andre variabler.

4.3.4 Sjølidentitet

Spørsmålsbatteriet i Tabell 19 skal brukes til å måle begrepet sjølidentitet til gardbrukere («farmers' self-identity»). Sjølidentitet representerer de markante og varige sider av hvordan man oppfatter seg sjøl i sin rolle. Dette danner såkalte identitetsstandarter som påvirker atferd knyttet til denne rollen (Cullen et al. 2020). Mange studier har forsøkt å forklare bondeatferd (Howley 2015). Tidligere teorier antydte at atferden i betydelig grad var drevet av økonomiske hensyn, men forskningen har i økende grad lagt vekt på kompleksiteten i beslutningsprosesser i landbrukshushold, langt utover forhold som dreier seg om økonomi. Forhold ved bruket og brukerfamiliens egenskaper kan forklare noe av beslutningsatferden. I den senere tid er det også lagt vekt på gardbrukeres sjølidentitet som en viktig faktor. Sjølidentitet er inkludert i flere atferdsstudier i landbruket, og sjølidentitet blir vurdert som avgjørende for å forstå gardbrukeres beslutningsprosesser (Zemo og Termansen 2022).

Spørsmålene i Tabell 19 skal i senere studier brukes til å utvikle typologier for å kunne beskrive ulike identitetsgrupper hos gardbrukere, som igjen har betydning for beslutninger om videre utmarksbeiting eller setring. Tilsvarende studier med samme spørsmålsbatteri har funnet at sjølidentitet påvirker beslutninger på gardsbruk (f.eks. Cullen et al. 2020; Spörri et al. 2025).

Vi kan foreløpig merke oss at mange av gardbrukerne oppfattet seg sjøl som gode forvaltere av kulturlandskapet i Bygde-Norge og at de spiller en viktig rolle i å beskytte naturmiljøet, mens atskillig færre mener man ikke skal ta hensyn til miljøskader og -konsekvenser (Tabell 19).

Tabell 19 Hvor enig eller uenig er du i påstandene under? Dersom du har slutta med gardsdrift tar du utgangspunkt i hvordan det var når du drev som gardbruker. Skala fra 1 = helt uenig til 7 = helt enig. Rangert etter fallende enighet. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Gardbrukere er gode forvaltere av kulturlandskapet i bygde-Norge	514	6,23	7	1,14
Gardbrukere spiller en svært viktig rolle i å beskytte naturmiljøet	514	5,93	6	1,25
Jeg tror ikke det er en god idé å ta mye risiko i gardsdrift	514	5,48	6	1,40
Jeg liker mye bedre å være gardbruker enn å ha et annet yrke	514	5,33	6	1,48
Jeg er/var flink til å finne ulike typer informasjon som er/var til hjelp i gardsdrifta	515	4,96	5	1,32
Jeg vil holde garden i drift for å sikre at jeg har noe å gi videre til etterkommerne mine	515	4,95	5	1,74
For å lykkes i jordbruket er/var det viktig for meg å tilpasse meg og bruke ny teknologi	515	4,54	5	1,56
Vi må produsere mer mat sjøl om det forårsaker noen miljøskader	514	4,34	4	1,91
Gardbrukere burde få lov til å tjene mest mulig penger uavhengig av miljøkonsekvensene	514	3,44	3	2,00
Jeg er/var forsiktig med å ta i bruk nye ideer og driftsopplegg på garden	514	3,41	3	1,61

For enkelte av påstandene var det store forskjeller mellom kommuner. For eksempel var brukere i Rendalen-Engerdal og Tolga mye mer opptatt av å tilpasse seg og bruke ny teknologi enn brukere fra

Nord-Aurdal. Brukere fra Nord-Aurdal var derimot mest forsiktige med å ta i bruk nye ideer og driftsopplegg på garden, nok en gang med Rendalen-Engerdal som motsats. Brukere fra Rørø var mest opptatt av å tjene penger uavhengig av miljøkonsekvenser og av å produsere mat sjøl om det forårsaker noen miljøskader, mens Tolga lå på den andre siden av disse to skalaene.

4.4 Utmarksbeiting

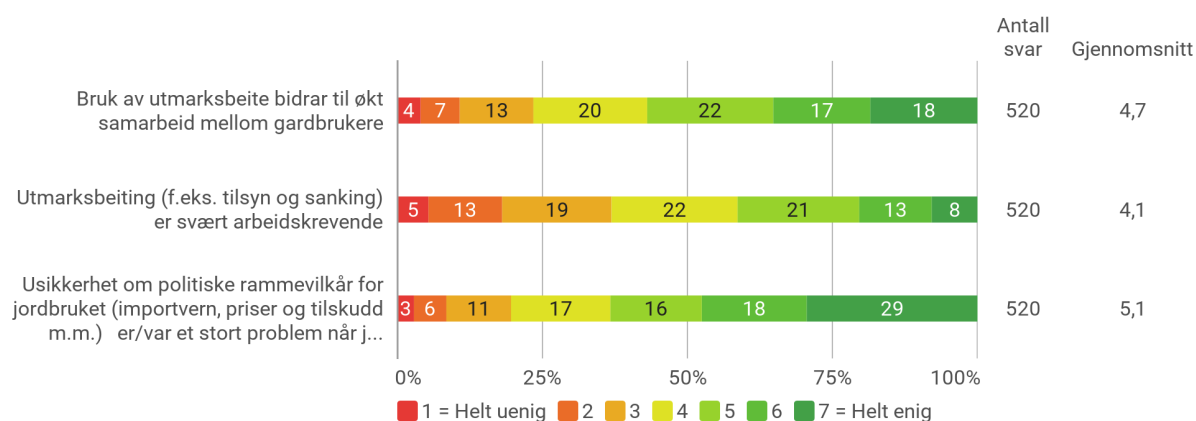
Respondentene ble bedt om å vurdere utmarksbeiting og politiske rammevilkår. Resultatene i Tabell 20 og Figur 8 viser at 63 % av brukerne var enige i at usikkerhet rundt politiske rammevilkår utgjør et betydelig problem ved beslutninger i gardsdrifta. Den gjennomsnittlige skåren på denne påstanden var 5,09 (på en skala fra 1 til 7). I Rendalen-Engerdal var gjennomsnittet enda høyere, med 5,64, noe som sannsynligvis henger sammen med rovdyrpolitikken (Vedlegg A).

Tabell 20. Hvordan vurderer du følgende påstander? Skala fra 1 = helt uenig til 7 = helt enig. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Usikkerhet om politiske rammevilkår for jordbruket (importvern, priser og tilskudd m.m.) er/var et stort problem når jeg skal/skulle treffe viktige beslutninger i gardsdrifta	520	5,09	5	1,71
Bruk av utmarksbeite bidrar til økt samarbeid mellom gardbrukere	520	4,72	5	1,67
Utmarksbeiting (f.eks. tilsyn og sanking) er svært arbeidskrevende	520	4,11	4	1,61

Når det gjelder påstanden om at utmarksbeite bidrar til økt samarbeid mellom gardbrukere, var gjennomsnittsskåren 4,72, mens påstanden om at utmarksbeiting er svært arbeidskrevende fikk en skår på 4,11. Omtrent 57 % av gardbrukerne mente at utmarksbeite bidrog til økt samarbeid. Tolga (5,32) og Folldal (5,12) skåret høgest i synet på økt samarbeid, mens Rørø (3,65) og Sør-Aurdal/Etnedal (3,92) lå på botn.

Responser på utsagnet om at utmarksbeiting er svært arbeidskrevende var delt. Omtrent 42 % uttrykte enighet, mens 37 % var uenige i påstanden. Vurderingene var relativt like på tvers av regioner og kommuner.

Figur 8. Svarfordeling «Hvordan vurderer du følgende påstander?»

I det åpne kommentarfeltet var det flere som påpekte utfordringer med færre beitebrukere. Et eksempel er: «Det blir stadig færre aktive i beitelaget. Foreløpig klarer vi oss bra, men blir det endra færre vil arbeidsmengden ifm tilsyn og sanking øke betydelig.»

Mange la også vekt på at ny beiteteknologi som Nofence og Telespor gjør tilsyn og sanking enklere. En bruker skrev at: «Med god organisering og godt samarbeid er utmarksbeiting lite arbeidskrevende og med nye hjelpemidler som sperregjerder og Nofence er beitebruken revolusjonert i forhold til før.»

Flere la også vekt på at rovdyr gjør utmarksbeiting mer arbeidskrevende: «*Rovdyrsituasjonen og usikkerheten gjør det vanskelig. Vil også være en utfordring med tilstrekkelig tilsyn. Per nå gjennomføres tilsyn nesten daglig.*»

Tabell 21 viser hvordan brukerne vurderte forholdet mellom beitedyr og beiteressurser. Resultatene viser at svært få mente det var for mange beitedyr i beiteområdet. Derimot oppga hele 60 prosent at det var for få eller altfor få beitedyr i beiteområdet.

Tabell 21 Hvordan er antall beitedyr tilpassa beiteressursene i utmarksbeiteområdene dine?¹ Dersom du ikke har utmarksbeiting nå, ber vi deg ta utgangspunkt i området (evt. områdene) du nylig har hatt beitedyr i. N = antall svar

Variabel	N	Prosentandel
Alt for mange	4	1 %
For mange	12	3 %
Passe	163	36 %
For få	197	43 %
Alt for få	78	17 %
SUM	454	100 %

¹ Spørsmålet ble bare stilt de som svarte at de bruker utmarka til beiting eller at de har hatt bufe på utmarksbeite siste 5 år.

4.4.1 Problematiske forhold i beiteområdet

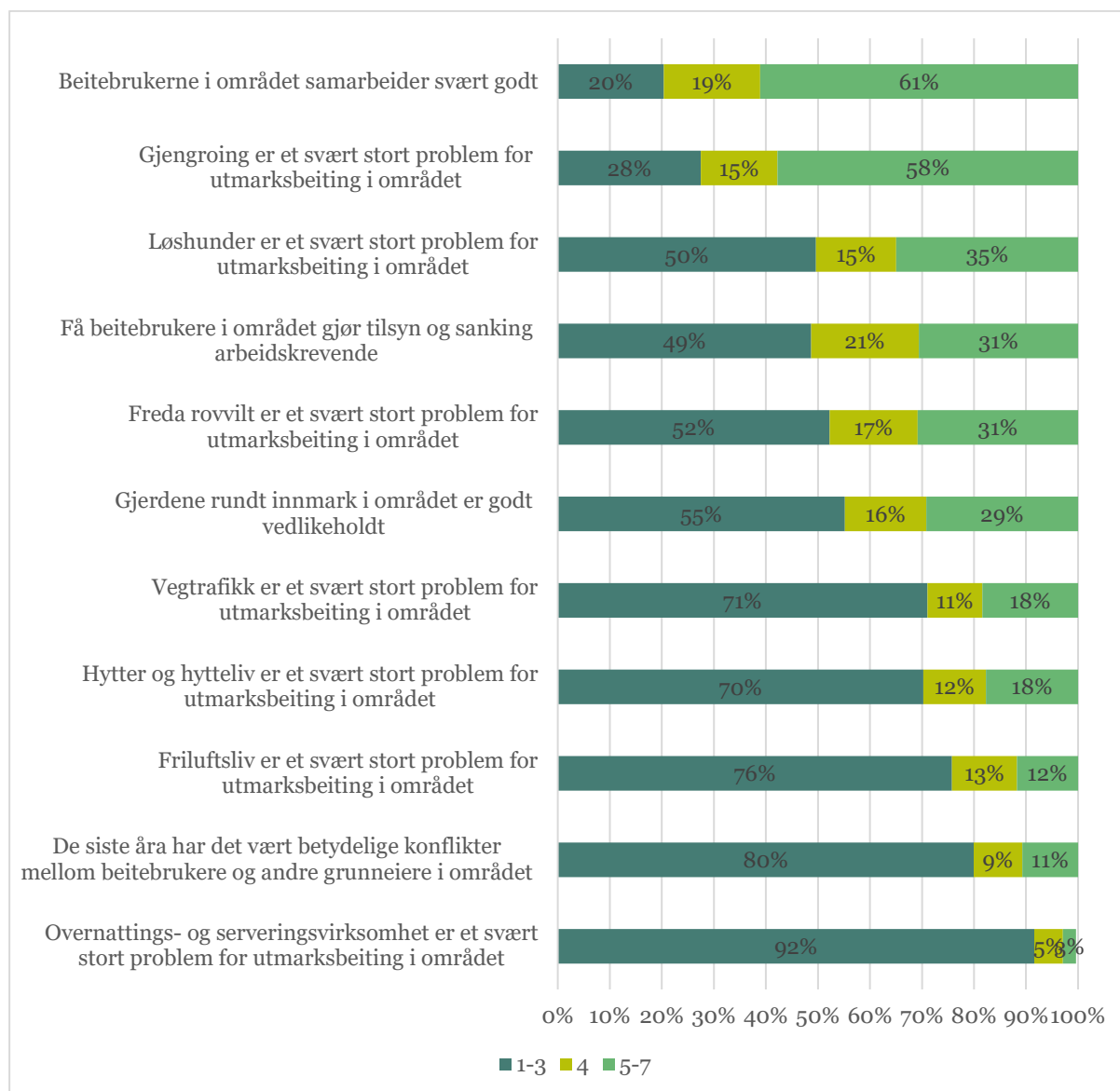
Brukerne ble bedt om å vurdere ulike utfordringer i utmarksbeiteområder på en skala fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig). Resultatene i Tabell 22 og Figur 9 viser at samarbeidet mellom beitebrukerne vurderes positivt: 61 % av respondentene svarte 5, 6 eller 7, noe som indikerer at de er enige i at samarbeidet fungerer svært godt. Samtidig var 20 % uenige (svarte 1, 2 eller 3), noe som tyder på at det fortsatt finnes utfordringer knyttet til samarbeid i enkelte områder.

Tabell 22. Hva stemmer best om utmarksbeiteområdet hvor du har/hadde beitedyr/ har beiterett?¹. Skala fra 1 = helt uenig til 7 = helt enig. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Beitebrukerne i området samarbeider/t svært godt	496	4,87	5	1,71
Gjengroing er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	509	4,69	5	1,83
Løshunder er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	512	3,68	4	1,97
Få beitebrukere i området gjør tilsyn og sanking arbeidskrevende	503	3,59	4	1,81
Freda rovvilt er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	509	3,48	3	1,96
Gjerdene rundt innmark i området er godt vedlikeholdt	511	3,41	3	1,84
Vegtrafikk er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	511	2,74	2	1,70
Hytter og hytteliv er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	508	2,70	2	1,85
Friluftsliv er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	511	2,44	2	1,52
De siste åra har det vært betydelige konflikter mellom beitebrukere og andre grunneiere i området	503	2,30	2	1,59
Overnattings- og serveringsvirksomhet er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	510	1,84	1	1,47

¹ De som har svart at de bruker utmarka til beiting eller at de har hatt bufe på utmarksbeite siste 5 år ble spurt om: «Hva stemmer best om utmarksbeiteområdet hvor du har/hadde beitedyr?» De som svarte at de ikke har hatt bufe på utmarksbeite i løpet av ett eller flere av de siste fem åra, men at de har beiterett ble spurt om: «Hva stemmer best om utmarksbeiteområdet hvor du har beiterett?». Sistnevnte kunne krysse av for vet ikke, men disse er fjernet fra tabellen.

Når det gjelder ulike utfordringer for utmarksbeiting, ble gjengroing vurdert som den klart største utfordringen, med et gjennomsnitt på 4,7. Dette peker på at gjengroing er et utbredt og alvorlig problem i mange områder. Andre utfordringer som løshunder, få beitebrukere, fredet rovvilt og dårlig vedlikehold av gjerdene fikk gjennomsnittsscore mellom 3,4 og 3,7.

Figur 9. Respons på spørsmålet 'Hva stemmer best om utmarksbeiteområdet hvor du har/hadde beitedyr/ har beiterett?' Andel som har svart uenig (skår 1–3), nøytral (skår 4) og enig (skår 5–7). Antall svar går fram av Tabell 18.

Utfordringer knyttet til vegtrafikk, hytter og friluftsliv fikk lågere gjennomsnitt (2,4–2,7), mens overnattings- og serveringsvirksomhet ble vurdert som minst problematisk (1,8). Få hadde erfart betydelige konflikter mellom beitebrukere og andre grunneiere i området (gjennomsnitt lik 2,3).

Det var stor variasjon i hvordan brukerne vurderte de ulike utfordringene, særlig for problemer med løshunder, freda rovvilt, hytter, gjengroing og få beitebrukere. Dette antyder at utfordringsbildet varierer betydelig mellom ulike beiteområder.

Basert på resultatene bør tiltak mot gjengroing prioriteres, da dette står fram som den største utfordringen for utmarksbeite. Samtidig er gjengroing av utmarksbeiter ofte et resultat av flere underliggende utfordringer for beitenæringa, som gjør det vanskelig å utnytte utmarksbeitene. Derfor er det viktig å ta tak i de øvrige utfordringene for å sikre en bærekraftig og effektiv bruk av utmarksressursene. Tiltak bør tilpasses lokale forhold, med særlig oppmerksomhet på områder hvor utfordringene er størst.

Tabell 23 presenterer resultatene fra lineære regresjonsmodeller som undersøker hvilke faktorer som var assosiert med forhold ved utmarksbeiteområdet. Analysene viste at sauebønder opplevde større problem med rovvilt, løshunder, hytter, vegtrafikk og utfordringer knyttet til få beitebrukere enn

andre brukere. For rovdyr og løshunder var forskjellen mellom sauebønder og andre brukere på over ett skalapoeng. Samtidig var sauebønder mer enige i at beitebrukerne i området samarbeidet godt.

Det var betydelige regionale variasjoner i hvilke utfordringer gardbrukerne møtte. I Valdres rapporterte gardbrukere oftere at hytter, overnattings- og serveringsvirksomhet, friluftsliv, løshunder, veitrafikk, gjengroing, dårlig gjerdehold rundt innmark og konflikter med andre grunneiere gjorde utmarksbeiting vanskelig, sammenlignet med gardbrukere i Nord-Østerdalen og Røros. De største forskjellene gjaldt utfordringer med hytter og løshunder.

Brukere i Nord-Aurdal og Øystre Slidre rapporterte særlig store problem med løshunder (gjennomsnitt nær 4,5) og hytter (gjennomsnitt 3,6–3,9), og problemene var enda større for sauebønder enn for andre brukere. Tolga utmerket seg med minst problem med løshunder (2,48). Når det gjelder gjengroing, ble det vurdert som størst problem i Vestre Slidre (5,71) og minst i Folldal (4,09). De best vedlikeholdte gjerdene mot innmark fant man Folldal (4,00), mens Vang (2,61) og Sør-Aurdal/Etnedal (2,69) hadde de dårligste.

Rovdyr utgjorde et betydelig større problem i Nord-Østerdalen og Røros enn i Valdres, med over ett skalapoeng i forskjell. Problemet var størst i Rendalen-Engerdal med 5,80 poeng i gjennomsnitt, etterfulgt av Folldal (4,22). Sauebønder rapporterte gjennomgående større problem med rovdyr enn gjennomsnittet av alle brukere i området. Samtidig opplevde gardbrukere i Nord-Østerdalen i større grad at beitebrukerne samarbeidet svært godt, sammenlignet med brukere i Valdres.

Menn opplevde at rovdyr var en større utfordring for utmarksbeiting enn kvinner. Jo større jordbruksareal, desto mindre tilfreds var gardbrukerne med gjerdeholdet rundt innmark. Yngre gardbrukere vurderte gjerdeholdet dårligere og så på gjengroing som et større problem enn de eldre. Gardbrukere med høyere utdanning mente at samarbeidet mellom beitebrukerne var dårligere enn det andre gardbrukere gjorde.

I det åpne kommentarfeltet til spørsmåla i Tabell 18 var det flere som skrev om utfordringer med hytter og tilhørende trafikk i utmarka. Dette gikk både på åpning av grunder, løshunder, tap av beiteområder, utfordringer med at dyra beiter på 'hytteplener', manglende forståelse for dyr på utmarksbeite, rettigheter og plikter fra hytteiere og maktforhold mellom hytteiere og beite- og seterbrukere. Et eksempel er:

«Vi lever vel ganske greitt med slik tilhøva er, men vi tåler ikkje på nokon måte meir utbygging og store folkemengder inntil og inn i stølsområdet vårt no. Laushundar: problemet er vel ikkje så stort, men det er her, som i så mange andre situasjonar, det er dei få som øydelegg for dei mange, p.gr. av dårleg kunnskap. Vi har sett opp skilt fleire stader i området, og informerar om korleis dei skal oppføre seg i beiteområdet, når turgåarane kjem inn i dyreflokkane m.m. Elles er det utbyggjarane som trykkjer kvilelaust og voldsomt på, for å øydeleggja endå meir areal, å laga ny by til fjells. Øydeleggje for ei næring, som var her fyrst, forringe natur, kultur, tradisjonar og matberedskap. Dette hjelper ikkje på klimaet, men beint imot; meir trafikk og biltrafikk inn i fjellområdet, meir bruk av straum, mykje straum. Men vi skal bera skulda åleine,- metangass, må vita. Politikarane må bli meir opplyste og skjøne kva dei driv med, kva for konsekvensar dei står i. Setja ned foten, før det er for seint.»

Samtidig var det flere som pekte på fordeler med hytter, som «samarbeid med hyttefolk som varsler om skadet dyr og ved sinking» og økonomiske gevinster av hyttebygging. Et eksempel er: «For mange kommuner og ikkje minst mange aktive bønder er hytter nødvendig for god økonomi, inkl. i gardsdrifta».

Flere pekte også på betydningen av gode prosesser i forkant av hytteutbygging: «hytteutbygging må organiserast og løysast på ein god måte for alle! Ikkje berre godt for hytteeigarane. Det må setjast av pengar frå fylke/kommunane eller hyttefelta til Nofence eller gode og sikre gjerder som kan holde hovudmengda av dyr vekk frå hyttefelta.» og at beite- og seterbrukerne «ikkje blir involvert for omdisponering av areal er vedtatt».

Tabell 23 Estimerte regresjonskoeffisienter fra lineære regresjonsmodeller som identifiserte forhold assosiert med utfordringer i utmarksbeiteområdet (jf. Tabell 22)

Forklaringsvariabel	Hytter	Overnatting	Rovdyr	Friluftsliv	Løshunder	Vegtrafikk	Gjengroing	Få beite- brukere	Samarbeid	Gjerde- hold	Konflikt gr.eier
Antall obs. brukt	484	484	484	484	484	484	484	484	484	484	484
Konstantledd	4,09	2,21	1,97	2,68*	4,04	3,46	5,99	3,03	5,11	2,56	2,89
Sau (= 1)	0,39*	0,04	1,24***	0,34	1,19***	0,37*	-0,02	0,85***	0,59***	-0,12	0,28
Jordbruksareal (100 daa)	-0,03	-0,04	-0,03	-0,02	0,08	-0,02	0,05	0,03	-0,03	-0,09*	0,04
Region (NØR = 1)	-1,16***	-0,59***	1,14***	-0,55***	-0,96***	-0,60***	-0,67***	-0,30	0,40*	0,57**	-0,64***
Kjønn (mann = 1)	0,13	-0,05	0,50*	-0,02	0,21	-0,16	0,11	0,38	0,07	0,14	-0,16
Alder (år)	-0,012	0,007	-0,003	0,004	-0,009	-0,004	-0,017*	-0,001	-0,013	0,016**	-0,007
Høgere utdanning (= 1)	0,08	-0,10	-0,07	0,04	-0,18	-0,06	-0,27	-0,01	-0,40*	-0,36	0,10
Landbruksutdanning (= 1)	-0,13	0,01	-0,14	-0,05	0,11	0,14	0,01	0,18	-0,05	0,05	0,30
Deltid (= 1)	-0,08	-0,08	0,33	-0,15	0,42*	0,23	-0,01	0,11	0,11	-0,10	-0,05
Gift/samboer (= 1)	-0,11	-0,22	0,06	-0,11	-0,49*	-0,33	-0,15	-0,10	0,15	0,01	-0,10
F-verdi	6,86***	3,09**	13,35***	2,76**	8,89***	3,12**	2,72**	3,49***	3,43***	2,64**	2,30*
R ²	0,115	0,056	0,202	0,050	0,145	0,056	0,049	0,062	0,061	0,048	0,042
R ² _{justert}	0,099	0,038	0,187	0,032	0,128	0,038	0,031	0,044	0,043	0,030	0,024

*, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

¹ Sauehold (= 1): garden har flere enn 10 sauer per 1. mars, ellers er sauehold = 0.

Flere av kommentarene gikk på utfordringer med **store rovdyrskader**. Økt arbeidsbelastning, psykiske påkjenninger, endra beiteadferd og slutt på bruk av utmarksbeite ble pekt på som konsekvenser av store rovdyrskader. Noen eksempler er:

- *Rovdyrproblematikken er den største utfordringen for gårdsdrifta vår. Vi er avhengige av utmarksbeite. Det var 30 sauebruk med stort og smått i kommunen vår da vi tok over gården i -93. Nå er det 4 igjen og ingen slipper sau på utmark her lenger. Rovdyra har skylden for det meste av dette. De minste hadde blitt borte uansett, men jeg vet at flere unge hadde tatt over gårder hvis de ikke hadde opplevd stresset og ubehageligheter rundt dette med lemlesting av søyer og lam. Det blir totalt meningsløst og drive.*
- *«Jeg liker å gå tilsyn og tilbringe tid på setra og i utmark. for meg er dette en viktig grunn for å drive utmarksbeite. rovdyr forstyrrer, skremmer storfe. pr nå er nivået akseptabelt. ser at tidsbruken øker og det er en grense for mye tid og uforutsigbarhet som er greit.»*
- *«Vi er flyttet fra vårt opprinnelige beiteområde pga. rovdyrproblematikken (bjørn og ulv) Der vi nå leier beite sliter vi med jerv og kongeørn. Hvis dette blir verre enn det nå er, så tror jeg ikke det er dyr på beite om 5-10 år. Vi sliter med å få tatt ut udyra før beiteslipp. Dette oppleves som seigpining og er en stor påkjenning i gardsdrifta.»*
- *«Har driftsenhet i Østerdalen, hvor det er store rovdyrskader i beiteområdet hvert år. Den psykiske påkjenningen ved å gå og lete etter drepte og lemlestedes småfe er helsemessig svært krevende.»*
- *«Spørsmål om tilsyn kan en ikke svare på, det er svært krevende ved rovdyrangrep. Er det ikke rovdyr er det bare en fin jobb.»*
- *«Utmarksbeiting er utfordrende arbeidsmessig ved roviltangrep. Spesielt for sau/lam, men også storfe reagerer ved at de kan forflytte seg over store områder og bli sky og vanskelige å handtere.»*

Flere av gardbrukerne skrev at de hadde store **utfordringer med mangel på eller dårlige gjerder**. Noen eksempler er:

- *«Sluttet å ha kviger på utmarksbeite på grunn av mye dårlige gjerder mot innmark.*
- *«Slutta å ha dyr på utmarksbeite pga. at det er mange som ikke holder gjerdene i orden. Dyrene kommer ned fra fjellet og ut på sterkt trafikkert vei. Dette medfører store problemer som det virker som at ingen klarer å ta skikkelig tak i»*
- *«De som ikke har utmarksbeite er sløve med gjerdehold. Og noen stenger for dyr med nye gjerder.»*
- *«Det er vanskelig å få garder som ikkje er i drift lengere til å vedlikeholde gjerder. det er viktig for dei få som har dyr, at dei som har gjerdeplikt held dette vedlike.»*
- *«Dårlig vedlikehold av gjerder der de har sluttet med dyr og leier bort jorda. Leier ønsker ikke å gjerde. Dyr trekker ned på innmark. I stedet for å gjerde får vi som har dyr på beite beskjed om å hente dyra med en gang når de komme på innmarken.»*
- *«I beiteområdet er jeg nå eneste beitebruker. Her er det betydelige problemer med dårlig vedlikeholdte gjerder som gir sauene uvaner, og fører til konflikter.»*
- *«Melkebønder gjerder ikke inn innmarka»*

4.4.2 Hytteutbygging

Brukerne ble bedt om å anslå antall hytter i beiteområdet. Tabell 24 viser at 43 % av beitebrukerne hadde beitedyr i områder med færre enn 10 hytter, 33 % i områder med 10-49 hytter, 10 % i områder med 50-99 hytter og 14 % i områder med minst 100 hytter. I Nord-Østerdalen og Røros hadde 87 % av beitebrukerne beitedyr i områder med færre enn 50 hytter, mens tilsvarende andel i Valdres var 60 %. I Vestre Slidre hadde over halvparten av beitebrukerne dyr i beiteområder med mer enn 100 hytter.

Tabell 24. Omfang av hytter og hyttesalg. Omtrent hvor mange hytter (som ikke eies av beite- eller seterbrukere) er det i beiteområdet ditt?¹ Dersom du ikke har utmarksbeiting nå, ber vi deg ta utgangspunkt i området hvor du har beiterett og/eller nylig har hatt beitedyr i. N = antall svar.

Variabel	N	Prosentandel
- Færre enn 10 hytter	223	43 %
- 10-49 hytter	169	33 %
- 50-99 hytter	50	10 %
- 100-199 hytter	32	6 %
- 200 hytter eller mer	40	8 %
Har solgt hyttetomter siste 5 år?	494	4 %

¹ Spørsmålet ble kun stilt de som svarte at de bruker utmarka til beiting eller at de har hatt bufe på utmarksbeite siste 5 år, samt de som svarte nei på disse spørsmåla, men som har beiterett.

Hyttespørsmålet i kapittel 4.4.1 ble gruppert etter antall hytter i beiteområdet. Sammenligningen viste at et økende antall hytter var assosiert med større problem for beitenæringa. I områder med færre enn ti hytter var under 5 % av brukerne helt eller delvis enige i at hytter og hytteliv utgjorde et svært stort problem for beitenæringa (skala 5–7). I områder med over 200 hytter var andelen 60 %. For mellomliggende grupper var andelen henholdsvis 18 % (10–49 hytter), 28 % (50–99 hytter) og 45 % (100–199 hytter). Det var små forskjeller i vurderinger mellom regionene når antall hytter var likt.

Mindre enn 4 % av brukerne hadde solgt hyttetomter de siste fem åra (Tabell 24). Relativt flest salg var registrert i Rørø (12 %) og Vestre Slidre (9 %). I Folldal og Nord-Aurdal ble ingen salg rapportert.

Resultatene viser at flere hytter i beiteområdene gir økte utfordringer for beitenæringa, og at det er regionale forskjeller i både antall hytter og salg av hyttetomter. Dette kan ha betydning for framtidig arealbruk og -forvaltning.

4.4.3 Rovvilt og rovvilterstatning

For å kartlegge erfaringer med tap til fredet rovvilt og tilhørende erstatningsordninger, ble respondentene bedt om å oppgi hvorvidt de hadde søkt om rovvilterstatning i løpet av de siste fem åra. Ifølge Tabell 25 svarte 23 % av alle respondentene at de hadde søkt om rovvilterstatning i denne perioden: 30 % i Nord-Østerdalen og Rørø, og kun 13 % i Valdres. Andelen var høyest i Folldal og Rendalen-Engerdal (ca. 40 %). I Vestre Slidre hadde ingen søkt om rovvilterstatning.

Tabell 25. Svar på spørsmål om rovvilt og rovvilterstatning. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

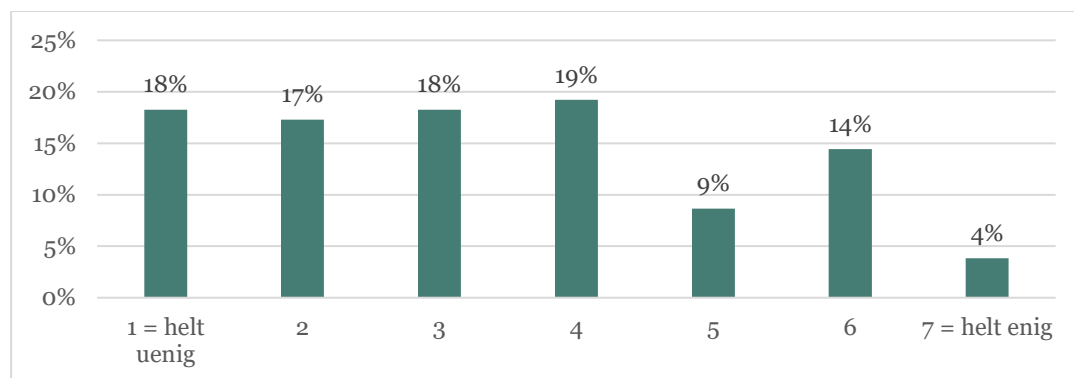
Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Har du søkt om erstatning for sau eller annet bufe tapt til freda rovvilt de siste fem åra? (1=ja)	453 ¹	0,23		
Hvilke freda rovviltarter mener du har gjort mest skade i beiteområdene dine? (flere kryss mulig)				
Ulv (= 1)	104 ²	0,24		
Bjørn (= 1)	104 ²	0,28		
Gaupe (= 1)	104 ²	0,27		
Jerv (= 1)	104 ²	0,76		
Ørn (= 1)	104 ²	0,63		
Vurder følgende påstand: "Jeg har vært svært fornøyd med erstatningsoppgjør etter tap av sau/annet bufe til freda rovvilt" (Skala fra 1 = helt uenig til 7 = helt enig)	104 ²	3,41	3	1,79
Anslå omtrent hvor stor prosentandel av dine samla tap av bufe på utmarksbeite som skyldes freda rovvilt. Ta utgangspunkt i siste fem år (evt. de av disse åra som du hadde bufe i utmark)	104 ²	38,6	16,5	37,5

¹ Spørsmålet ble bare stilt til de som svarte at de har utmarksbeiting nå eller siste fem år.

² Spørsmålet ble bare stilt til de som svarte at de har søkt om søkt om erstatning for sau eller annet bufe tapt til freda rovvilt de siste fem åra.

Blant sauebøndene, som står for det aller meste av søknadene, hadde halvparten søkt om erstatning: 60 % i Nord-Østerdalen og Rørø, og 34 % i Valdres.

Blant de som hadde søkt om erstatning, var 53 % uenige i at de var svært fornøyde med erstatningsoppgjøret (Figur 10). Brukerne i Folldal (2,95) og Vang (3,00) var minst fornøyde med erstatningsoppgjøret, og Nord-Aurdal mest fornøyde (4,20).

Figur 10. Respons på utsagnet 'Jeg har vært svært fornøyd med erstatningsoppgjør etter tap av sau/annet bufe til freda rovvilt'. Antall svar går fram av Tabell 25.

De som hadde søkt om rovdyrerstatning rapporterte videre at 39 % av deres samla tap av bufe på utmarksbeite skyldtes freda rovvilt. Andelen rovvilttap var høyere i Nord-Østerdalen og Rørø (42 %) enn i Valdres (29 %). I Rendalen-Engerdal og Rørø anslo de et tap til rovvilt på over 70 %. I kommuner med relativt låge svarprosentar og få svar på spørsmålet, som Rendalen-Engerdal og Rørø, kan tilfeldig variasjon føre til store utslag på gjennomsnittsverdier. En skal en være særskilt forsiktig med å trekke konklusjoner om tapsandeler til rovdyr i disse kommunene.

Blant søkerne om rovdyrerstatning oppga 76 % at de hadde opplevd betydelig skade fra jerv, mens 63 % rapporterte betydelig skade fra ørn. For ulv, bjørn og gaupe var andelen mellom 24 og 28 %. Det var store geografiske forskjeller:

- I Nord-Østerdalen og Rørø vurderte hele 91 % jerv og 63 % ørn som de største skadegjørerne.
- I Valdres ble gaupe (67 %) og ørn (63 %) oppfattet som mest skadevoldende.

Det var også variasjoner mellom kommunene. For eksempel ble ulv og bjørn vurdert som større skadegjørere i Rendalen-Engerdal og Tynset enn i mange andre kommuner. Dette skyldtes sannsynligvis nærheten til rovviltprioriterte områder sør-øst i Hedmark og i Sverige (jf. kapittel 2.3).

Det opplevde generelle skademønsteret ellers samsvarte godt med utbredelsen av de ulike rovdyr⁸. Kongeørn finnes i de fleste områder. Det er mye jerv i rovviltregion 5 (Hedmark). Her er bestandsmålet for jerv satt til fem ynglinger per år, men gjennomsnittet i 2022-2024 var tolv ynglinger (Rovviltnemnda i region 5 2025). Ynglinger forekommer både i rovviltprioriterte og beiteprioriterte områder. Videre grenser Nord-Østerdalen til det jerveprioriterte området i region 3 (Oppland). Valdres er et prioritert område for gaupe i samme region, noe som medfører flere gaupeskader. Disse lokale variasjonene har betydning for både beitenæringa og lokalsamfunn.

Respondentene kunne kommentere rovvilterstatninga. Flere presiserte at dokumentasjonskravet er for strengt. To eksempler er: «Erstatningen av de dyra du får betalt for er grei, men tvilen og kravet til dokumentasjon er et problem» og «For få dokumenterte skader fører til avkortning av erstatning og mistenkeliggjøring». Det ble påpekt at det særleg er vanskelig å dokumentere tap fra jerv og ørn. Det ble også pekt på at nivået på avkortninga kan virke tilfeldig: «Statsforvalteren reduserer erstatning

⁸ Se kapittel 2.3 for en oversikt over rovviltforvaltning med rovdyr- og beiteprioriterte områder i Nord-Østerdalen, Rørø og Valdres.

helt vilkårlig, i tillegg til fratrekk for normaltapp (som også er satt for høgt i utgangspunktet)». En respondent skrev også at «Dokumentasjonskravet burde vært omvendt. Alt over normaltapp burde statsforvalteren kunne dokumentere at det ikke har vært tapt til freda rovvilt.»

Flere utrykte også misnøye med at erstatninga ikke dekket alle kostnadene med rovdyr. Eksempler er: «Det gis altfor lav erstatning sett i forhold til totale tap inkl. arbeidsinnsats», «Vi får ikke kompensert for alt merarbeidet rovdyrskadene medfører. Søyer som får jurbetennelse som følge av at lam blir tatt av rovdyr, er et eksempel» og «Indirekte kostnader må også inkluderes i fremtidige erstatningsoppgjør, f.eks. tid for leting etter kadaver, ekstra reiseutgifter for oppsyn/sanking, lave slaktevekter grunnet tap av mordyr eller stress osv.».

4.4.4 Framtidsplaner utmarksbeiting

Resultatene i Tabell 11 viste at 79 % av respondentene brukte utmarka til beiting med bufe, mens 21 % ikke gjorde det. Begge gruppene ble spurt om forventet bruk av utmark til beiting på garden om 5–10 år. Blant nåværende brukere av utmarka til beiting: 28 % forventa flere beitedyr i utmarka, 62 % trodde omfanget vil være omtrent som i dag, 4 % forventet færre beitedyr, og 6 % antok at de ikke lenger ville ha beitedyr i utmarka (Tabell 26).

Av de som i dag ikke bruker utmarka til beiting, trodde hele 50 % at utmarka igjen ville bli tatt i bruk til beiting i løpet av de neste 5–10 åra (Tabell 26).

Det var betydelige variasjoner mellom kommunene. I Rendalen-Engerdal planla nær halvparten av dagens beitebrukere å øke antallet beitedyr i utmarka. I Nord-Aurdal var andelen lågest, med kun 15 % som forventet økning. Relativt flest hadde tenkt å slutte med beitedyr i utmarka i Valdres-kommunene Vang, Øystre Slidre og Nord-Aurdal, alle med 10 % eller mer.

Tallene viser at det er optimisme for fortsatt bruk av utmark til beiting, særlig i enkelte områder. Samtidig er det tegn til at noen områder kan få redusert beitebruk framover.

Tabell 26. Hvordan vurderer du bruk av utmarka til beiting av bufe på garden din om 5-10 år, uavhengig av om du eller en annen person eier garden? N = antall svar.

	De som har bufe på utmark ¹		De som ikke har bufe på utmark ²	
	N	Prosentandel	N	Prosentandel
Vil ha flere beitedyr i utmarka	116	28%		
Omfang omtrent som i dag	259	62%		
Vil ha færre beitedyr i utmarka	18	4%		
Sum vil ha beitedyr i utmarka	393	94 %	54	50%
Vil ikke ha beitedyr i utmarka, men vil leie bort beiteretten			20	18%
Vil ikke ha beitedyr i utmarka, og vil ikke leie bort beiteretten			35	32%
Sum vil ikke ha beitedyr i utmarka	24	6%	55	50%
Sum totalt	417	100%	109	100%

¹ De som svarte at de bruker utmarka til beiting med bufe

² De som svarte at de ikke bruker utmarka til beiting med bufe

Tabell 27 viser resultatene fra en logistisk regresjonsmodell som undersøker hvilke faktorer som var assosiert med planer om framtidig utmarksbeiting. En sannsynlighetstest («likelihood ratio test») viste at den samla modellen var statistisk signifikant ($P < 0,001$). Forklaringskraften, målt ved McFadden R^2 (Allison 2014), var 0,08. Dette indikerer at modellen forklarte en beskjeden andel av variasjonen i beslutningen om utmarksbeiting.

Tabell 27. Logistisk regresjonsmodell av forhold assosiert med framtidig utmarksbeiting. Tabellen viser estimerte koeffisienter, standardfeil, p-verdier og marginaleffekter. Responsvariabel: 1 = planlegger å slutte med beitedyr i utmarka om 5–10 år, 0 = planlegger å fortsette.

Forklaringsvariabel	Koeffisient	Standardfeil	p-verdi	Marginaleffekt
Antall obs. brukt	512			
Konstantledd	-4,076	1,000		
Mjølke (= 1) ¹	0,630*	0,294	0,032	0,071
Jordbruksareal (100 daa)	-0,245*	0,102	0,016	-0,027
Region (NØR = 1)	-0,298	0,284	0,295	-0,033
Kjønn (mann = 1)	0,502	0,351	0,153	0,056
Alder (år)	0,0397**	0,013	0,002	0,0045
Høgere utdanning (= 1)	-0,126	0,293	0,668	-0,014
Landbruksutdanning (= 1)	0,595*	0,285	0,037	0,067
Deltid (= 1)	0,099	0,291	0,747	0,011
Gift/samboer (= 1)	-0,170	0,353	0,631	-0,019
LR-test (kjkvadrat)	34,58***		0,000	
R ² (McFadden)	0,079			

*, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

¹ Mjølkeproduksjon (= 1): garden har flere enn 2 mjølkekyr eller flere enn 5 mjølkegeiter, ellers 0.

Modellen identifiserte fire variabler med statistisk signifikant effekt på beslutningen om framtidig utmarksbeiting: Mjølkeproduksjon, bruksstørrelse (jordbruksareal), brukers alder og landbruksutdanning. Andre undersøkte forklaringsvariabler – region, kjønn, utdanningsnivå, deltidsdrift og sivilstatus – hadde ikke signifikant effekt.

Tabell 27 viser at sjansen for at mjølkebruk skal slutte med utmarksbeiting var 0.07 ganger større (7 %) enn for de andre – etter kontroll for øvrige forklaringsvariabler. Dette funnet må ses i sammenheng med at den planlagte nedleggingstakten for mjølkebruk i denne studien, og i tråd med faktiske nedleggingstall de senere åra, var høyere enn for andre driftsgreiner (se også kapittel 4.5).

Brukere med landbruksutdanning hadde også 7 % større sannsynlighet for å slutte med utmarksbeiting enn de andre. Dette kan virke overraskende, og undersøkelsen ga ingen svar på hvorfor. I aktørmøter ble det antydnet at temaet utmarksbeiting får lite oppmerksomhet i undervisningen ved landbruksutdanninger, noe som kan være en av flere mulige årsaker.

For de kontinuerlige variablene, jordbruksareal og alder, viste analysen at sannsynligheten for å slutte med utmarksbeiting økte jo mindre jordbruksareal brukeren hadde og jo høyere alder brukeren hadde. Dette var i tråd med forventningene.

Tolkning av marginaleffekter for kontinuerlige forklaringsvariabler skiller seg fra de diskrete. Marginaleffekten for en kontinuerlig variabel viser hvor mye sannsynligheten for å slutte med utmarksbeiting endres ved en liten (øyeblikkelig) økning i variabelen. Effekten kan imidlertid variere avhengig av hvor på skalaen man befinner seg – for eksempel kan en økning fra 200 til 201 daa jordbruksareal gi en annen effekt enn en økning fra 500 til 501 daa. Det er vanskelig, eller i det minste av begrenset verdi, å komme opp med ett enkelt tall som representerer en slags «gjennomsnittlig» marginaleffekt for en kontinuerlig variabel. Derfor er det ofte mer informativt å beregne gjennomsnittlige marginaleffekter over et relevant intervall, men dette er ikke gjort i denne studien (jf. Bornmann og Williams 2013).

Oppsummert viser analysen at mjølkeprodusenter og brukere med landbruksutdanning er mer tilbøyelige til å slutte med utmarksbeiting, mens mindre jordbruksareal og høyere alder også øker sannsynligheten for opphør.

Respondentene kunne komme med kommentarer til framtidsplaner for utmarksbeiting. De uttrykte at framtidsplanene i utmarka avhenger av bl.a. rovdyrsituasjonen, lønnsomheten i jordbruket, hytteutbygging, turisme (inkludert løshunder), biltrafikk og oppstallingskrav til husdyr. Eksempler er: «Viktig forutsetning er at vi slipper problemer med rovdyr og løshunder» og «Hvis det ikke blir bygd igjen med hytter for det er et stort problem».

Flere la vekt på at beiteteknologi som Nofence er svært viktig for utmarksbeiting og at det i flere tilfeller gjør at de kan ha flere dyr på utmarksbeite. Dette gjelder imidlertid først og fremst storfe. Et eksempel er: «Ser store muligheter i forbindelse med ny teknologi» og «Har investert i Nofence og dette gir helt andre muligheter for god drift med aktivt beitebruk».

Trivsel med setring ble også pekt på som en viktig grunn til å fortsette med utmarksbeiting: «Me vil fortsette med seterlivet. Det er det fineste i hele året. 45 somrer på setra for meg. Vår mellomste sønn skal ta over garden i år. Me har båsfføs fra 1969. Det kan bli for dyrt å bygge om til løsdriftsfjøs. Ammeku blir det om det blir slutt på mjølkeproduksjon».

4.4.5 Årsaker til å slutte med utmarksbeiting

De som har slutta med utmarksbeiting de siste fem åra (N=24) og de som planlegger å slutte i løpet av neste 5-10 år (N=43), ble spurt om hvor viktig ulike grunner til å slutte var. Respondentene vurderte betydningen av hver årsak på en skala fra 1 (ikke viktig) til 7 (svært viktig), jf. Tabell 28.

Tabell 28. Hvor viktig er følgende årsaker til at gardens eier/driver ikke har dyr på utmarksbeite lenger eller ikke vil ha dyr på utmarksbeite i framtida?¹ Skala fra 1 = ikke viktig til 7 = svært viktig. Rangert etter fallende viktighet. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik. Rangert etter fallende viktighet.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
For låg lønnsomhet i produksjonen	67	4,82	6	2,35
Uforutsigbare politiske rammevilkår (importvern, priser og tilskudd m.m.)	67	4,52	5	2,29
For små tilskudd til dyr på utmarksbeite	67	4,30	5	2,23
Ingen til å ta over	67	4,13	4	2,60
Mer interessant med annet arbeid	67	3,84	4	2,56
Helse	67	3,72	4	2,29
Utmarksbeiting er for arbeidskrevende	67	3,31	3	2,20
Manglende hjelp og støtte fra familie	67	3,13	2	2,19
Konflikt med annen utmarksbruk (f.eks. hytter, jakt, friluftsliv, kraftproduksjon)	67	2,93	2	2,31
For låg erstatning etter rovviltskader	67	2,49	1	2,12
Mer lønnsomt å ha dyr på innmark	67	2,39	2	1,79
Rovdyrskader	67	2,36	2	1,98

¹ Spørsmålet ble stilt til både de som har slutta med utmarksbeiting de siste fem åra (N=24) og de som planlegger å slutte i løpet av de neste 5-10 åra (N=43).

Den viktigste årsaken til å slutte var 'for låg lønnsomhet', etterfulgt av 'uforutsigbare politiske rammevilkår', 'for små tilskudd til dyr på utmarksbeite' og 'ingen til å ta over'. Alle disse årsakene hadde et gjennomsnitt over 4,0.

Årsaker som 'mer interessant med annet arbeid', 'helse', 'utmarksbeiting er for arbeidskrevende' og 'manglende hjelp og støtte fra familie' fikk gjennomsnittsskåre mellom 3,1 og 3,8. Lågest betydning hadde 'konflikt med annen utmarksbruk', 'for låg erstatning etter rovviltskader', 'mer lønnsomt å ha dyr på innmark' og 'rovdyrskader', med gjennomsnitt mellom 2,4 og 2,9.

Det var betydelig variasjon i svarene for alle årsakene, særlig for 'ingen til å ta over', 'mer interessant med annet arbeid' og 'for låg lønnsomhet'.

Det var flere regionale forskjeller i hvilke årsaker som ble oppgitt for å slutte med utmarksbeiting. Konflikt med annen utmarksbruk var en atskillig viktigere årsak i Valdres (skår 3,58) enn i Nord-

Østerdalen og Røros (2,16). I Valdres var det også flere enn i Nord-Østerdalen og Røros som pekte på 'låg lønnsomhet' (5,25 mot 4,32) og 'ingen til å ta over' (4,56 mot 3,65) som sentrale årsaker.

Det låge antallet observasjoner gjør at man bør være forsiktig med å tolke tall på kommunenivå. Likevel, i Rendalen-Engerdal, som er det mest rovviltutsatte området, ble både rovdyrskader og politisk uforutsigbarhet vurdert som svært viktige årsaker til å slutte med utmarksbeiting (begge med skår 6,0).

På grunn av relativt få respondenter var det ikke mulig å gjennomføre regresjonsanalyser med mange forklaringsvariabler. I stedet sammenlignet vi gjennomsnitt for grupper som har sluttet eller vurderer å legge ned henholdsvis mjølkeproduksjon og sauehold i de to regionene (Tabell 29). Når det tas hensyn til driftstype, ble forskjellene mellom regionene enda tydeligere for årsaker til å slutte med utmarksbeiting som 'låg lønnsomhet', 'ingen til å ta over' og 'konflikter med annen utmarksbruk'. Det er også verdt å merke seg at 'mer interessant med annet arbeid' var en viktigere årsak for sauebønder enn for mjølkeprodusenter, særlig i Valdres.

Tabell 29. Årsaker til å slutte med utmarksbeiting for bruk med sauehold og mjølkeproduksjon i de to studieområdene. Gjennomsnittstall. Rangert etter fallende viktighet.

Variabel	NØR sau (N = 11)	Valdres sau (N = 9)	NØR mjølk (N = 10)	Valdres mjølk (N = 17)
For låg lønnsomhet i produksjonen	4,55	5,89	4,40	5,29
Uforutsigbare politiske rammevilkår	4,91	4,00	3,90	4,65
For små tilskudd til dyr på utmarksbeite	4,36	4,67	4,30	4,24
Ingen til å ta over	3,64	5,22	3,80	4,94
Mer interessant med annet arbeid	3,45	4,78	2,80	4,06
Helse	3,91	4,89	3,10	3,76
Utmarksbeiting er for arbeidskrevende	3,09	4,11	3,70	3,00
Manglende hjelp og støtte fra familie	3,00	3,33	3,10	3,75
Konflikt med annen utmarksbruk	1,64	3,44	2,00	4,06
For låg erstatning etter rovviltskader	4,18	3,33	1,30	1,59
Mer lønnsomt å ha dyr på innmark	1,73	2,67	2,80	2,94
Rovdyrskader	3,27	3,11	1,40	1,53

Rovdyrskader og -erstatning var en viktigere årsak til å slutte med utmarksbeiting i saueholdet enn i mjølkeproduksjonen. I både Valdres og Nord-Østerdalen/Røros ble rovdyrskader kun vurdert som en middels viktig årsak hos sauebønder. Dette var som en kunne forvente, ettersom det meste av Nord-Østerdalen er beiteprioritert område, mens Valdres kun er gaupeprioritert.

Blant sauebønder i Nord-Østerdalen og Røros ble låge erstatninger etter rovviltskader oppgitt som en viktig årsak til å slutte (skår 4,18). Relativt høge tap av sau på utmarksbeite i Nord-Østerdalen og Røros (jf. Tabell 10 og kapittel 4.1), til tross for at området er beiteprioritert, og misnøye med erstatningsoppgjør (jf. kapittel 4.4.3) kan bidra til dette. Samtidig var 'uforutsigbare politiske rammevilkår' den viktigste årsaken til å slutte med utmarksbeiting blant sauebønder i Nord-Østerdalen og Røros.

Både de som har slutta med utmarksbeiting og de som planlegger å slutte hadde mulighet til å kommentere svarene de ga i Tabell 28. Noen påpekte at dårlig lønnsomhet var en viktig grunn. Andre oppga rovdyr, løshunder, friluftsliv, mangel på tid, konflikt med andre beitebrukere og regelverk som en årsak:

- «Løshunder/angrep på sau av løshunder er et tiltagende problem. Friluftsløven gjør det vanskelig å regulere turgåing og trafikk som er til hinder for utøvelse av beiteretten. Turgåere har ingen forståelse for beitebruk i utmarka.»

- «Reglement driver oss til å slutte!! Blir ikke mange igjen til utmarksbeite, de med store nye fjøs er ikke på stølen»
- «På grunn av rovdyr på beiteområdet ble det mye stress med stadig angrep av ulv og jerv på sauene. Måtte flytte til et beiteområde som lå 110 km unna»

En bruker la vekt på at Nofence kan gjøre det aktuelt å starte opp med utmarksbeiting igjen: «Hovedårsak til at utmark ikke blir brukt nå er at tiden ikke strekker til. Og at det kan være utfordrende å få dyrene til å gå der man ønsker. Men Nofence bjeller kan kanskje gjøre det aktuelt å prøve å bruke utmark igjen».

4.4.6 Gardsdrift dersom utmarksbeite ikke lenger er mulig

Respondentene som bruker utmarka til beiting, ble spurt om hva de ville gjøre med gardsdrifta dersom de ikke lenger kunne ha bufe på utmarksbeite (Tabell 30). Svarene fordelte seg slik: En tredel ville avvikle all jordbruksdrift og leie ut dyrka mark; 23 % ville redusere bufeholdet; 18 % ville opprettholde bufeholdet ved å bruke mer dyrka mark; 13 % ville avvikle bufeholdet og satse på annen jordbruksproduksjon og 14 % ville avvikle all jordbruksdrift og enten legge jorda brakk eller selge garden.

Tabell 30. Hva vil du gjøre med gardsdrifta dersom du ikke lenger kan ha bufe på utmarksbeite? N = antall svar

	N	Prosentandel
Avvikle all jordbruksdrift og leie ut dyrka mark	134	33 %
Redusere bufeholdet	94	23 %
Opprettholde bufeholdet ved å bruke mer dyrka mark	74	18 %
Avvikle bufeholdet og drive annen jordbruksproduksjon	52	13 %
Avvikle all jordbruksdrift og legge jorda brakk	30	7 %
Selge garden	27	7 %
Totalt	411	100 %

¹ Spørsmålet ble bare stilt de som svarte at de bruker utmarka til beiting.

Forskjellene mellom regionene var ganske små. I Valdres ville en større andel (18 %) satse kun på plantedyrking (18 %), sammenlignet med 10 % i Nord-Østerdalen og Røros. Samtidig var det relativt flere i Nord-Østerdalen og Røros (21 %) som ville opprettholde dyretallet ved å dyrke mer innmark, mot 14 % i Valdres.

Oppsummert viser resultatene at bortfall av utmarksbeite vil føre til betydelige endringer i driftsformene, med en tendens til avvikling eller omlegging av produksjonen, og kun mindre regionale forskjeller.

I kommentarfeltet la mange vekt på at utmarka var svært viktig for drifta, både for småfe og storfe. For mange var dette knytta til at utmarksbeitet er en vesentlig del av ressursgrunnlaget. Eksempler på kommentarer knytta til dette er:

- «Er helt avhengig av utmarksbeite for å kunne drive, da vi har for lite dyrkamark til å kun produsere hjemme på gården»
- «Det lett tilgjengelige gode utmarksbeitet er en viktig forutsetning for meg til å fortsette med sauehold»
- «Driver en med sau kan en ikke basere seg kun på innmark»
- «Utmarka og setra er viktig for oss. Må vi redusere vil vi ikke klare å leve av gården. Og da blir det avvikling tror vi.»

- «Vi er totalt avhengig av stølsdrifta for å opprettholde dagens drift. Drifta må skaleres kraftig ned eller avvikles hvis ulempene ved å bruke utmarksbeitene rundt stølen blir for store»
- «Stølsdrifta er alfa og omega for gardsdrifta, her i fjellbygda. Vi har gode beiter til støls og det er heller ikkje så langt unna heime. Skal ein drive garden vidare, så må ein til støls med buskapen på sommaren. Grøda heime på garden må vera til vinterfôringa. Det måtte bli lagt ned mange gardar i bygda, dersom vi alle skulle miste stølsområda og beitemoglegheitene her. Politikarane, og fleire med dei, må tenkje seg om!!! Her kjempar vi på for å drive med utmarksbeite også framover. Det vori no meiningslaust, dersom stølskulturen skulle druknast, fordi utbyggjarane skal eta seg innpå dørhellene våre og fylle lommeboka si, framfor matproduksjon!»

Flere av de som drev med setring la også vekt på at setringa og utmarksbeiting hadde en stor egenverdi for dem:

- «Utmarka og stølinga er sjølv livsnerva i gardsdrifta mi. Ingen utmark, ingen drift - enkelt og greit. Kan ikke stølene drives, så drives heller ikke gårdene.»
- «For meg er det setringa og utmarka som har er den store motivasjonen. Uten den kan matproduksjonen gjøres av andre enn meg.»
- «Dyr på utmarksbeite har den fineste sommerferien de kan ha.»

Noen fortalte at de ville begynne med annen type produksjon, som korn eller potet, dersom de ikke kunne bruke utmarka. Eller at de kunne slå graset noen år og selge fôret. En sa at «Storfe kan fint beite på innmark også, men det koster så da må det nok til en ordning for dette».

4.5 Framtidsplaner for gardsdrifta

4.5.1 Framtidsplaner for de enkelte driftsgreiner

Vi stilte spørsmål om framtidsplaner for ulike driftsgreiner på en gard, uavhengig av hvem som kommer til å drive garden i framtida. For hver driftsgrein ble respondentene bedt om å oppgi om de planla å avvikle, starte opp eller videreføre driften de neste 5–10 åra. Dersom de ønsket å videreføre en driftsgrein, ble det spurt om de planla å øke produksjonen, opprettholde dagens nivå eller redusere produksjonen.

Det ble spurt om følgende driftsgreiner: kumjølke, geitemjølke, seterdrift med mjølkeproduksjon, ammeku, slaktedyr av storfe, sau, annet husdyrhold, grovfôr, korn og annen planteproduksjon.

Resultatene er presentert i Tabell 31, som viser vurderingene for hele utvalget. Tilsvarende oversikter for Nord-Østerdalen/Rørø og Valdres finnes i Tabell 32 og Tabell 33. På grunn av få observasjoner er geitemjølke utelatt fra de regionale oversiktene.

Figur 11 viser planlagt netto avviklingstakt for ulike driftsgreiner i Valdres og Nord-Østerdalen/Rørø. Netto avviklingstakt er her definert som forskjellen mellom antall som planlegger å avvikle og antall som planlegger å starte opp, delt på antall nåværende brukere. Denne indikatoren gir et mål på den forventede strukturendringen i hver driftsgrein, og gir et uttrykk for om en er på veg mot netto nedlegging eller netto tilvekst.

I Vedlegg B presenteres planlagt utvikling for de ulike driftsgreinene fordelt på regioner og kommuner, avgrenset til mjølkeku, seterdrift, ammeku, øvrige storfe, sau og grovfôrdyrking.

Tabell 31 Oppfatninger av utvikling på gardene framover (5–10 år) fordelt på ulike driftsgreiner. Alle svar (N = 529).

Driftsgrein	% av alle svar		% av aktive i driftsgrein				
	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Kumjølk	46 %	0,4 %	15 %	60 %	4,1 %	21 %	20 %
Geitemjølk	6,5 %	0,2 %	5,9 %	44 %	5,9 %	41 %	38 %
Seterdrift	33 %	2,1 %	11 %	56 %	4,1 %	23 %	16 %
Ammeku	35 %	7,6 %	23 %	37 %	3,8 %	15 %	-7,1 %
Storfe, slakt	55 %	3,3 %	22 %	56 %	4,5 %	12 %	6,3 %
Sau	40 %	1,9 %	21 %	58 %	3,4 %	13 %	8,2 %
Grovfôr	97 %	0,8 %	18 %	70 %	4,7 %	6,7 %	5,9 %
Korn	9,0 %	1,5 %	17 %	47 %	0,0 %	19 %	2,1 %
Annen plante.	16 %	2,1 %	13 %	56 %	7,1 %	11 %	-2,4 %

Geitemjølkeproduksjonen skilte seg ut med en svært høy planlagt netto avviklingstakt på 38 % (Tabell 31). Samtidig planla svært få geitebønder å øke produksjonen. Det produseres mer geitemjølk enn det finnes lønnsomme markedsmuligheter for, og produksjonsmiljøene for geitehold er svake og spredte. Dette kan gjøre geitemjølkeproduksjonen mer utsatt for frafall og færre ekspansjonsplaner enn andre produksjoner, jf. Sunde (2025). For de øvrige driftsgreinene planla et betydelig flertall av brukerne å fortsette som før eller øke produksjonen.

Utenom geitemjølk var netto nedleggingstakt høyest for kumjølk, med omtrent 20 % (Tabell 31). Omtrent like mange vurderte å avvikle seterdrift som kumjølkeproduksjon, men fordi flere ønsket å starte opp med seterdrift, ble netto avviklingstakt lavere for seterdrift enn for kumjølk. Få planla å starte med mjølkeproduksjon da spørreundersøkelsen ble gjennomført våren 2023. Femten prosent ønsket å øke mjølkeproduksjonen, mens 4 % ville redusere den. En landsomfattende medlemsundersøkelse i TINE om planer for de neste *fem* åra viste lignende tendenser: 48 % ville fortsette som før, 18 % ville øke produksjonen, 8 % ville redusere, 12 % ville avvikle og 14 % var usikre (Hansen 2025).

I både saueholdet og ammekuproduksjonen planla mellom 20 og 25 % av brukerne å øke produksjonen, mens omtrent 15 % vurderte å avvikle drifta innen begge disse driftsgreinene. Av de som svarte på undersøkelsen, hadde hele 7,6 % av de som svarte på undersøkelsen hadde planer om å starte med ammekyr, noe som tilsier en netto *tilvekst* av ammekuprodusenter på 7 %. For saueholdet ble netto avviklingstakt beregnet til 8 %, mens den lå på 6 % for grovfôrdyrking.

Når vi ser på de større driftsgreinene, var netto avviklingstakt høyere i Valdres enn i Nord-Østerdalen og Rørøros (Figur 11). Netto avviklingstakt i mjølkeproduksjonen på ku var 27 % i Valdres, mot 16 % i Nord-Østerdalen og Rørøros. I Valdres hadde flere planer om å slutte med ammekyr enn å starte opp, mens det i Nord-Østerdalen og Rørøros var en netto planlagt tilvekst av ammekubruk på 14 %. Disse funnene antyder at Valdres står overfor større utfordringer med bruksavvikling enn Nord-Østerdalen og Rørøros.

Planlagt netto nedleggingstakt i mjølkeproduksjonen varierte betydelig mellom kommunene. Tynset hadde den laveste takten med 3,4 %, mens Tolga lå på 8,3 % (sjå Vedlegg B). I Nord-Østerdalen og Rørøros skilte Rørøros, Alvdal og Rendalen-Engerdal seg ut med en høyere netto nedleggingstakt, på nivå med kommunene i Valdres. Felles for disse kommunene er en stor andel båsfjøs⁹. Os har også mange båsfjøs, men her planla flere brukere å produsere mer mjølk, og færre vurderte å legge ned.

⁹ Andelen mjølkeprodusenter med båsfjøs var 45 prosent i Nord-Østerdalen, sammenlignet med 76 prosent i Valdres. Også i Rørøros, Alvdal og Rendalen-Engerdal hadde over halvparten av mjølkeprodusentene båsfjøs (Vedlegg 1).

Tabell 32 Oppfatninger av utvikling på gardene framover (5–10 år) fordelt på ulike driftsgreiner. Nord-Østerdalen og Røros (N = 324).

NØR (N = 324)			% av aktive i driftsgrein				
Driftsgrein	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Kumjølk	48 %	0,3 %	15 %	65 %	3,2 %	16 %	16 %
Seterdrift	29 %	1,2 %	13 %	60 %	4,3 %	18 %	14 %
Ammeku	34 %	8,0 %	24 %	38 %	4,6 %	10 %	-14 %
Storfe, slakt	56 %	2,8 %	23 %	59 %	3,9 %	8,8 %	3,9 %
Sau	41 %	1,6 %	21 %	60 %	4,6 %	10 %	6,1 %
Grovfôr	97 %	0,6 %	22 %	67 %	4,8 %	4,8 %	4,2 %
Korn	9,0 %	1,9 %	24 %	45 %	0,0 %	10 %	-10 %
Annen plante.	13 %	2,2 %	12 %	61 %	7,3 %	2,4 %	-15 %

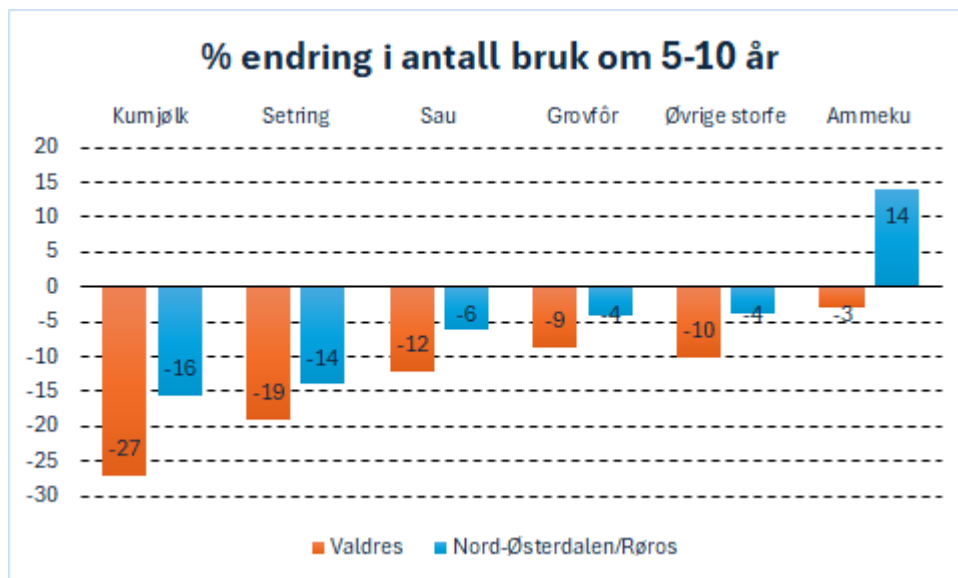
Tabell 33 Oppfatninger av utvikling på gardene framover (5–10 år) fordelt på ulike driftsgreiner. Valdres (N = 205).

Valdres (N = 205)			% av aktive i driftsgrein				
Driftsgrein	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Kumjølk	44 %	0,5 %	15 %	51 %	5,6 %	28 %	27 %
Seterdrift	39 %	3,5 %	7,6 %	52 %	3,8 %	28 %	19 %
Ammeku	37 %	7,0 %	22 %	35 %	2,7 %	22 %	2,7 %
Storfe, slakt	53 %	4,0 %	19 %	50 %	5,7 %	18 %	10 %
Sau	38 %	2,5 %	21 %	53 %	1,3 %	18 %	12 %
Grovfôr	97 %	1,0 %	11 %	73 %	4,6 %	10 %	8,7 %
Korn	9,0 %	1,0 %	5,6 %	50 %	0,0 %	33 %	22 %
Annen plante.	21 %	2,0 %	14 %	51 %	7,0 %	19 %	9,3 %

I Valdres var det også store forskjeller mellom kommunene. Nord-Aurdal hadde den høyeste netto nedleggingstakten med 35 %, mens Vang og Vestre Slidre var lågest med henholdsvis 19 % og 21 %.

Flere i Valdres enn i Nord-Østerdalen og Røros hadde planer om å starte opp med seterdrift. Likevel førte omfattende planer om å legge ned mjølkeproduksjonen til at flere også ville avvikle seterdrifta. Netto avviklingstakt i seterdrifta var derfor høyere i Valdres (18 %) enn i Nord-Østerdalen og Røros (14 %). Tynset skilte seg ut som eneste kommune med planlagt netto tilvekst av setrer, mens Vestre Slidre (25 %) og Øystre Slidre (20 %) hadde størst netto nedgang. Vang hadde den lågeste nedgangen i Valdres med 7 %.

Interessen for å starte opp med ammekyr var særlig stor i Sør-Aurdal/Etnedal, Tolga, Folldal og Alvdal, hvor det var planlagt netto tilvekst på over 25 %. Rendalen-Engerdal var den eneste kommunen i Nord-Østerdalen med nedgang i antall ammekubruk. I Valdres var netto nedgang størst i Vestre Slidre (20 %) og Nord-Aurdal (18 %).

Figur 11 Planlagt netto avviklingstakt i Valdres og Nord-Østerdalen/Rørø for driftsgreinene kumjøl, seterdrift, sauehold og ammeku i løpet av de neste 5–10 åra. Netto avviklingstakt for ei driftsgrein er beregnet som $(\text{antall avviklere} - \text{antall oppstartere}) / \text{antall nåværende bruk}$.

I saueholdet var planlagt netto avviklingstakt høyest i Rendalen-Engerdal (25 %), etterfulgt av Øystre Slidre (19 %) og Tolga (17 %). I Tynset, Alvdal, Os og Vestre Slidre var antall sauebruk ventet å være stabilt.

4.5.2 Overganger mellom ulike driftsgreiner

I denne delen undersøker vi hva som skjer når bønder legger ned én driftsgrein, og hvilke alternativer de vurderer. For eksempel planla mange å slutte med mjølkeproduksjonen. Hva vil disse starte opp med, eventuelt vil de også legge ned andre driftsgreiner? Analysene er basert på krysstabuleringer av framtidsplaner for ulike driftsformer. Det finnes ingen tabellhenvisninger til denne delen.

Avvikling av kumjølproduksjon:

- Totalt 50 bruk (25 i hver region) planla å avvikle mjølkeproduksjonen på ku innen 5–10 år.
- 35 av disse brukene (70 %) har fortsatt seterdrift (64 % i NØR, 76 % i Valdres).
- Hele 35 av 39 bruk som ville legge ned seterdrifta, planla også å avvikle mjølkeproduksjonen.

Endringer i andre husdyrproduksjoner

- Kun 8 % (4 bruk) av de som ville slutte med mjølkeproduksjon, planla å starte med ammekyr.
- Nær en tredel av avviklerne (16 bruk) hadde både mjølke- og ammekuproduksjon. De fleste av disse (13 bruk) ville også slutte med ammekyr, mens kun tre ønsket å fortsette – alle med flere dyr enn før.
- Enda færre (4 %) vurderte å starte med øvrige storfe til framføring. 35 av avviklerne hadde allerede slike dyr, men 25 av disse ville også slutte med føringsdyr.
- Kun én av mjølkeavviklerne planla å starte med sauehold.
- 14 av avviklerne (28 %) kombinerte mjølke og sau. Av disse ville 10 også slutte med sau, mens tre av de fire som ville fortsette, planla å øke sauebuskapen etter at mjølkekua var borte.
- To bruk hadde planer om å starte med annet husdyrhold, men nesten alle som allerede kombinerte mjølke med annet husdyrhold (16 bruk), ville avvikle dette.

Endringer i plantedyrking

- 36 % av mjølkeavviklerne planla også å slutte med dyrking av grovfôr.
- Blant de som fortsatt ville dyrke grovfôr, planla ingen å øke produksjonen. 73 % ville opprettholde nivået, mens 27 % ville redusere arealet.
- Korn ble dyrket hos 20 % av mjølkeavviklerne. Sju av disse ville slutte med korn (totalt ni i utvalget), mens tre ønsket å øke kornproduksjonen. Kun én planla å starte med korndyrking.
- 24 % (12 bruk) drev med annen planteproduksjon (enn korn og grovfôr). Ni av disse planla å legge ned denne produksjonen, og ingen av de tre resterende ville øke produksjonen. Ingen av de som ville legge ned mjølkeproduksjonen, hadde planer om å starte opp med annen planteproduksjon.

Oppsummering av hovedfunn, mjølk

- Svært få planla å erstatte nedlagt mjølkeproduksjon med annet husdyrhold, inkludert ulike former for kjøttproduksjon på storfe.
- Over en tredel ville ikke lenger dyrke grovfôr.
- Mange av de som vurderer å slutte med mjølkeproduksjon, driver allsidig med flere driftsgreiner. På mange bruk blir derfor avvikling av mjølkeproduksjon tett koblet til bortfall av andre produksjoner.
- For annen planteproduksjon enn grovfôr var bortfall nesten alltid knyttet til at mjølkeproduksjonen legges ned.
- De aller fleste som planla å slutte med seterdrift, ville også avvikle mjølkeproduksjonen.

Oppstart med ammekyr:

Det forventes en netto økning i antall ammekuprodusenter, ettersom flere planla å starte opp (40 stk.) enn å slutte (27 stk.). Man kunne forvente at mange som slutter med mjølkekyr, vil starte med ammekyr, men det var ikke tilfelle i dette utvalget.

Overgang fra mjølkekyr

- Kun 4 av de som vil avvikle mjølkeproduksjon på ku hadde planer om å starte med ammekyr, jf. «avvikling av kumjølkeproduksjon»

Kombinasjon med annen produksjon

- 17 brukere vil starte med ammekyr i tillegg til eksisterende mjølkeproduksjon på ku eller geit¹⁰
- 14 brukere vil starte med ammekyr sammen med eksisterende sauehold
- 4 brukere vil starte med både ammeku og sau

¹⁰ Den betydelige interessen for å starte med ammekyr i kombinasjon med mjølkeproduksjon kan delvis forklares med økonomiske incentiver, ettersom bruk med både ammekyr og mjølkekyr eller -geiter mottar driftstilskott for begge produksjoner (det gis kun ett driftstilskott til mjølkeproduksjon per bruk). Tilskottene beregnes ved å gange antall dyr med sats fastsatt i jordbruksavtalen. For å motta driftstilskottet til spesialisert storfekjøttproduksjon, må garden ha minst 6 ammekyr. I jordbruksavtalen 2024/25 er foreløpige satser i sone 5 per år: 8712 kr per ammeku (dvs. 52 273 kr ved 6 ammekyr), 68 860 kr per mjølkeku (344 300 kr ved 5 mjølkekyr eller flere) og 12 079 kr per mjølkegeit (326 130 kr ved 27 eller flere mjølkegeiter). Jordbruksavtalen 2024/25 (2025). Nyere gardsmodellberegninger av norske storfebruk viser at driftstilskott til både mjølkeproduksjon og spesialisert storfekjøttproduksjon på samme bruk kan gjøre det lønnsomt å ha de minimum seks ammekyr som kreves for å motta tilskottet, framfor å øke antall mjølkekyr for å fylle større deler av mjølkekvoten (Bang et al., 2024).

Grovfôrdyrking

- Halvparten av de som vil starte med ammekyr planlegger å øke grovfôrarealet

Slutte med ammekyr:

Totalt

- 27 brukere planla å slutte med ammekyr

Kombinasjon med mjølkekyr

- 15 av disse hadde også mjølkekyr
- 13 av de med mjølkekyr vil legge ned mjølkeproduksjonen

Videre storfehold

- Kun 3 planla å fortsette med slaktedyr av storfe

Kombinasjon med sau

- 12 av de 27 brukerne kombinerte ammekyr og sau
- 11 av disse planla også å legge ned saueholdet

Grovfôrdyrking

- 8 brukere ønsket å avvikle egen grovfôrdyrking

Endringer i saueholdet:

Oppstart

- 10 brukere planla å starte med sauehold
- 1 av disse ville slutte med mjølkeproduksjon
- 4 ville fortsette med mjølkekyr
- 2 ville fortsette med ammekyr

Avvikling

- 27 brukere ville avvikle saueholdet
- 10 av disse ville også slutte med mjølkekyr (inkludert seterdrift)
- 11 ville slutte med ammekyr
- 1 fra hvert storfehold ville kutte ut sauene og kun fortsette med kyr
- 14 ville også slutte med grovfôrdyrking

Samla oppsummering

Dataene viser større interesse for å kombinere ammekyr med eksisterende produksjoner, mjølk inkludert, enn å bytte fra mjølkekyr til ammekyr. Økonomiske insentiver, særlig muligheten for å motta driftstilskott for flere produksjoner, ser ut til å spille en viss rolle i disse valgene. Endringer i grovfôrareal og kombinasjon av ulike dyreslag var også sentrale faktorer i brukernes planer.

4.5.3 Forhold som påvirker framtidsplaner

Vi benyttet logistisk regresjonsanalyse for å identifisere faktorer assosiert med brukernes vurdering av framtidsplanene for ulike driftsgreiner. Analysen omfattet mjølkeproduksjon på ku, seterdrift, ammekuproduksjon og sauehold. I seterdrift inngikk mjølkeproduksjon både med ku og geit.

Forklaringsvariablene var i hovedsak de samme som i analysen av videre utmarksbeiting i kapittel 4.4.4. For modellene for mjølkeproduksjon på ku og seterdrift inkluderte vi også fjøstype som dummyvariabel (båsfjøs = 1, løsdriftsfjøs = 0). Alle geitemjølkeprodusentene hadde løsdriftsfjøs. For alle modeller med unntak mjølkeproduksjon ble enkelte ikke-signifikante forklaringsvariabler fjernet fordi antall observasjoner var i minste laget sammenlignet med antall forklaringsvariabler.

LR-testen viste at modellene for mjølkeku, seterdrift og ammeku var signifikante ($P < 0,05$), Tabell 34. Sauemodellen var noe svakere, men tenderte mot signifikans ($P = 0,10$). Forklaringskraften (McFadden R^2) var høyest for ammeku (24 %) og mjølkeku (19 %), noe lavere for seterdrift (10 %) og under 5 % for sauehold.

Tabell 34 Logistiske regresjonsmodeller av forhold assosiert med framtidig mjølkeproduksjon på ku, seterdrift (med ku eller geit), ammekuproduksjon og sauehold. Tabellen viser estimerte koeffisienter og marginaleffekter (ME). Responsvariabel: 1 = driver nå, men planlegger å slutte med produksjonen om 5–10 år, 0 = planlegger å fortsette.

Forklaringsvariabel	Mjølke koeff.	Mjølke ME	Seter koeff.	Seter ME	Ammeku koeff.	Ammeku ME.	Sau koeff.	Sau ME
Antall obs. brukt	207		146		97		181	
Konstantledd	-2,545	–	-1,674	–	-6,058	–	-2,803	–
Båsfjøs (= 1)	1,048*	0,113	0,541	0,088	–	–	–	–
Areal (100 daa)	-0,385*	-0,042	-0,340*	-0,051	-0,491(*)	-0,044	-0,410(*)	-0,033
Region (NØR = 1)	0,070	0,008	0,155	0,032	-0,219	-0,020	-0,435	-0,024
Kjønn (mann = 1)	0,265	0,029	–	–	–	–	–	–
Alder (år)	0,035(*)	0,0037	0,030	0,0044	0,106*	0,0095	0,034(*)	0,0023
Høyere utd. (= 1)	-1,322*	-0,143	–	–	-1,028	-0,092	–	–
Landbr.utd. (= 1)	0,569	0,061	–	–	0,924	0,082	–	–
Deltid (= 1)	0,171	0,018	–	–	–	–	–	–
Gift/samboer (= 1)	-0,837(*)	-0,090	-0,780	-0,085	–	–	–	–
LR-test (kvikvadrat)	37,98***		14,73*		21,18***		6,01(*)	
R^2 (McFadden)	0,187		0,096		0,244		0,047	

(*), *, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 10 %, 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

I mjølkeproduksjonen var sannsynligheten for nedlegging innen 5–10 år høyere for bruk med båsfjøs enn løsdrift. Risikoen økte også når jordbruksarealet var lite, brukeren var eldre eller manglet høyere utdanning (Tabell 34). Det var i tillegg en tendens til at enslige oftere enn gifte eller samboere planla å slutte med mjølkeproduksjon. Dette kan henge sammen med at mjølkeproduksjonen er arbeidskrevende, tidsbundet og ofte lettere å handtere når flere er involvert i drifta.

Tidligere studier har vist at liten bruksstørrelse og høy alder på bruker øker sannsynligheten for at gardsbruk legges ned (f.eks. Mishra et al. 2014; Flaten 2017). At båsfjøs økte risikoen for avvikling er også i tråd med forventningene.

Høyere utdanning kan påvirke nedleggingsbeslutninger på flere måter. På den ene sida kan utdanning gjøre gardbrukere bedre i stand til å innhente og bruke ny kunnskap, noe som kan styrke drifta. På den andre sida åpner høyere utdanning for godt betalte jobber utenfor landbruket, som kan gjøre gardsdrift mindre attraktivt. Utdanning kan også påvirke mål og verdier knyttet til å drive gard. Resultatene våre viste at høyere utdanning reduserte sannsynligheten for nedlegging, i tråd med funn fra Mishra et al. (2014) i USA. Studier fra flere EU-land viser blanda resultat (Tocco et al. 2013), og noen studier har funnet at høyere utdanning øker nedleggingsrisikoen (Stiglbauer og Weiss 2000).

For landbruksutdanning og kjønn fant vi ingen statistisk sikre sammenhenger med planer om nedlegging av mjølkeproduksjon. Sjøl om 27 % av mjølkebøndene i Valdres planla å legge ned, mot 16 % i Nord-Østerdalen og Røros, fant analysene ingen sjølstendig regioneffekt. Når det ble kontrollert for andre forklaringsvariabler som bruksstørrelse og andelen båsfjøs, forsvant forskjellen. Den høyere planlagte nedleggingen i Valdres skyldtes dermed strukturelle forhold som større forekomst av båsfjøs og mindre bruksstørrelser. Bruk med båsfjøs og likt jordbruksareal i de to regionene hadde om lag samme sannsynlighet for nedlegging.

Også for de tre andre driftsgrenene – seterdrift, ammeku og sau – fant vi ingen regioneffekter etter kontroll for øvrige forklaringsvariabler. Som i mjølkeproduksjonen var lite jordbruksareal og høy alder på bruker tydelig assosiert med økt sannsynlighet for at produksjonen ville bli avviklet (Tabell 34).

4.6 Mjølkeproduksjon

Respondentene ble spurt om det i dag er mjølkeproduksjon på garden, eller om det har vært det i løpet av de siste fem åra. Som vist i Tabell 35 oppga 42 % at de produserer mjølk, mens 7 % har avviklet drifta i løpet av denne perioden. De resterende 51 % rapporterte at de ikke hadde mjølkeproduksjon.

Tabell 35. Er eller har det nylig (siste 5 år) vært mjølkeproduksjon på garden? N = antall svar.

	N	Prosentandel
Ja, er i dag	224	42 %
Ikke lenger nå, men har vært i løpet av ett eller flere av de fem siste åra	36	7 %
Nei	269	51 %
SUM	529	100 %

4.6.1 Årsaker til å slutte med mjølkeproduksjon

Respondentene som planla å avvikle mjølkeproduksjonen de neste 5-10 åra, samt de som hadde gjort det de siste fem åra, ble bedt om å vurdere hvor viktig ulike årsaker var for beslutningen om å slutte. 'Ikke lønnsomt å fornye driftsapparatet' var den viktigste årsaken med et gjennomsnitt på 4,6 (på en skala for viktighet fra 1-6), Tabell 36. Deretter fulgte vurderingene 'for arbeidskrevende og tidsbundet', 'for mye byråkrati og komplisert regelverk'¹¹, 'låg lønnsomhet i mjølkeproduksjonen', 'egen alder', 'løsdriftskravet' og 'ingen til å ta over vil drive med mjølk', alle med et gjennomsnitt mellom 4,1 og 4,5.

Årsaker med lågere vektlegging med gjennomsnittsverdier mellom 3,0 og 3,7 var blant annet 'nedslitt driftsapparat', 'vanskelig å utvide drifta', 'min eller andre i familien sin helse' og 'mer interessant å drive med noe annet'. Også i Hansen (2025) ble svak økonomi løfta fram som en av de mest sentrale grunnene til å avvikle mjølkeproduksjonen, framfor både «ingen til å ta over drifta» og for lite tid til venner, familie og aktiviteter utenfor garden.

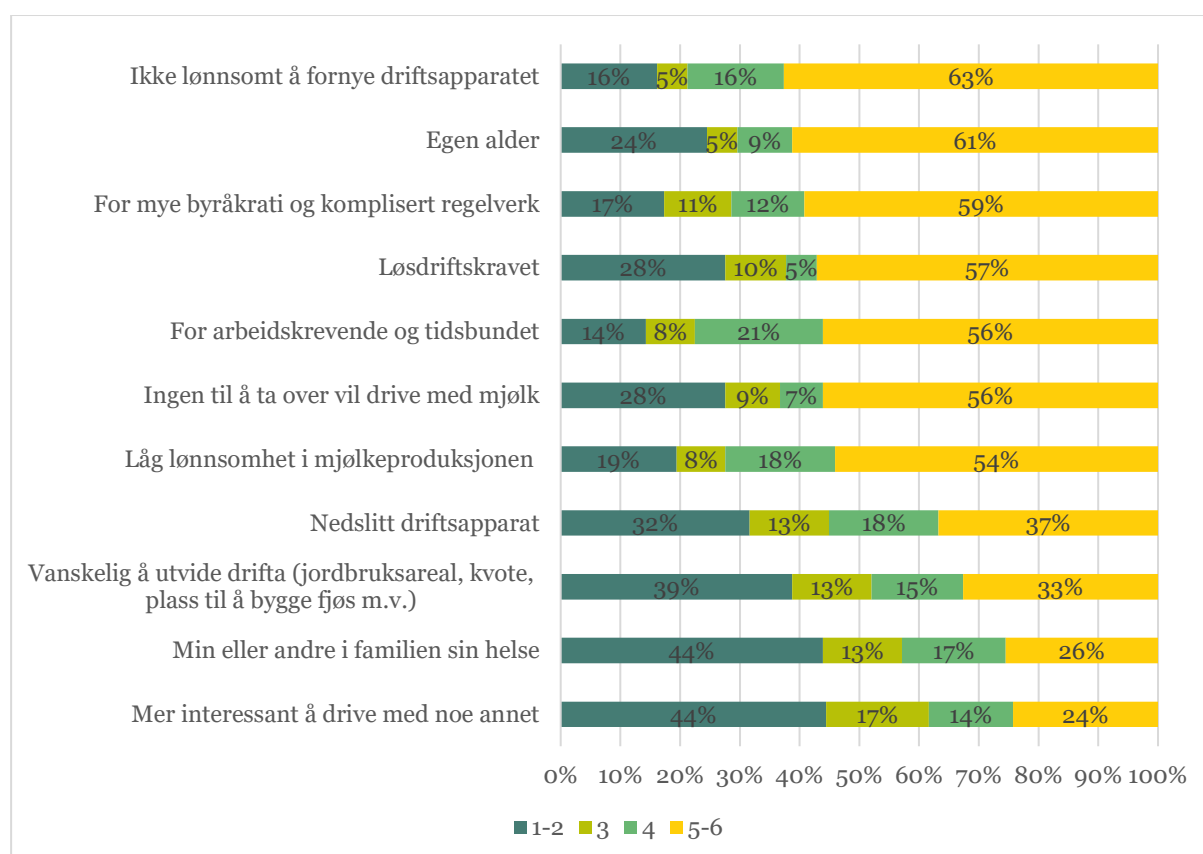
Det var stor variasjon i svarene blant brukerne, særlig knyttet til løsdriftskravet, som hadde et standardavvik på 2,03. Figur 12 illustrerer denne variasjonen. Figur 12 viser også at mer enn 60 % vurderte 'ikke lønnsomt å fornye driftsapparatet' og 'egen alder' som svært viktige eller viktige grunner (skår 5 eller 6) til å slutte med mjølk. Nærmere 60 % rapporterte 'For mye byråkrati og komplisert regelverk', løsdriftskravet, 'for arbeidskrevende og tidsbundet' og 'ingen til å ta over vil drive med mjølk' som viktige årsaker til avvikling.

¹¹ Flere kommenterte forhold rundet byråkrati og regelverk i åpne kommentarfelt, som: «Krav om bygging, kontroller på alle måter av oss som har drevet godt i alle år! Som om de ikke tror vi greier noe!» Som årsak til å slutte med utmarksbeiting ble ikke byråkrati listet opp, men det ble likevel kommentert av flere, f.eks.: «Jeg fant ingen spørsmål om alt papirarbeid og dokumentasjon og godkjenninger, sertifiseringer, kontroller mm. Dette var et mareritt og hovedgrunn til at vi sluttet med sauedrift attåt. Byråkrati, Byråkrati og byråkrati!».

Tabell 36. Hvor viktig er følgende årsaker til at mjølkeproduksjonen er lagt ned eller planlegges å legges ned på garden? Skala fra 1 = ikke viktig til 6 = svært viktig. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Ikke lønnsomt å fornye driftsapparatet	99	4,58	5	1,67
For arbeidskrevende og tidsbundet	98	4,47	5	1,53
For mye byråkrati og komplisert regelverk	98	4,36	5	1,67
Låg lønnsomhet i mjølkeproduksjonen	98	4,32	5	1,65
Egen alder	98	4,32	5	1,92
Løsdriftskravet	98	4,09	5	2,03
Ingen til å ta over vil drive med mjølk	98	4,07	5	1,97
Nedslitt driftsapparat	98	3,70	4	1,75
Vanskelig å utvide drifta (jordbruksareal, kvote, plass til å bygge fjøs m.v.)	98	3,39	3	1,90
Min eller andre i familien sin helse	98	3,14	3	1,85
Mer interessant å drive med noe annet	99	3,03	3	1,76

¹ Spørsmålet ble stilt til både de som har slutta med mjølk de siste fem åra og de som planlegger å slutte innen 5-10 år.

Figur 12. Hvor viktig er følgende årsaker til at mjølkeproduksjonen er lagt ned eller planlegges å legges ned på garden? Andel som har svart 1 eller 2, 3, 4, eller 5 eller 6 hvor 1 = ikke viktig og 6 = svært viktig.

Det er interessant at både 'ikke lønnsomt å fornye driftsapparatet' og løsdriftskravet ble vurdert som viktig grunner til å slutte, samtidig som 'nedslitt driftsapparat' kun fikk støtte av 37 % (skår 5 eller 6). Dette kan tyde på at utfordringen ikke primært handler om dagens driftsapparat, men mer om forventninger til lønnsomhet ved framtidig investering. Videre svarte bare en fjerdedel at 'min eller andre i familien sin helse' og 'er interessant å drive med noe annet' var viktige årsaker.

Tabell 37 viser resultatene fra lineære regresjonsmodeller som undersøker hvilke faktorer som var assosiert med ulike årsaker til å slutte med mjølkeproduksjon. Resultatene viser at 'låg lønnsomhet i mjølkeproduksjonen', 'vanskelig å utvide drifta' og 'løsdriftskravet' var viktigere grunner til å slutte i

Valdres enn i Nord-Østerdalen og Røros. Blant brukere uten høyere utdanning framsto også ‘vanskelig å utvide drifta’ og ‘for mye byråkrati og komplisert regelverk’ som mer sentrale årsaker til å avslutte drifta.

Tabell 37 Estimerte regresjonskoeffisienter fra lineære regresjonsmodeller som identifiserte forhold assosiert med årsaker til å slutte med mjølkeproduksjon

Forklaringsvariabel	Lønnsomhet	Utvide vanskelig	Løsdrifts-kravet	Egen alder	Ingen til å ta over	Byråkrati
Antall obs. brukt	94	94	94	94	94	94
Konstantledd	6,42	3,78	4,64	-1,01	0,48	4,30
Region (NØR = 1)	-0,93**	-1,02*	-1,13*	-0,24	-0,63(*)	-0,62(*)
Alder (år)	-0,024	0,010	0,004	0,099***	0,082***	0,010
Høyere utdanning (= 1)	-0,15	-1,17*	-0,95	-0,91(*)	0,04	-1,01*
Deltid (= 1)	-0,35	0,03	-0,06	0,22	-0,44	-0,05
Gift/samboer (= 1)	0,05	-0,34	0,13	-0,40	-0,87*	0,01
F-verdi	2,08(*)	2,77*	2,09(*)	10,84***	6,74***	1,84(*)
R ²	0,106	0,136	0,106	0,381	0,277	0,093
R ² _{justert}	0,055	0,087	0,055	0,346	0,236	0,042

(*), *, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 10 %, 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

Dette mønsteret tyder på at produsenter med lågere formell utdanning i større grad opplever utfordringer knyttet til å forstå og handtere komplekse administrative krav. Samtidig kan funnene tolkes som et signal om at dagens regelverk og forvaltningspraksis kan være mindre tilgjengelig for denne gruppen. Forenkling av språk, struktur og administrative krav kan derfor redusere barrierer – uten at formålet med regelverket svekkes.

Brukerne fikk også mulighet til å kommentere årsakene som er oppgitt i Tabell 36. I kommentarene ble særlig dårlig lønnsomhet generelt, samt svak lønnsomhet ved ombygging til løsdrift, trukket fram som sentrale årsaker. Flere pekte også på høgt arbeidsforbruk som en viktig grunn til å avslutte produksjonen. Eksempler på kommentarer er:

- «For å kunne leve må en ha jobb utenom, så timene i døgnet strekker ikke til på dette stadiet i livet. Vanskelig å kombinere med 100% jobb utenom garden, og småbarnsliv»
- «Betydelig og meget rask forbedring av økonomien, er avgjørende for videre drift»
- «For stor risiko for å holde en familie samlet. Konstant dårlig økonomi og ingen fritid til familie»
- «Jobber no 40% som lærer i tillegg til å drive garden, utan store utgifter til lån på driftsbygning blir det ei akseptabel årslønn, men mange arbeidstimar. Kan eg bygge om for å imøtekoma lausdriftkravet og jobbe mindre utanom garden kan det vurderast. IKKJE AKTUELT Å MÅTTE JOBBE MEIR UTANOM GARDEN FÅR Å BETALE OMBYGGING TIL LAUSDRIFT»
- «Å bygge om fjøset og havne i gjeld over mange år fremover for å kunne holde på videre med mjølkekyr som i literpris overhodet ikke samsvarer med prisveksten på endelig produkt var helt uaktuelt. Og med tanke på prisveksten på diesel, kraftfôr og gjødsel var det rett avgjørelse.»

4.6.2 Mjølkesystem

Alle som enten drev med mjølkeproduksjon eller som hadde sluttet de siste fem åra, ble spurt om hvilket mjølkesystem de brukte. Totalt oppga 56 % at de hadde båsfjøs, 19 % løsdrift med mjølkestall og 24 % løsdrift med mjølkerobot (Tabell 38).

Tabell 38. Mjølkesystem og påvirkning av løsdriftskravet. N = antall svar.

Hva er nåværende mjølkesystem - eller var før du slutta? ¹	N totalt	Prosentandel totalt	Antall mjølkeprodusenter i 2023	Andel mjølkeprodusenter i 2023
- Båsfjøs	142	56 %	112	51 %
- Løsdrift med mjølkestall	49	19 %	46	21 %
- Løsdrift med mjølkerobot	61	24 %	61	28 %
- SUM	252	100 %	219	100 %

¹ Spørsmålet ble stilt til både de som svarte at de har mjølkeproduksjon nå og de som svarte at de har drevet med mjølkeproduksjon siste 5 år.

I Nord-Østerdalen og Rørø var andelene noe annerledes: 45 % hadde båsfjøs, 21 % mjølkestall og 34 % mjølkerobot (Vedlegg A). I Valdres var båsfjøsandelen betydelig høyere, med 75 %. Her hadde 17 % mjølkestall og kun 7 % mjølkerobot, og ingen av kommunene i regionen lå over 10 % robotfjøs.

Der var også store forskjeller mellom kommunene. Folldal hadde den lågeste andelen båsfjøs (28 %), mens mer enn halvparten av brukene i Alvdal, Os, Rendalen-Engerdal og Rørø fortsatt hadde båsfjøs. I Valdres var båsfjøsandelen høyest i Nord-Aurdal (95 %) og lågest i Øystre Slidre (59 %).

Tall fra de aktive mjølkeprodusentene i 2023 viste følgende fordeling: 51 % båsfjøs, 28 % løsdrift med mjølkerobot og 21 % løsdrift med mjølkestall (Tabell 38). Dette antyder at det i hovedsak er bruk med båsfjøs som har avvirket mjølkeproduksjonen de siste fem åra.

På landsnivå viser tall fra kukontrollen at 46 % av besetningene med mjølkeku i 2023 hadde båsfjøs, 41 % hadde løsdrift med mjølkerobot, 10 % hadde løsdrift med mjølkestall og 2,4 % hadde ukjent mjølkesystem (TINE 2024). Andelen løsdriftsfjøs i de to undersøkte områder var samla sett litt under landsgjennomsnittet. Derimot var andelen løsdriftsfjøs med mjølkestall betydelig høyere enn landsgjennomsnittet, mens andelen for løsdriftsfjøs med mjølkerobot var tilsvarende lavere. Valdres stod for det største avviket fra landsgjennomsnittet, særlig gjennom en stor andel båsfjøs og få robotbruk.

4.6.3 Båsfjøs og løsdriftskravet

De som hadde båsfjøs, ble spurt om hva løsdriftskravet vil ha eller har hatt å si for egen mjølkeproduksjon. Rundt 20 % hadde lagt ned mjølkeproduksjonen på tidspunktet for undersøkelsen (Tabell 39). Samtidig oppga 36 % at de ville avvikle drifta før eller når løsdriftskravet trer i kraft. Videre håpet 16 % å kunne fortsette drifta med båsfjøs gjennom unntak fra regelverket, mens 27 % var usikre (siste kolonne i Tabell 39).

En landsdekkende medlemsundersøkelse hos TINE høsten 2024 viste liknende funn (Hansen 2025). I denne studien oppga 41 % av produsentene med båsfjøs at det var ganske eller helt usannsynlig at de ville fortsette med mjølkeproduksjon etter 2034. Ytterligere 26 % var usikre, mens 33 % anså det som sannsynlig at de ville fortsette etter 2034.

Ruralis sin trendundersøkelse i Innlandet tegnet et enda mer pessimistisk bilde blant 58 brukerne med båsfjøs (Zahl-Tanem og Stræte 2024). Bare 21 % anså omlegging til løsdrift som ganske eller svært sannsynlig, mens 31 % vurderte det som lite sannsynlig og 48 % som usannsynlig.

De regionale tallene viste at om lag 20 % av bøndene med båsfjøs i både Nord-Østerdalen/Rørø og Valdres allerede hadde sluttet med mjølkeproduksjon (Vedlegg A). Kommunefordelte tall viser større

variasjon: I Øystre Slidre, Tynset og Røros hadde rundt 30 % avviklet drifta, mens ingen hadde gjort det i Rendalen–Engerdal, Tolga eller Vang.

Tabell 39 Hvordan vurderes nåværende bås fjøs mot løsdri ftskravet som trer i kraft fra 2034?¹

Hva er nåværende mjølkesystem - eller var før du slutta? ¹	N totalt	Prosentandel totalt	Antall mjølkeprodusenter i 2023	Andel mjølkeprodusenter i 2023
Kommer til å legge om til løsdri ft	23	16 %	23	21 %
Kommer til å avvikle mjølkeproduksjonen før eller i det løsdri ftskravet trer i kraft	41	29 %	40	36 %
Fortsatt bås fjøs, satser på unntak fra løsdri ftskravet	18	13 %	18	16 %
Vet ikke	32	23 %	30	27 %
Mjølkeproduksjonen er allerede avvikla	28	20 %	-	-
SUM	142	100 %	111	

¹ Spørsmålet ble stilt til de som svarte at de har mjølkeproduksjon med bås fjøs nå, eller at de produsert mjølk siste 5 år og at de da hadde bås fjøs.

Blant de nåværende mjølkeprodusentene med bås fjøs i 2023 planla flere i Nord-Østerdalen/Røros (25 %) enn i Valdres (16 %) å legge om til løsdri ft. Samtidig håpet en noe større andel i Valdres (19 %) enn i Nord-Østerdalen/Røros (12 %) på unntak fra løsdri ftskravet (Vedlegg A). Andelene som planla avvikling eller som svarte «vet ikke» var tilnærmet like i de to regionene.

Planer om omlegging til løsdri ft var mest utbredt i Os (50 %), Vestre Slidre (44 %) og Tolga (38 %). I Nord-Aurdal – en stor mjølkekommune med høyest andel bås fjøs (95 %) – og i Folldal oppga ingen at de planla omlegging. Også i Alvdal, Øystre Slidre og Vang var andelen med løsdri ftsplaner svært låg.

I Alvdal og Folldal hadde derimot halvparten av produsentene med bås fjøs konkrete planer om å avvikle mjølkeproduksjonen, mens andelen i Nord-Aurdal var 44 %. Andelen som svarte «vet ikke» var særlig høy i Tynset, der to tredjedeler var usikre på framtidsplanene.

Det understrekes at antall observasjoner på kommunenivå er lågt, noe som gjør tallene usikre og må tolkes med varsomhet.

4.7 Seterdrift

4.7.1 Omfang av setring

Blant respondentene som enten drev med mjølkeproduksjon i 2022 eller hadde gjort det de siste fem åra, ble det spurt om de hadde seterdrift i 2022 eller i løpet av denne femårsperioden. Totalt svarte 57 % at de setra i 2022, mens 7 % oppga at de hadde setra i løpet av de siste fem åra, men ikke i 2022. De resterende 36 % svarte «nei» (Tabell 40). Blant dem som svarte nei, oppga likevel to tredjedeler at de hadde et område hvor de kunne setre (setterrett).

Det var betydelige regionale forskjeller i omfanget av setring. I Valdres setra 68 % i 2022, sammenliknet med 51 % i Nord-Østerdalen (Vedlegg A). I Nord-Aurdal var andelen over 90 %. Lågest andel setring ble registrert i Sør-Aurdal/Etnedal (21 %), Rendalen–Engerdal (25 %), Røros (27 %) og Tynset (37 %). I de tre kommunene med minst setring manglet en relativt stor andel produsenter setterrett.

Brukere med seterdrift hadde i gjennomsnitt fire færre mjølkekyr enn brukere som ikke setra (Tabell 41). De som oppga at de hadde seterdrift siste sesong (2022) eller i løpet av siste fem åra, ble spurt om hvor mange dyr som ble mjølka på setra. I gjennomsnitt ble 19 kyr mjølka på setra, mens medianen var 16 (Tabell 42). For mjølkegeiter var gjennomsnittet 112 og medianen 93 dyr, med et relativt høgt standardavvik på 103.

Tabell 40. Hadde du seterdrift med mjølkeproduksjon i 2022 eller de siste 5 åra? N = antall svar.

	N	Prosentandel
Ja, i 2022	149	57 %
Ikke i 2022, men i løpet av siste fem år	17	7 %
Nei, men har område hvor jeg kan setre (har seterrett)	63	24 %
Nei, og har ikke område hvor jeg kan setre (har ikke seterrett)	31	12 %
SUM	260	100 %

¹ Spørsmålet ble bare stilt til de som svarte at det er mjølkeproduksjon i dag eller at det har vært det i løpet av ett eller flere av de fem siste åra (N=260)

En grunn til lågere tall mjølkekyr på setra enn antall mjølkekyr totalt, er at noen brukere kun velger å setre med deler av buskapen, resten er heime på garden.

At tallet på mjølkekyr på setra ofte er lågere enn det totale tallet på mjølkekyr på garden, kommer av at flere brukere velger å setre kun med deler av buskapen, mens resten blir værende heime på garden.

Tabell 41 Sammenhengen mellom besetningsstørrelse og seterdrift for mjølkekubuskaper. N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Antall mjølkekyr for de som setra	139	21,5	17,5	12,2
Antall mjølkekyr for de som ikke setra	86	24,8	19,8	16,3

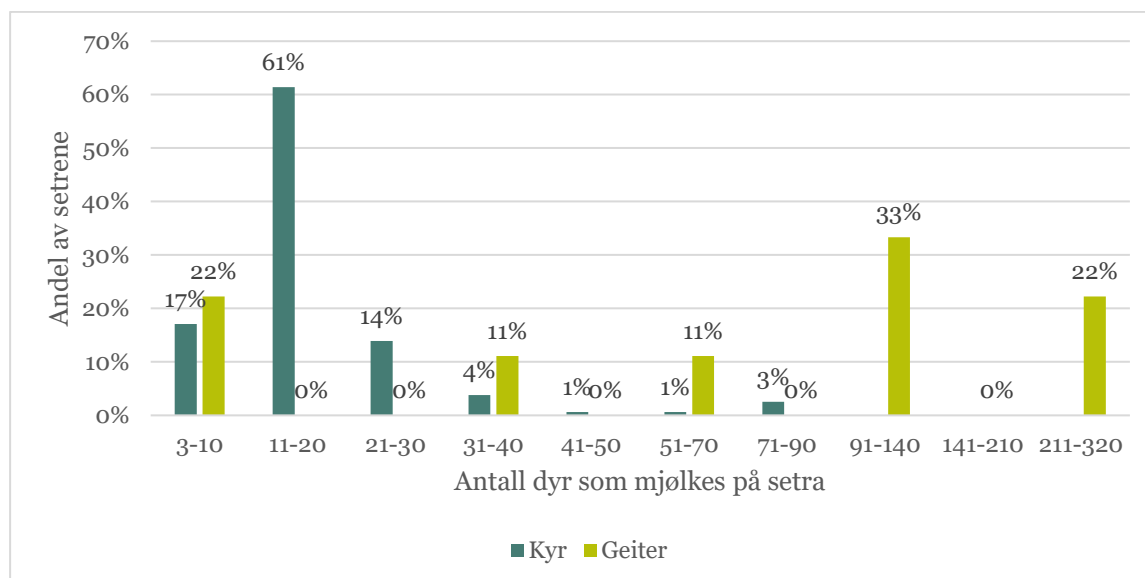
På 61 % av setrene ble det mjølka 10–20 kyr (Figur 13), mens på 17 % hadde mellom 3–10 kyr, og på 14 % av mjølka 21–30 kyr. I tillegg hadde 8 % av setrene mer enn 30 kyr til mjølking. På 55 % av setrene med geiter ble det mjølk 91–320 geiter, mens 22 % mjølka 3–10 geiter.

Tabell 42. Omtrent hvor mange dyr mjølkes (eller ble mjølka) på setra?¹ ($\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Dyreslag	Antall setre	Antall dyr som mjølkes på setra				
		$\bar{x}$	Mdn	SD	Minimum	Maksimum
Mjølkekyr	158	18,8	16	13,10	3	90
Mjølkegeit	9	111,6	93	103,32	7	320

¹ Spørsmålet ble bare stilt til de som svarte at det var seterdrift siste sesong (2022) eller i løpet av siste fem år.

Det var tydelige regionale forskjeller. I Nord-Østerdalen/Rørros ble det i gjennomsnitt mjølka 20,9 kyr per seter, mot 16,0 kyr i Valdres (Vedlegg A). For geiter var situasjonen motsatt: Valdres hadde flere mjølkegeiter i gjennomsnitt (117) sammenliknet med Nord-Østerdalen/Rørros (67).

Figur 13. Omtrent hvor mange dyr mjølkes (eller ble mjølka) på setra? Spørsmålet ble bare stilt til de som svarte at det var seterdrift i 2022 eller i løpet av siste fem år. N = 158 setre med mjølkekyr og N = 9 setre med mjølkegeiter.

4.7.2 Arbeidskraft på setra

Respondenter som hadde drevet seterdrift enten i 2022 eller i løpet av de siste fem åra, ble spurt om hvem som utgjorde hovedarbeidskrafta på setra. For 77 % av setrene var det gardbrukeren sjøl eller nærmeste familie som sto for hovedarbeidskrafta (Tabell 43). For de øvrige setrene utgjorde innleid hjelp hovedarbeidskrafta. Familien som hovedarbeidskraft var mer utbredt i Valdres (88 %) enn i Nord-Østerdalen/Rørø (69 %), Vedlegg A.

Tabell 43. Hvem utgjør/utgjorde hovedarbeidskraften på setra?¹ N = antall svar

	N	Prosentandel
Meg sjøl/nærmeste familie	127	77 %
Innleid hjelp	38	23 %
Sum	165	100%

¹ Spørsmålet ble bare stilt til de som svarte at det var seterdrift siste sesong (2022) eller i løpet av siste fem år.

4.7.3 Praktiske og økonomiske forhold ved setring

Respondentene med mjølkeproduksjon og seterrett ble bedt om å vurdere ulike forhold ved seterdrift på en skala fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig). Påstanden 'Det vil være/er lett å levere mjølk til tankbil fra setra mi' fikk det høyeste gjennomsnittet (5,8), og 81 % var enige i utsagnet (Tabell 44, Figur 14). Mjølkebønder i Rendalen-Engerdal og Rørø var mest uenige i denne påstanden, med et gjennomsnitt rundt 3,5 (Vedlegg A). Utsagnet 'Å setre med mer enn ca. 30 kyr på setra mi vil være vanskelig' fikk også høg skår, med et gjennomsnitt over 5,0. Her var 65 % av respondentene enige.

Omtrent 62 % av respondentene var enige i at 'buskapen min vil mjølke/mjølker mindre på setra sammenlignet med å være heime på garden'. Gjennomsnittet var på 4,9. Det var betydelige regionale forskjeller: Mjølkebønder i Nord-Østerdalen var mest enige (gjennomsnitt 5,5), mens bønder fra Valdres var mindre enige (3,9). Os utmerket seg med høgest gjennomsnitt (6,6), mens Nord-Aurdal og Vang lå lågest (3,3).

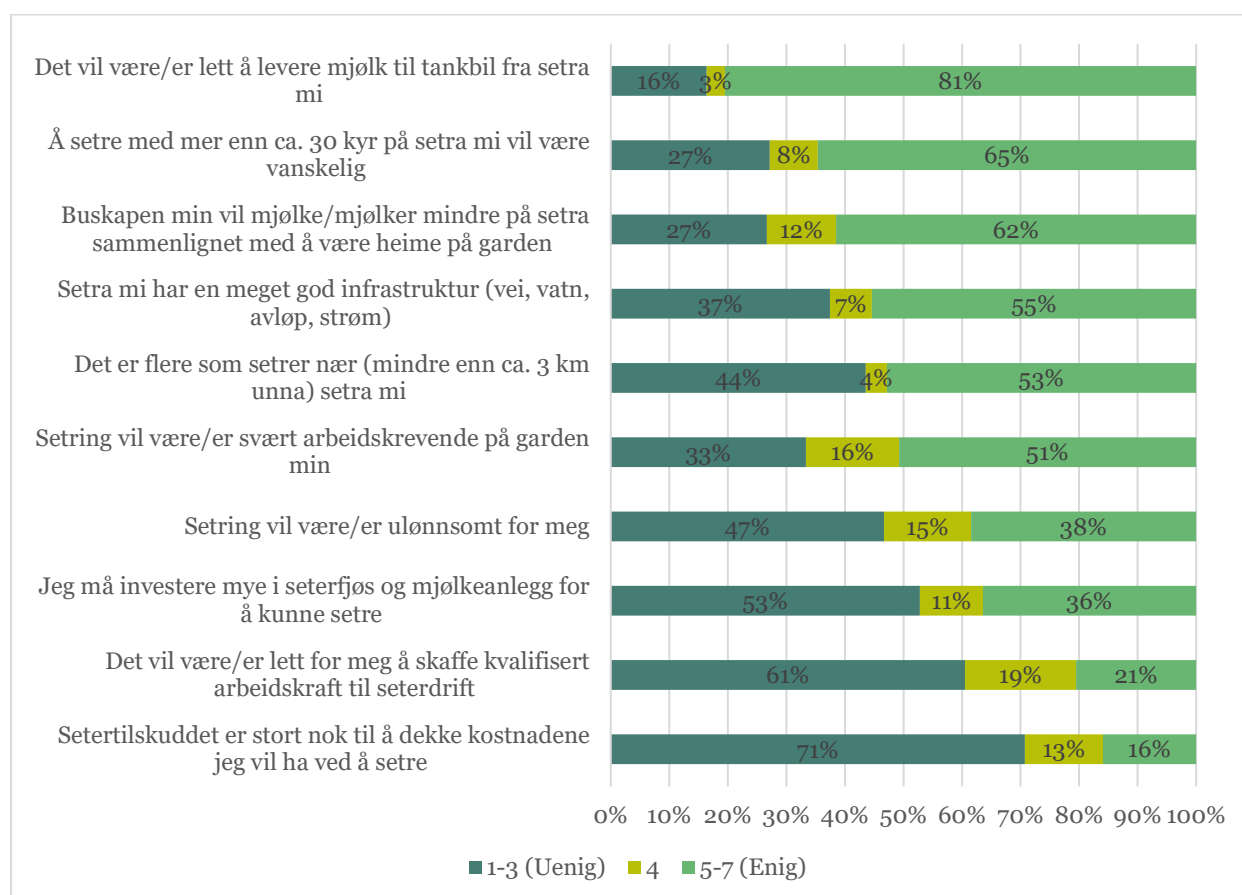
Mellom 51 og 55 % var enige i at setra deres hadde meget god infrastruktur (vei, vatn, avløp, strøm), at det var flere som setra nær (mindre enn ca. 3 km unna), og at setring vil være eller var svært arbeidskrevende på egen gard. Disse påstandene hadde gjennomsnitt mellom 4,3 og 4,5.

Tabell 44. Hvordan vurderer du følgende påstander om setring med mjølkeproduksjon? Om du ikke setrer nå, tar du utgangspunkt i setra der du har seterrett.¹ (Skala fra 1 = helt uenig til 7 = helt enig.) N = antall svar, $\bar{x}$ = gjennomsnitt, Mdn = median, SD = standardavvik.

Variabel	N	$\bar{x}$	Mdn	SD
Det vil være/er lett å levere mjølk til tankbil fra setra mi	195	5,76	7	1,94
Å setre med mer enn ca. 30 kyr på setra mi vil være vanskelig	195	5,04	6	2,25
Buskapen min vil mjølke/mjølker mindre på setra sammenlignet med å være heime på garden	195	4,89	5	2,05
Setra mi har en meget god infrastruktur (vei, vatn, avløp, strøm)	195	4,47	5	2,21
Setring vil være/er svært arbeidskrevende på garden min	195	4,31	5	1,95
Det er flere som setrer nær (mindre enn ca. 3 km unna) setra mi	195	4,25	5	2,68
Setring vil være/er ulønnsomt for meg	195	3,91	4	2,11
Jeg må investere mye i seterfjøs og mjølkeanlegg for å kunne setre	195	3,60	3	2,35
Det vil være/er lett for meg å skaffe kvalifisert arbeidskraft til seterdrift	195	3,10	3	1,66
Setertilskuddet er stort nok til å dekke kostnadene jeg vil ha ved å setre	195	2,61	2	1,79

¹ Spørsmålet ble stilt til de som har mjølkeproduksjon nå og seterrett.

Brukerne var mest delt i synet på om 'Setring vil være/er ulønnsomt for meg'. Har var gjennomsnittet 3,9, med 47 % uenige og 38 % enige. Nord-østerdøler var mest skeptiske til lønnsomheten ved setring. Ytterpunktene var Rendalen-Engerdal (5,2) og Vestre Slidre (2,6).

Figur 14. Hvordan vurderer du følgende påstander om setring med mjølkeproduksjon? Om du ikke setrer nå, tar du utgangspunkt i setra der du har seterrett. Andel som har svart uenig (skår 1–3), nøytral (skår 4) og enig (skår 5–7). N=195.

Videre var 53 % uenige i at de måtte investere mye i seterfjøs og mjølkeanlegg for å kunne setre (gjennomsnitt 3,6). Hele 61 % var uenige i at det er lett å skaffe kvalifisert arbeidskraft, og 71 % var uenige i at setertilskuddet er stort nok til å dekke kostnadene ved å setre.

Tabell 45 viser resultat fra lineære regresjonsmodeller som undersøker hvilke faktorer som påvirket mjølkeprodusenters oppfatninger om setring. Mjølkeprodusenter med seterdrift opplevde setring som mindre arbeidskrevende, mer lønnsomt og mindre negativt for mjølkeavdråten enn produsenter uten seterdrift. Mjølkeprodusenter med seterdrift rapporterte også enklere levering av setermjølka til tankbil, bedre infrastruktur på setra og de hadde flere naboer på setra. De to gruppene vurderte påstanden om at setertilskottet er stort nok til å dekke kostnader ved setring omtrent likt.

Tabell 45 Estimerte regresjonskoeffisienter fra lineære regresjonsmodeller som identifiserte forhold assosiert med forhold ved setring (jf. Tabell 44)

Forklaringsvariabel	Arbeidskrevende	Ulønnsomt	Mindre mjølk	Lett å levere mjølk	God infrastruktur	Må investere mye	Tilstr. setertilskott	Seternaboer
Antall obs. brukt	192	192	192	192	192	192	192	192
Konstantledd	5,57	4,66	5,43	4,38	2,64	5,74	4,34	5,02
Seterdrift (= 1)	-1,66***	-2,09***	-0,77**	2,25***	2,51***	-2,95***	0,08	1,41**
Areal (100 daa)	0,13*	0,16**	0,19***	0,07	0,07	-0,11	-0,21**	-0,14
Region (NØR = 1)	0,51	0,41	0,74*	-0,08	-0,98*	0,24	-0,28	0,53
Kjønn (mann = 1)	-0,02	0,09	-0,29	0,19	-0,12	0,46	-0,31	0,28
Alder (år)	-0,022	-0,013	-0,035**	0,004	0,012	-0,025	-0,008	-0,013
Høgere utd. (= 1)	-0,21	-0,12	-0,37	0,13	0,20	-0,11	-0,31	-0,38
Landbr.utd. (= 1)	-0,09	0,14	0,83*	0,02	0,18	0,66*	0,29	-0,64
Deltid (= 1)	0,04	-0,24	0,36	-0,18	-0,29	0,15	0,02	-0,57
Gift/samboer (= 1)	0,54	0,75	0,51	-0,90*	-0,23	0,92*	-0,35	-0,49
F-verdi	6,74***	9,77***	7,94***	6,86***	9,38***	11,24***	2,22*	2,00*
R ²	0,250	0,326	0,282	0,253	0,317	0,357	0,099	0,090
R ² _{justert}	0,213	0,292	0,247	0,217	0,283	0,326	0,054	0,045

*, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

Produsenter med større jordbruksareal vurderte setring som mer arbeidskrevende, mindre lønnsomt og mer negativt for mjølkeavdråten. De var også mer skeptiske til om setertilskottet dekker kostnadene ved setring.

Produsenter fra Valdres vurderte infrastrukturen på egen seter som bedre enn produsenter fra Nord-Østerdalen og Røros. Valdrisene og eldre brukere erfarte i mindre grad at mjølkeavdråten synker ved setring.

Brukere med landbruksutdanning syntes mjølkeproduksjonen gikk mer ned ved setring, og at det krevdes større investeringer i seterfjøs og mjølkeanlegg. Gifte/samboere opplevde større utfordringer med å levere mjølk til tankbil fra setra enn enslige. De enslige var også i mindre enge i behovet for store investeringer i seterfjøs og mjølkeanlegg for å kunne setre.

4.7.4 Forhold som påvirker setring eller ikke

Tabell 46 viser resultat fra en logistisk regresjonsmodell som undersøkte hvilke faktorer som påvirker sannsynligheten for at brukere driver seterdrift. Modellen inkluderte variabler som mjølkesystem, bruksstørrelse, region, alder på bruker og deltidsdrift, men ingen av disse hadde statistisk signifikant effekt.

Den eneste signifikante forklaringsvariabelen var sivilstatus. Sannsynligheten for seterdrift var høyere blant brukere som var gift eller hadde samboer, sammenlignet med enslige. Dette tyder på at seterdrift

kan være mer strevsomt for enslige brukere. Det er derfor relevant å vurdere hvilke tiltak som kan gjøre det lettere for enslige å drive seter, for eksempel gjennom økt støtte eller tilrettelegging.

Tabell 46 Logistisk regresjonsmodell av forhold assosiert med setring hos nåværende mjølkeprodusenter. Tabellen viser estimerte koeffisienter, standardfeil, p-verdier og margineffekter. Responsvariabel: 1 = har seterdrift, 0 = har ikke seterdrift.

Forklaringsvariabel	Koeffisient	Standardfeil	p-verdi	Margineffekt
Antall obs. brukt	201			
Konstantledd	0,683	1,070		
Båsfjøs (= 1)	0,400	0,355	0,260	0,049
Jordbruksareal (100 daa)	-0,041	0,079	0,609	-0,004
Region (NØR = 1)	-0,601	0,384	0,117	-0,074
Alder (år)	-0,010	0,016	0,517	-0,0012
Deltid (= 1)	0,493	0,332	0,138	0,060
Gift/samboer (= 1)	0,998*	0,464	0,032	0,123
LR-test (kvikvadrat)	13,81*		0,032	
R ² (McFadden)	0,057			

*, ** og *** viser statistisk signifikans på henholdsvis 5 %, 1 % og 0,1 % nivå.

4.7.5 Sammenhenger mellom framtidsplaner for mjølkeproduksjon og setring

Blant bønder som planla å avvikle mjølkeproduksjonen, oppga 70 % at de driver med seterdrift (Tabell 47). Til sammenligning var andelen noe lavere (61 %) blant dem som ønsker å fortsette med mjølkeproduksjon. Kun 1 % av de som vil fortsette med mjølkeproduksjon hadde planer om å avvikle seterdrifta, mens 5 % vurderte å starte opp med setring. Disse tallene tyder på at beslutningen om å avvikle seterdrift i stor grad henger sammen med at man også slutter med mjølkeproduksjon.

Tabell 47. Sammenhenger mellom framtidsplaner for mjølkeproduksjonen på ku og setring for de som drev med mjølkeproduksjon da spørreundersøkelsen ble gjennomført (N = 240)

	Setring nå	Fortsette med setring	Avvikle setring	Oppstart setring	N
Fortsette med mjølk	61 %	60 %	1 %	5 %	190
Avvikle mjølk	70 %				50

4.7.6 Kommentarer om fordeler og ulemper ved setring

Alle mjølkeprodusentene med seterrett som svarte på spørsmåla i Tabell 44 kunne kommentere hvordan de vurderte fordeler og ulemper med setring. De som setra hadde kommentarer både om fordeler og utfordringer ved setring. Viktige fordeler som ble framheva var å utnytte fôrressurser i setertraktene, trivsel for folk og fe og at det er et meningsfullt arbeid. Eksempler er:

- «Drifta på vår gård er på grunn av gårdens ressurser basert på setring, og nytt seterfjøs ble bygd i 2019.»
- «Fint med setring, kua får gå og trene ute, finne den maten ho vil og det er lite tråkk og merker i utmarka etter dem, da de går over store områder. Synes det er bra for alt jeg. Selv om de melker mindre, men tror helsegevinsten er større for kua, da ho får være ute og bevege seg fritt.»
- «Har gjennom driftsåra våre, bygd nytt fjøs og sæl på stølen. Har røymjølkanlegg, godt vatn frå eige oppkomme (ile), drikkekar i fjøset, fått el. strøum, og mjølkebilen kjem til mjølkeromsdøra. Vi har ein snill buskap, som kjem heim (til støls) til rett tid. Når det er

lagleg ver, går dei ute på nattbeite v/fjøset. Mjølkeproduksjon er arbeidskrevjande, men meningsfylt arbeid.»

- *«Har mesteparten av grasarealet tilknytta setra, derfor er setring avgjørende for å opprettholde mjølkeproduksjon på garden. Ingen setring vil være lik ingen mjølkekyr.»*
- *«Me stolar fordi det er vår livsstil. Hadde me ikkje hatt den indre driven til å gjera det for opplevinga og roa sin del, hadde prosjektet vore ulønsamt.»*
- *«Setring er ulønnsomt i kroner, men lønnsomt i trivsel for folk og fe.»*
- *«Seterdrift er det beste med hele gårdsdrifta. Så lenge vi ikke har ammekyr rundt sætra, kan vi ha dyra på utmark. Dei går på utmark hele døgnet, kommer heim til mjølking og går hele natta på utmark.»*

Kommentarene om ulemper blant de som setra dreide seg særlig om ekstraarbeid, utfordringer med å skaffe kvalifisert arbeidskraft, fallende mjølkevolum, blanding av mjølkekyr med andre dyr som går fritt, hyttebygging og investeringsbehov. Noen eksempler er:

- *«Er avhengig av utmarksbeite, men tilskuddet går fort utatt. Mangler strøm på stølen min, så eg må bruke aggregat, og det blir meir ekstrajobb. Stølsfjøset mitt begynner og bli dårleg, så eg må oppgradere/bygge nytt i løpet av nokre år, så må regne litt på det då om det er lønsamt å fortsette med mjølkelevering på stølen.»*
- *«Vi er med i avløysarring, men det å rekruttere avløysarar er svært vanskeleg. Det har vel med status og inntening å gjera. Men ein lyt vera mest mogleg sjølvhjelpen; må greie både budeiestell og onnearbeidet sjølve, dersom det skal bli att litt av inntekta å leva på!»*
- *«Seterdrift må være lettvtint, bør være organisert slik at mjølkekyr ikke blander seg med store flokker av andre dyr som går fritt, dette kan være konfliktskapende.»*

Flere av de mjølkeprodusentene som ikke setra, kommenterte hvorfor de ikke gjorde det. Dårlig eller fraværene infrastruktur, svak lønnsomhet i å oppgradere setra for mjølking og for dårlig beitegrunnlag ble nevnt. Noen eksempler er:

- *«For dårlig beitegrunnlag for setring med mjølkekyr. Mye må gjøres med infrastruktur, spesielt vei. ... Området er egnet til beiting med sinkyr og kviger.»*
- *«Mjølkeku er uaktuelt! når jeg ser hvor mye grovfor som må kjøres opp på nabosetra»*
- *«Drømmen er å bygge opp igjen seter på gammel setertuft. Men det er ikke økonomi til det, så kua blir på innmarksbeite hjemme så lenge jeg kan se frem i tid.»*
- *«Skal jeg støle må jeg bygge opp ny støl. Dette vil aldri bli lønnsomt.»*
- *«Kostnaden med setring er mye høyere enn ved å ha kua hjemme på gården. Og vil en ha setring framover så må lønnsomheten økes betraktelig.»*
- *«Smal bru med for liten bæreevne til tankbil der setrene ligger»*

En vektla også betydningen av små og mellomstore bruk for setring: *«Usikkert om det er politisk vilje til å fortsatt satse på små og mellomstore mjølkebruk i framtida. Det hjelper ikke å snakke varmt om utmarksbeite og setring hvis det ikke bygges opp et langsiktig system (liknende sveitsmodellen) som sikrer opprettholdelse av bygningsmasse og drift.»*

4.8 Økologisk drift

De som drev gard ble spurt om de hadde planer om økologisk drift innen 5-10 år. Tre fjerdedeler svarte at de ville fortsette med konvensjonell drift. Kun 0,4 % (2 brukere) planla å gå over fra konvensjonell til økologisk drift, mens 6 % ønsket å starte opp med økologisk drift. Ytterligere 7 % ville fortsette med økologisk drift (Tabell 48). Samtidig oppga 11 % at de ville slutte med gardsdrift i løpet av perioden.

Andelen økologiske bruk var noe høyere i Nord-Østerdalen og Røros enn i Valdres. I Tolga drev en fjerdedel av brukta økologisk (Vedlegg A). Det er store variasjoner mellom kommunene når det gjelder planer om overgang til økologisk drift, men tallgrunnlaget er lite og usikkert.

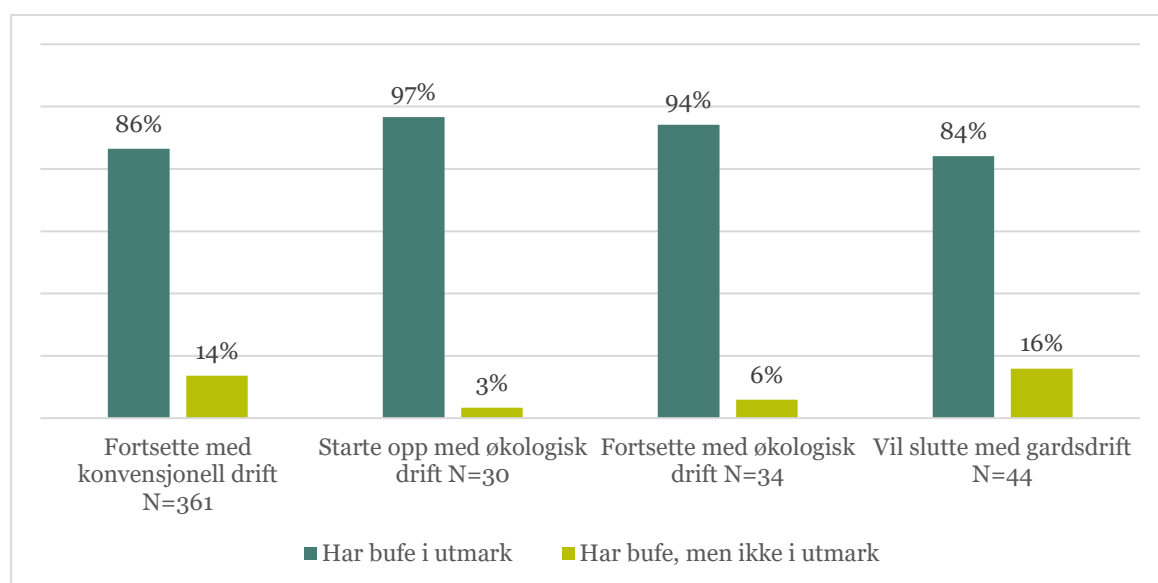
Det var også regionale forskjeller i planer om å slutte med gardsdrift. I Valdres planla 16 % å legge ned drifta innen 5–10 år, mot 8 % i Nord-Østerdalen og Røros. Flest med nedleggingsplaner fantes i Nord-Aurdal (24 %) og Røros (19 %), mens Tolga, Alvdal, Os og Tynset har lågest andel (4–6 %).

Tabell 48. Har du planer om økologisk drift innen 5-10 år?¹ N = antall svar

	Prosentandel alle (N = 490)	Nord- Østerdalen og Røros (N = 303)	Valdres (N = 187)	N
Nei, fortsette med konvensjonell drift	76 %	78 %	73 %	371
Nei, vil gå fra økologisk til konvensjonell drift	0,4 %	0,7 %	0 %	2
Ja, starte opp med økologisk drift	6,1 %	6,3 %	5,9 %	30
Ja, fortsette med økologisk drift	6,9 %	7,9 %	5,3 %	34
Nei, vil slutte med gardsdrift	10,8 %	7,6 %	16,0 %	53

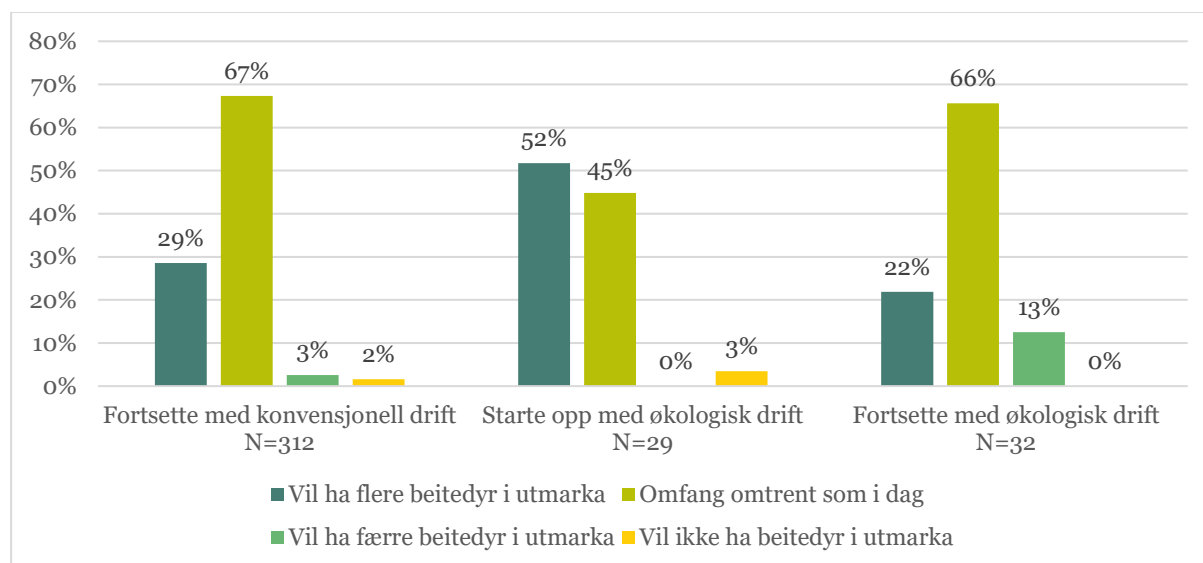
¹ Spørsmålet ble ikke stilt til de som svarte at de ikke drev med gardsdrift lenger (dyrka mark er leid bort eller har gått ut av drift).

Andelen med bufe på utmarksbeite var litt høyere blant de som drev økologisk (97 %) eller de som planla å starte med økologisk drift (94 %) enn for de med konvensjonell drift (86 %), Figur 15. Blant de som vurderte å slutte med gardsdrift hadde 84 % bufe på utmarksbeite.

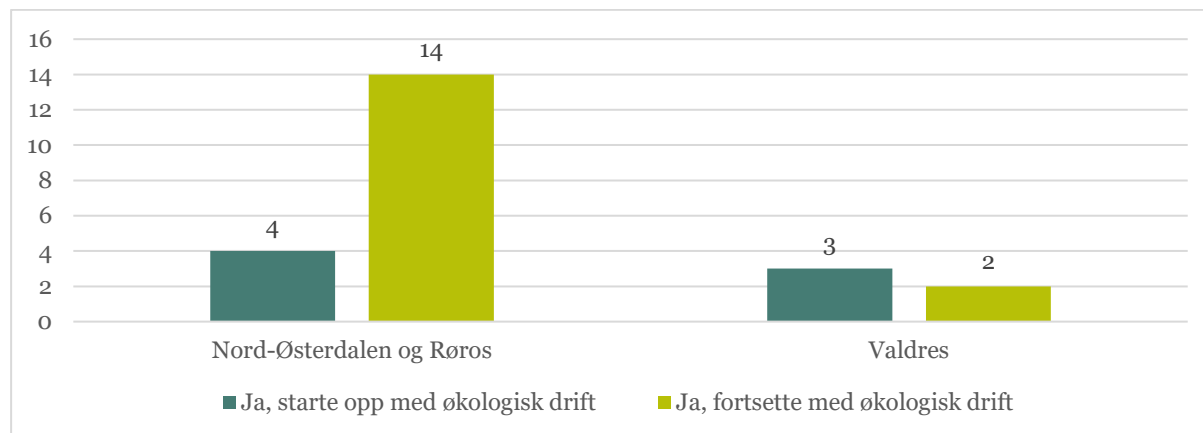
Figur 15. Andelen utmarksbeiting i konvensjonelt og økologisk husdyrhold.

Andelen som vil ha flere beitedyr i utmarka var størst blant de med planer om å starte med økologisk drift (52 %), mens andelen var 29 % hos de med konvensjonell drift og 22 % hos de med økologisk drift (Figur 16). Andelen som vil ha færre beitedyr i utmarka var størst hos de som drev økologisk (13 %).

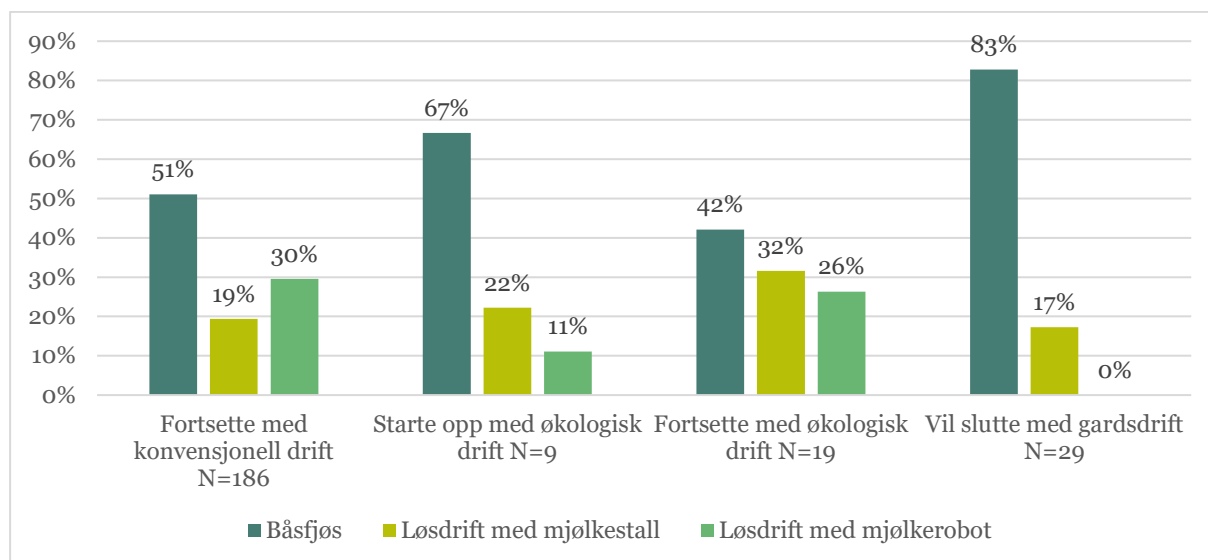
Figur 16. Planer for utmarksbeiting for konvensjonell og økologisk drift.

I Nord-Østerdalen og Rørøs svarte 14 økologiske mjølkeprodusenter på spørreundersøkelsen (Figur 17). Tilsvarende i Valdres var to stk. I Nord-Østerdalen og Rørøs hadde 4 mjølkeprodusenter planer om å legge om til økologisk drift mot 3 i Valdres.

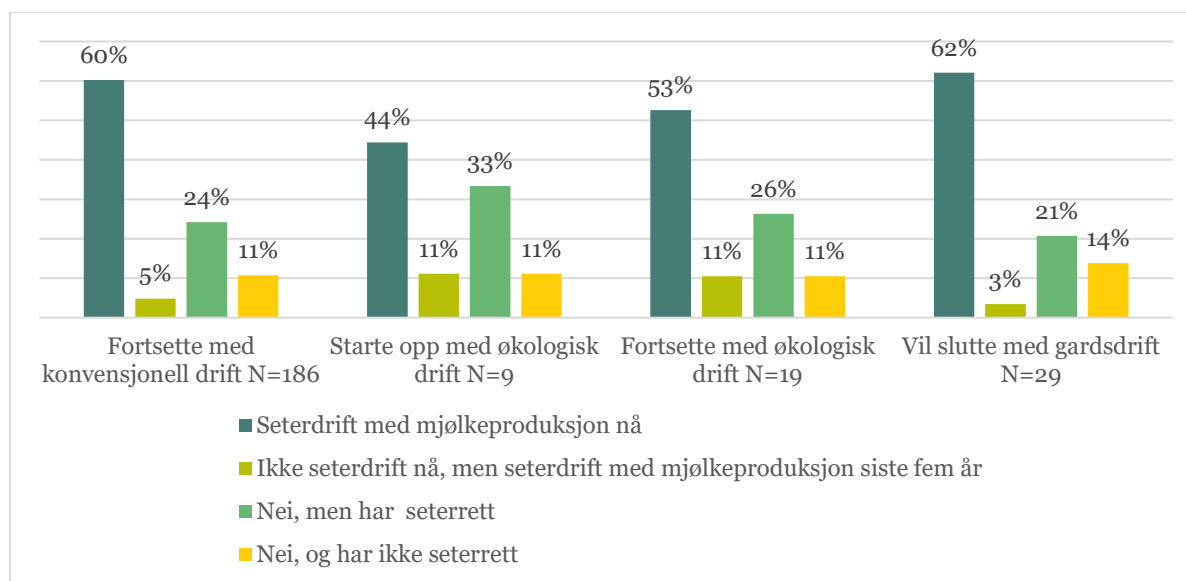
Figur 17. Antall mjølkeprodusenter som driver eller planlegger for økologisk produksjon

Figur 18 viser hva slags type mjølkefjøs de ulike driftsformene hadde. Andelen båsfjøs var høgest blant de som vil slutte med gardsdrift (83 %), etterfulgt av de som vil starte opp med økologisk drift (67 %) og de som vil fortsette med konvensjonell drift (51 %). Lågest andel båsfjøs fant man blant de som ville fortsette med økologisk drift (42 %).

Figur 18. Mjølkesystem i økologisk og konvensjonell mjølkeproduksjon

Vi undersøkte hvor utbredt seterdrift var innen ulike driftstyper innen mjølkeproduksjon. Figur 19 viser at andelen produsenter med seterdrift var høyest blant dem som planla å slutte med gardsdrift (62 %). Blant de som ønsket å fortsette med konvensjonell drift, var andelen 60 %, mens den var 53 % blant dem som ville fortsette med økologisk drift. Lågest andel seterdrift fant man hos de som planla å starte med økologisk produksjon (44 %).

Figur 19. Andelen seterdrift i økologisk og konvensjonell mjølkeproduksjon

5 Innspill fra møter med ulike aktører

Denne delen omhandler innspill og resultat fra de 13 brukermøtene som er nærmere beskrevet i kapittel 3.1.3. Først presenteres innspill fra møtene i Rendalen og Engerdal, etterfulgt av Nord-Østerdalen og Røros, før vi avslutter med Valdres.

5.1 Innspill fra møtet i Rendalen og Engerdal

Kapittel 2.2.4 viste en sterk nedgang i antall sauer på utmarksbeite i Engerdal og Rendalen siden 1995 (Figur 5). Ifølge Strand et al. (2019) henger denne utviklinga tett sammen med høye rovdyrbestand. Det høye rovdyrtrykket i de to kommunene gjør at diskusjonen om utmarksbeiting og tiltak for å øke utmarksbeiting skiller seg noe fra de øvrige kommunene i prosjektet. På møtet var rovdyrproblematikk det dominerende temaet, og deltakerne understreket at rovdyrpresset er den klart viktigste årsaken til redusert utmarksbeiting i både Engerdal og Rendalen.

5.1.1 Konsekvenser av rovdyr

På møtet uttrykte mange at det er vanskelig for utenforstående å forstå hvordan det er å leve med rovdyr før man sjøl har opplevd det. Flere understreket at avstanden mellom opplevelse og forståelse er stor, og at dette ofte fører til manglende anerkjennelse av utfordringene beitebrukere står i. Som noen formulerte det:

- «Du skjønner det ikke før du står oppi der med to føtter¹²»
- «Du kan ikke forvente at folk skal forstå det. Det må oppleves»
- «Samme skjedde på Hadeland. Da de fikk ulv der. Der hadde de sitte helt bakoverlent og skjønte ingen ting. Så fikk de ei ulvetispe som i løpet av en sommer drepte en 300-400 sau.»

Disse utsagnene peker på et gjennomgående tema: gapet mellom lokalkunnskap og samfunnets generelle oppfatning av rovdyrproblematikk.

Deltakerne fortalte om store psykiske belastninger som følge av rovdyrskader på beitedyr. Flere beskrev at særlig ulveskader oppleves som ekstra krevende fordi dyra ofte ikke er drept, men alvorlig skadet – noe som skaper både praktiske og emosjonelle belastninger. Noen av utsagnene fra møtet illustrerer dette tydelig:

- «Dette med å måtte gå og tenke på hvilken jeg finner igjen i dag ... Og så at de er i live i tillegg, det er det verste.»
- «Og det er det som er det verste med ulven. Det er jo dokumentert at det er i naturen deres at de skader for å komme tilbake. Og så er det sagt mange ganger at hadde de (ulven) bare kunnet ete det de angrep, det de tok, da hadde det vært en mulighet å leve med det. Vi har flere eksempler på at én ulv på en natt har skadd mellom 30 og 50 sauer. Denne voldsomme overskuddsdrepinga og skadinga er det verste.»
- «Finner igjen lamma som går uten nese, men med underkjeve... og skriker helt slikt... Kløpt av rett foran øynene som er uten nese og tunge.»
- «Ja, for bjørn, jerv, og gaupe kan du leve med. Men å gå og rydde opp ... Nei. Men å rydde opp etter den ulven og gå og skjote dyra dine dag ut og dag inn... Det gjør noe med deg. Hvis det ikke gjør noe med deg, så skal du iallfall slutte.»

¹² Sommeren 2019 ble det som følge av ulveangrepene i Tynset, Tolga og Rendalen erstattet til sammen 836 sau og lam (Nationen, 2019).

Sitatene viser hvordan kombinasjonen av uforutsigbarhet, dyrelidelser og kontinuerlig ekstraarbeid skaper en psykisk belastning som mange opplever som langvarig og krevende.

En av deltakerne fortalte om en sauebonde som slutta med sau etter store rovdyrtap, blant annet til ulv. Tapa hadde vært en betydelig psykisk belastning. Det tok 20 år fra han slutta med sau til han orka å reise inn i det tidligere beiteområdet igjen.

«Han måtte se an annen vei når han kjørte om xx for å slippe å se innover den veien - seterveien. Etter 20 år hadde han tatt seg til mot og reiste innover. Men det hadde ikke vært så trivelig å gå der. For alt var igjengrodd, og det var ikke noe liv i fjellet.»

I tillegg til dyrelidelser og psykiske belastninger pekte deltakerne på flere praktiske ulemper ved å ha rovdyr i området. Utmarksbeiting, som tradisjonelt har frigjort tid til produksjon av vinterfôr og andre gardsoppgaver, har nå blitt langt mer tidskrevende.

Flere deltakere forklarte at de bruker betydelig mer tid på tilsyn, og at dette går på bekostning av andre nødvendige oppgaver på garden. Som en sa: *«Men du øker også tidsbruken noe vanvittig. Sann som for meg, da jeg slipper dyr til fjells, det er egentlig for å frigjøre tid til å klare oppgaven du har gjennom sommeren»*. En annen uttrykte det slik: *«Tradisjonelt skal egentlig det å slippe dyr på beite eller utmark frigjøre tid til å gjøre sommersysler. Men sann det har blitt med rovdyr, så bruker du all tida di i fjellet for å passe på dyra.»*

Sauebrukere som hadde gått over til innmarksbeite opplevde at dette medførte mye merarbeid og krevde nøye forebyggende helsearbeid. Likevel ble denne arbeidsbelastningen vurdert som mindre belastende enn merarbeidet og de psykiske påkjenningene ved store rovdyrskader i utmark. En av brukerne uttrykte det slik: *«Det går med mye tid (med innmarksbeite), men det er en annen type bruk av tida. Som før, da du dro på setra så, så du etter kadaver. Hjerte i halsen... Ja, hjerte i halsen.»* Samtidig savnet flere det å være i utmarka for å se etter sauene: *«Jeg er kanskje den personen som setter mest pris på å være i fjellet og se etter sauene. Det er derfor jeg driver med sau.»*

Flere pekte også på utfordringer med avlsarbeid når rovdyrtapene blir store, siden man taper gode avlsdyr og får færre dyr å avle på. En bruker uttrykte at: *«Når du ikke har opplevd det og andre sier 'Ja du får en erstatning for det'. Ja, det gjør du. Men det er et plaster på såret. Skal du oppleve disse rovdyrtapene som vi har gjort over lang tid på besetningsnivå, så er det jo degenerering av hele besetningen. Det går jo samme veien som høna sparker, og da blir det ikke igjen penger av det. Så det er å avle ræl»*.

Tapet av beiteressurser og redusert husdyrproduksjon når utmarksbeite ikke lenger er mulig, ble trukket fram som en konsekvens med brede ringvirkninger for lokalsamfunnet. En deltaker beskrev dette slik: *«Det får jo store konsekvenser ... hvis landbruket går på ræva. ... Da er det ikke liv laga for Felleskjøpet, det er ikke liv laga for AK-maskin. Det får konsekvenser for ganske mange andre enn akkurat bare bonden, da. ... Og da er det ikke liv laga for barneskolen, det er ikke for barnehagene. Det har mange konsekvenser.»* I Engerdal har ikke bare bruken av utmark blitt kraftig redusert; også mye innmark har gått ut av drift, noe som ytterligere svekker produksjonsgrunnlaget (jf. Tabell 2).

Flere deltakere pekte på at utmarksbeiting har en rekke positive effekter på biologisk mangfold, også på småviltbestand som rype. Det ble fremhevet at disse økologiske fordelene går tapt når beitebruken reduseres. En av deltakerne uttrykte dette slik:

«Når du har beite i et område, så vil jo òg småviltet, og spesielt rypebestanden, øke. Du har jo områder i Norge hvor de går med ryddesag for å oppnå det samme som vi gjør med beitedyr for å ha rypebeite.»

Færre jaktressurser ble også pekt på som en konsekvens av store rovviltbestander, noe som berører både jegere og grunneiere. En deltaker beskrev situasjonen slik: *«Det går utover jaktbare ressurser, som har vært hobbyer hos veldig, veldig mange på bygda, og som da blir null verdt, og skogeiere, store skogeiere og slikt, så 'selg utmarka di liksom, tjene på den'. Det kan de ikke».*

En annen fortalte om hvordan bruken av utmarka har endret seg: *«Før ulven kom, var det lys i hver eneste koie i utmarka i hele kommunen. Nå er det ikke en eneste harejeger som er der, de reiser mye lenger unna. Det er rett og slett bare frykt for at hundene skal bli tatt».*

Det ble påpekt at kjøttfe har lågere tap til rovdyr enn sau. Likevel innebærer store rovdyrbestander ulike utfordringer også for storfeprodusenter. Dyra kan bli mer redde og urolige, noe som både påvirker dyrevelferden og kan gjøre handteringa mer krevende og farligere for folk. En kjøttfeprodusent i et rovdyrutsatt område forklarte at dersom man hadde en flokk med kjøttfe som har *«vokst med rovdyrtrykket»* og *«vendt seg til rovdyrtrykket opp gjennom, går det egentlig ganske greit med storfe»*. Men dersom man flytter en flokk med kjøttfe inn i et område med mye rovdyr eller rovdyr kommer på nye steder *«så blir det et problem»* å ha kjøttfe i utmarka, fordi uroen i flokken øker betydelig.

5.1.2 Mistillit til forskning og forvaltning

Flere deltakere uttrykte mistillit til både forskning og forvaltning. Særlig mente de at forvaltninga opererer med egne prioriteringer som i praksis hindrer gjennomføring av politiske vedtak. Et tema som skapte sterke reaksjoner, var metoder for registrering av rovdyr. Enkelte hevdet at gjeldende telleregler gir et misvisende bilde av de faktiske bestandene, og viste til situasjoner der uttak av ulv hadde avdekket flere dyr enn tidligere registrert: *«Det har sittet folk i systemet som har særinteresser, som har lagd telleregelen, slik at det reelle ikke kommer fram. Vi ser dette da vi har tatt ut ulveflokker. Forskere har sagt at i det området finnes det så og så mange ulver. Så begynner vi å skyte, og da er det kanskje oppe i en tredjedel eller halvparten til så mye.»*

Mistilliten var også rettet mot politiske myndigheter, som ifølge flere ikke i tilstrekkelig grad tar lokale bekymringer på alvor. Det ble sagt at: *«Vi har ikke politikere med ryggrad som klarer å se dette og få det fram»* samt at: *«Mennesker skal ikke bli håndtert slik som utmarksbrukere har blitt gjort i Innlandet. Slik som dem som kanskje ikke er her nå, som har sluttet på grunn av dette»*. Deltakerne opplevde å ikke bli tatt på alvor og trodd på, samt at storsamfunnet overså utfordringene de har opplevd. Samtidig ble det trukket fram at en miljøstatsråd var den beste som hadde vært på lenge. Vedkommende begrunna det med at: *«Du kan i alle fall føle at denne tar oss litt på alvor.»*

5.1.3 Skanse for de andre beiteområdene

I dag er det hovedsakelig i Østfjellet i Rendalen at det fortsatt drives utmarksbeiting med sau. Flere deltakere understreket betydningen av å opprettholde denne driftsformen for å bidra til å begrense spredning av ulv videre inn i Nord-Østerdalen og til Gudbrandsdalen. De beskrev engasjementet som en form for dugnadsinnsats for andre beiteområder. Som en av deltakerne uttrykte det: *«Rendalen og Trysil er buffer for Gudbrandsdalen»,* og *«kampen står her for å verne dem».*

5.1.4 Tiltak

Færre rovdyr ble vektlagt som helt nødvendig for å kunne øke utmarksbeitinga med sau i Rendalen og Engerdal. Samtidig uttrykte flere at dette framstår som lite realistisk gitt den rovviltpolitikken som har blitt ført: *«Og så er det noe med å realitetsorientere seg. De herre rovdyra, det er ikke noen kvikk fiks på dette.»*

Effektiv skadefelling ble løftet fram som et av de viktigste tiltakene for å sikre framtida til utmarksbeitinga. Deltakere viste blant annet til at skadefellingslag siden 2017 har hatt adgang til å bruke løs, på drevet halsende hund under skadefelling av ulv i beitesesongen. En deltaker sa at den effektive skadefellinga om sommeren *«er en medvirkende faktor for å kunne fortsette med utmarksbeiting. Det gir jo et snev av håp»*.

Flere understreket også betydningen av den omfattende dugnadsinnsatsen jaktlag legger ned i lisensjakta om vinteren: *«Og den dugnadsinnsatsen som jaktlaget er med på, den er helt uvurderlig. For at vi i det hele tatt skal klare noe»*.

Det ble samtidig pekt på behovet for flere godt trente hunder for å gjennomføre skadefelling når fellingstillatelse gis i beitesesongen. Tillatelsen til å bruke løs, på drevet halsende hund også i lisensjakta er viktig for å kunne trene opp hunder til slike aksjoner.

Avslutningsvis vektla flere at det er nødvendig å utvikle arenaer der man kan diskutere hvordan man – til tross for at rovdyrproblematikken ikke har noen rask løsning – likevel kan sikre videre bruk av utmarka, som ble beskrevet som *«utrolig verdifull»*.

5.2 Innspill fra møter i Nord-Østerdalen og Røros

5.2.1 Ta vare på de bruka som finnes

På møtene ble det understreket at effektiviseringa i jordbruket har gått langt nok og at det nå er avgjørende å ta vare på de bruka som fortsatt er i drift. Deltakerne pekte på at aktive gardar er viktige for å holde både innmark og utmark i hevd og for å sikre et sterkt fagmiljø.

Flere framhevet at mange nok gardbrukere er en forutsetning for velfungerende beitelag, for å opprettholde seterdrifta, for å ha et sosialt og faglig støtteapparat ved sjukdom, og for å sikre samarbeid og fellesskap i landbruket. Videre ble det trukket fram at aktive bruk bidrar til livskraftige lokalsamfunn og gir landbruket større gjennomslagskraft i samfunnsdebatten. Nedenfor følger noen sitater fra møtene som illustrerer disse perspektivene:

- *«For i hele Nord-Østerdal og Valdres er det viktig at vi har mange gardbrukere, både i forhold til det faglige miljøet og å få hjelp. Vi ser når det har vært episoder som har skjedd så er det jo naboene rundt som har vært der i kalvinga og støtter opp. Det med kollegaer og ikke føle deg så ensom og at du blir framsnakka. Det var som en som var innom her fra India i fjor. Der er 40 % av innbyggerne gardbrukere, og da blir det enklere å få makt og framsnakke seg sjøl. Det er viktig for denne regionen at vi har mange gardbrukere på de små, store og mellomstore bruka.»*
- *«Dette med nedgang i antall aktive bruk, det er jo absolutt relevant her òg, det er en stor trussel. Færre bruk. Det her gjør at det blir færre å samarbeide med rundt både setring og utmarksbeite, og samarbeidet forvitrer»*
- *«Og vi ønsker oss, ikke minst, flere aktive brukere. Og det trenger vi, for det er både sosialt og praktisk, og det er viktig faglig å ha et miljø.»*

Det ble understreket at landbruket i store deler av Norge ikke er egnet for stordrift, og at trenden mot større mjølkekubesetninger skaper utfordringer for tradisjonelle driftsformer som setring. Flere deltakere uttrykte også bekymring for at kravet om løsdrift bidrar til økt bruksstørrelse, noe som kan gjøre det vanskeligere å opprettholde framtidige produsentmiljøer og en aktiv seterdrift. Det ble pekt på at vi nå *«mister de små og mellomstore som kanskje på best mulig måte kan ta i bruk setring og utmark»*.

Deltakerne framhevet behovet for en landbrukspolitikk som bidrar til å opprettholde en variert bruksstruktur og som oppmuntrer til fortsatt drift på det enkelte bruk. Ifølge flere er bedre

økonomiske vilkår nødvendig for å oppnå dette. Samtidig ble det uttrykt uro for at gjeldsbelastningen kan bli for høy for enkelte gardbrukere. Følgende sitat illustrerer dette:

- «Og ikke minst at vi har de rammevilkåra som gjør at det er økonomi i landbruket som gjør at vi kan investere i løsdrift og investere i bruken av setre uten at brukene blir for store.»
- «Sunn økonomi er en forutsetning for at dette her skal fortsette på lang sikt. Vi kan leve som idealister, men vi unner kanskje ikke ungene våre det.»
- «Men dette med økonomi er selvsagt viktig i alt. Stimuli og tilskudd egentlig for alle dyreslag. Både for å stimulere til utmarksbeite og setring, men òg for å stimulere til at folk fortsatt driver.»

Det ble pekt på behovet for å endre skattereglene for seteranlegg som utelukkende benyttes til utmarksbeiting. En slik justering ble framhevet som et mulig virkemiddel for å stimulere til utmarksbeiting og sikre videreføring av kulturarven¹³.

Rekruttering til næringa ble også diskutert. Flere deltakere mente at dette hemmes når bruk beholdes av eiere som ikke ønsker å drive sjøl. Som en av deltakerne uttrykte det: «Vi må være flinke til å tørre å selge garden vår om vi ikke vil drive sjøl. For det er faktisk noen som ønsker å kjøpe gardsbruk og bør gis muligheten til det.»

Det ble samtidig påpekt at verdien knyttet til å eie utmark med seter kan bidra til at bruk ikke selges, sjøl når de ikke er i aktiv drift. Dette kan skape utfordringer for de som ønsker å bruke utmarka aktivt. En deltaker beskrev dette slik: «De passive brukerne tar kanskje ikke sitt forvalteransvar. Og det kan føre til konflikt med utmarksbeitebruken. De har sine rettigheter, og så er det noen som skal jobbe oppi alle disse som skal ha rettigheter og nyte disse rettighetene, og kanskje ikke er her i de daglige gjøremålene.»

5.2.2 Tiltak for setring

I Folldal, Alvdal, Tynset, Tolga og Os er det fortsatt mange aktive setrer, mens det i Røros bare er noen få igjen. Mange gardbrukere i Nord-Østerdalen er avhengige av beiteressursene på setra for å sikre vinterfôr til buskapen. Seterdrifta domineres av små og mellomstore familiebruk, og flere yngre bønder har de senere årene tatt over og videreført drifta. I noen tilfeller er det også etablert nye seterbruk.

Under arbeidet ble det løftet fram en rekke utfordringer og mulige tiltak for å bevare seterdrifta. Et sentralt poeng var betydningen av et tilstrekkelig antall mjølkebruk – og at disse ikke blir for store. Som noen av informantene uttrykte det: «Forsvinner mjølkebruket, så blir det ikke setring med mjølkeleveranse» og «Uten egen mjølkekubesetning så er det heller ingen setring på gardene».

Dette peker på behovet for en landbrukspolitikk som bidrar til å opprettholde mjølkeproduksjon på mange bruk, hvor investeringsmuligheter – både på setra og i fjøset heime– ble trukket fram som avgjørende for å sikre fortsatt drift. Eller som det ble formulert: «Vi kan ikke snakke om hvordan vi skal redde setringa hvis vi ikke snakker om hvordan vi skal redde landbruket» og «I forhold til setringa, så henger det jo mye sammen med antall mjølkeprodusenter og miljø. Og det henger jo sammen med økonomi og investeringsmidler. Både i forhold til seter og seterdrifta og i forhold til fjøset som folk har hjemme».

¹³ Ifølge Skatte-ABC 2024/25 regnes både uthus og boligbygningen på setra som avskrivbare driftsmidler dersom det drives tradisjonell seterdrift med mjølkeproduksjon (J-2-8.55 Seter). Dersom setra brukes på annen måte i jordbruksdrifta (tilsyn med beitedyr, forproduksjon etc.), er boligbygningen normalt ikke avskrivbar. Om uthusene kan anses som driftsmidler og avskrives i slike tilfeller, avhenger av om de brukes i tilstrekkelig grad i drifta, for eksempel som förlager eller for oppbevaring av redskap og utstyr. Bolighuset på setra vil i disse tilfellene vanligvis ikke regnes som nødvendig for drifta, og vedlikeholdskostnader gir normalt ikke fradragsrett dersom reisetida mellom fast bopel og setra er under én time hver veg.

Strukturrasjonaliseringa i jordbruket, med stadig større besetninger, ble trukket fram som en viktig årsak til at seterdrift blir mindre aktuelt. Store besetninger gjør det ofte nødvendig å dele flokken og bruke innleid arbeidskraft på setra. Dette bidrar til mer stress og forringer økonomien. En deltaker uttrykte det slik: *«Det må altså være rom for mindre besetninger. Med denne strukturrasjonaliseringa som vi har snakka om. Så store bruk, det er en utfordring med hensyn til setring og mjølkeproduksjon»*. En annen påpekte: *«Når man blir for stor, så taper man så mye økonomisk på setringa at setring blir uaktuelt»*.

For å sikre seterdriftas framtid er det derfor nødvendig å sjå utviklinga i seterbruket i sammenheng med jordbrukets overordna strukturendringer. Flere understreket at bevaring av små og mellomstore bruk kan være nøkkelen for å opprettholde seterdrifta.

Det ble også framhevet at det trengs tiltak og virkemidler som er direkte retta mot seterdrifta. Økte setertilskudd og høyere tilskudd til utmarksbeite ble trukket fram som sentrale tiltak for å sikre at bønder ikke taper økonomisk på setring og utmarksbeiting med mjølkekyr.

Støtteordninger til investeringer i seterfjøs, sperregjerder og moderne teknologi – som for eksempel Nofence – ble omtalt som viktige for å redusere arbeidsbelastninga og *«flytte seterbruket inn i ei ny tid»*. Det ble også foreslått at setertilskuddet burde utformes slik at det ble lønnsomt å drive seterdrift på flere setre for de som har stor nok buskap til å dele den.

Videre ble det foreslått å stimulere til mer variert dyrehold i setertraktene for å utnytte beiteressursene bedre og motvirke gjengroing. Flere deltakere var også opptatt av at myndighetene burde gjøre mer for å fremme utmarksbeiting. Dette ble blant annet uttrykt gjennom sitater som: *«Burde stimulere mer til ungdyr på utmarksbeite og mindre til mjølk på setra så vi kan ha mjølkekoa igjen hjemme og faktisk produsere mjølka»* og *«Så var det dette med setertilskudd. At det ikke bare går til mjølkeprodusentene, slik at vi ivaretar kulturlandskapet og mangfoldet som er der»*. Et annet innspill var at *«Vi må belønne alle som benytter setrene til å ha dyr på utmarksbeite, som for eksempel ammekyr og sinkyr, som beiter i setertraktene»*.

Røros utmerker seg med et stort antall foredlingsvirksomheter for landbruksprodukt. Dette har bidratt til å styrke posisjonen til Røros innen reiseliv og matturisme. Deltakerne erfarte paradoksalt nok at seterdrifta i Røros, som en gang var omfattende, nå er blitt kraftig redusert. Landbruket i Røros har mistet status og oppmerksomhet. Dette kan delvis knyttes til den sterke satsinga på reiseliv og lokalmat, som i noen grad har overskygget det tradisjonelle jordbruket. I kontrast til dette står Nord-Østerdalen, hvor landbruket fortsatt har en sterk posisjon, og der seterdrift og beiting er viktige deler av både kulturlandskap og lokal identitet. Området har en høy tetthet av aktive setre og, ifølge møtedeltakerne, en tydeligere forståelse for landbrukets betydning i lokalsamfunnet.

Flere deltakere med seterdrift i verneområder påpekte at verneforskrifter kan gjøre det vanskelig å videreutvikle setringa. Restriksjoner på bygging, modernisering og nødvendige tilpassinger bidrar til å svekke mulighetene for en framtidsretta seterdrift i disse områdene.

5.2.3 Utmarksbeiting

Utmarka har stor betydning for gardbrukerne i de aktuelle kommunene. I de fleste områdene er det overflod av utmarksbeiteressurser, og deltakerne understreket at regionen har noen av landets beste utmarksbeiter. Samtidig ble det framhevet at aktiv skjøtsel er nødvendig for å opprettholde kvaliteten på disse områdene.

Det ble pekt på en rekke utfordringer knyttet til utmarksbeiting, blant annet gjengroing, færre beitebrukere, låg lønnsomhet, arbeidskrevende drift, mangelfull infrastruktur som gjerder og bruer, rovdyr og løshunder. I tillegg ble passive eiere og mindre forståelse blant dem som ferdes i beiteområder nevnt som hindringer. For brukere med beitedyr i villreinområder skapte mulige restriksjoner, som begrenset bruk av saltstein, usikkerhet. Deltakerne opplevde imidlertid at

konfliktnivået mellom beitebrukere og hytteeiere var lavere i disse kommunene enn mange andre steder.

Nedenfor følger tiltak som ble foreslått for å stimulere til økt utmarksbeiting.

Flere av aktørene understreket betydningen av **velfungerende beitelag** for å sikre god drift og samarbeid. Færre medlemmer i hvert lag ble trukket fram som en særlig utfordring. En deltaker uttrykte at når antall bruk går ned, blir fellesarbeidet som sanking og tilsyn mer arbeidskrevende og sårbart. En annen påpekte at mange beitelag nå er så små at de slår seg sammen for å opprettholde drifta. Strukturdifferensierte virkemidler kan derfor være viktig for å redusere nedgangen i antall sauebruk, særlig ettersom små bruk har større sannsynlighet for å legge ned produksjonen (jf. kapittel 4.5.3).

Det ble også påpekt at det er viktig å utarbeide **beitebruksplaner** i hver kommune, siden det er et viktig redskap for å ta vare på beiteområdene. Det er viktig at disse planen er detaljert og får status som kommunedelplan, slik at den har betydning for planprosesser i kommunen.

Flere deltakere framhevet at støtte til **beiteteknologi** – særlig elektroniske gjerder og ulike former for digitalt overvåkingsutstyr – er et viktig virkemiddel for å få flere beitedyr i utmark. Teknologiske løsninger kan bidra til mer effektiv ressursbruk, økt sikkerhet og mindre behov for fysisk tilsyn. Flere mente at statlig finansiering kunne ha betydelig effekt. Som en deltaker uttrykte det: «*Det (elektroniske gjerder) skulle være fullfinansiert fra staten. Da hadde det garantert vært mer dyr på utmarksbeite.*»

Teknologier som Nofence og Findmy ble også trukket fram som løsninger som både kan redusere arbeidsbelastningen og styrke økonomien:

«Vi tror at en nøkkel her er å bruke mer teknologi, som f.eks. Nofence og Findmy. Det er en nøkkel for å lette det jeg sa om at det er arbeidskrevende. Og lønnsomhet òg.»

Flere opplevde også at ny teknologi gjør det lettere å utnytte utmarksbeiter for større besetninger, og at dette kan bidra til bedre ressursutnytting mellom innmark og utmark:

«Med ny teknologi ser vi òg at teknologien gjør at det er flere og flere som vil bruke utmarksbeite. Og at kanskje de store besetningene som ikke har mjølkeproduksjon på utmark, men kan få noen av dyra og sinkyrne på utmark, så vi kunne frigjort innmarka vår til å produsere vinterfôr.»

Sjøl om elektroniske gjerder ble oppfattet som en attraktiv løsning, ble det også pekt på betydelige økonomiske utfordringer – særlig for sauehold. En deltaker beskrev dette slik:

«Elektronisk utstyr høres fint ut og er bra, men i forhold til sauehold er det veldig kostbart. Så om det er realistisk å merke alle dyr, det er noe en bør filosofere litt over, i forhold til verdien av lam og sau rent økonomisk.»

For storfe ble teknologien derimot vurdert som mer gjennomførbar, ettersom det er færre dyr og hvert dyr har høyere verdi:

«I forhold til storfe, så tror vi dette med elektronikk er enklere. For det er færre individ og større verdi per individ. Så der betyr nok det ganske mye.»

Flere påpekte at det ikke er realistisk at alle beitebrukere skal investere i eget overvåkingsutstyr, og at man dermed fortsatt vil være avhengig av fysiske gjerder. En deltaker oppsummerte dette slik:

«Det er kanskje ikke realistisk at alle skal kjøpe overvåkingsutstyr, og da er gjerde en 'killer' i forhold til utmarksbeite.»

Disse utsagnene illustrerer tydelige forskjeller mellom saue- og storfeprodusenter når det gjelder både kostnadsnivå og teknologiens praktiske anvendbarhet.

Det kom også forslag om nye samarbeidstiltak, blant annet et spleiselag for å etablere radiobjellelag i alle fylker. Et slikt system kunne gjøre det mulig å fordele utstyr dit behovet er størst, samtidig som

kostnadene blir mer håndterbare for den enkelte produsent. I tillegg etterspurte flere mer tilskudd til **infrastruktur** i utmark, som bruer og sperregjerder.

Det ble foreslått å innføre et **beredskapstilskudd** til hvert bruk for å styrke jordbruksinntektene. Hovedformålet med et slikt tiltak er å bidra til å styrke norsk matberedskap.

Økte tilskudd til utmarksbeiting ble foreslått av flere, både for å gjøre bruken av utmarka mer lønnsom og for å motvirke gjengroing. Det ble samtidig understreket at aktiv sambeiting mellom flere dyreslag er viktig for å holde kulturlandskapet i hevd.

En av deltakerne uttrykte at **jordskifte** kan være et viktig virkemiddel for å legge til rette for mer rasjonell drift: *«Personlig synes jeg jeg alle skulle gått innom en jordskifterunde. Vi skal ta med oss det som var for 500 år siden, vi skal ta med oss det som var for 100 år siden, men vi skal også leve i ei tid som har noen nye utfordringer».*

Fra Røros-bygdene ble det trukket fram at manglende forståelse for fjellandbrukets særpreg i Trøndelag fylke er en utfordring. En deltaker uttrykte det slik: *«Hva er det du snakker om når du snakker om utmarka? Det er jo uproduktiv mark. Nei. For dette landbruket her så har det særs stor betydning. Det er ikke det samme som når du ligger i kystlinja og kanskje har litt annen måte å drive landbruket på. Så det er blitt en sånn utfordring for å få forklart regional myndighet at det er særs viktig for de her kommunene. ... Og det har stor betydning at du har alle de variantene - dyrka jord, skog, utmark. ... Bonden oppi her som henter inntektene sine fra flere hold».*

5.2.4 Se til Sveits

Flere av deltakerne trakk fram at myndighetene burde hente inspirasjon fra land som Sveits og Østerrike i utformingen av landbrukspolitikken. De mente at forholdet mellom flatbygd bønder og fjellbønder var bedre der enn i Norge: *«Respekten og statusen mellom yrkesbrødre i det som er lavlandet der, og høyfjellet, er bedre enn det det er i Norge, tror jeg. Så at vi henter litt inspirasjon utafra».*

Samtidig uttrykte flere bekymring for en manglende forståelse for fjellandbruket nasjonalt. De beskrev et landbruk som i økende grad søker standardisering og lik praksis, noe som gjør det vanskelig å synliggjøre fjellandbrukets særlige behov: *«Vi har en formidlingssak intern i jordbruksfamilien. Vi er kjerringa mot strømmen. De vil ha strømlinjeforma, kjører det meste under samme paraplyen. Vanskelig å framsnakke noe.»*

De pekte blant annet på utfordringer knyttet til klassifiseringssystemer, kvoteregler og insentiver som favoriserer mer kraftfôr og mindre beiting: *«Sliter i forhold til klassifiseringssystem. Mjølkekvoter skal på flest kyr, minst mulig beiting. Kraftfor blir billig. Om bobla sprekker har vi et forklaringsproblem».*

Noen mente at bransjen må 'rydde i eget hus', blant annet ved å være mer ærlige om hvilke produksjonsformer som faktisk ligger bak markedsføringsbilder: *«Vi lever på halvsannheter – som bildene på mjølkekartongene. Det trengs en intern ryddeaksjon».*

Hvis fjellandbruket skal sikres, mente noen at det må til en større grad av differensiering, samt målretta virkemidler både internt og eksternt. Da vil det være mulig å nærme seg 'Østerrike–Sveits-modellen'. De framhevet at tilgang til utmark er avgjørende, og mente at områder som tidlig sluttet med utmarksbeite også var de første til å avvikle drifta.

Avslutningsvis ble det trukket fram at kommuner i Østerdalen bør ta et blick til Røros, der miljøet nå oppleves som under press. Deltakerne understreket viktigheten av å ta med seg historien og lære av tidligere feil for å sikre fjellandbrukets framtid.

5.2.5 Klima, miljø og klimakalkulatoren

Deltakerne framhevet at utmarksbeite er en viktig del av en bærekraftig og sjølforsynt matproduksjon. De vektla særlig at bruken av utmarksressurser reduserer behovet for importert kraftfôr, styrker lokale verdikjeder og utnytter tilgjengelige naturressurser på en effektiv måte.

Samtidig uttrykte flere bekymring for at landbrukets klimakalkulator ikke i tilstrekkelig grad fanger opp de positive effektene av utmarksbeiting. En deltaker formulerte det slik: *«Da klimakalkulatoren kom, så var det jo verre å ha sauene og kua på utmarksbeite enn å ha den på dyrka mark med kunstgjødsel»*.

Det kom tydelig fram et ønske om å bedre dokumentasjon av fordelene ved utmarksbeite. Dette omfatter blant annet positive klimaeffekter¹⁴, forbedret dyrevelferd, sunn matproduksjon, karbonbinding, økt artsmangfold, samt bidrag til bærekraft og sjølforsyning.

5.2.6 Kommunikasjon

Deltakerne uttrykte en tydelig bekymring for det de beskrev som en formidlingskrise i landbruket. De opplevde at næringa i for stor grad kommuniserer internt og sliter med å nå ut til forbrukere og befolkningen ellers: *«Vi er ikke gode nok der. Vi når jo bare oss sjøl hele tida. Vi når jo aldri de andre»*. Flere pekte også på at antallet aktive bønder blir stadig færre, noe som svekker landbrukets samla formidlingsevne.

Deltakerne opplevde at motkrefter ofte bruker utenlandske eksempler for å framstille norsk landbruk i et negativt lys. Det var et ønske om at faglagene måtte bli flinkere til å imøtegå slik feilinformasjon og bidra med kunnskapsbasert kommunikasjon: *«Landbruket må bli flinkere til å formidle kunnskap som kan løfte og framsnakke hverandre og svare på motkreftene. For i fjor hadde vi et møte med lokalpolitikere om hvordan situasjonen i landbruket var. Og det var mange politikere oppi her som ikke vet hvordan landbruket har det. Vi tar det for gitt at de vet det»*.

Når det gjelder mulige tiltak, foreslo noen at flere fra landbruket burde bli «influensere». Det ble også vist til arbeidet med å få seterkultur inn på UNESCOs liste over immateriell kulturarv, der en informasjonsfilm skal synliggjøre verdien av seterdrift.

Flere understreket betydningen av å prate sammen og oppsøke møter hvor forbrukere og produsenter kan prate i lag. Det ble også sagt at hyttefolk og brukere av utmark kan være viktige formidlere og allierte: *«Det er faktisk mange som bruker utmarka, som òg syns at beitedyr er positivt»*.

Deltakerne pekte også på behovet for mer informasjon om hvordan en skal oppføre seg i utmarka, slik at flere får forståelse for utmarksbeitebruken og hvordan beitedyr reagerer. Dette kan formidles gjennom skilting, medieoppslag eller digitale løsninger som apper.

5.3 Innspill fra møter i Valdres

5.3.1 Hytter og friluftsliv

Valdres har et langt større omfang av hyttebygging og reiselivsaktivitet enn Nord-Østerdalen. Dette skaper både særlige utfordringer og nye muligheter for landbruket i regionen, ifølge deltakerne på møtene vi har gjennomført i Valdres. Nedenfor oppsummerer vi hovedpunktene som kom fram.

Hytteutbygging og reiseliv påvirker rekrutteringa til landbruket. Den omfattende byggeaktiviteten har gjort det lett å få jobb i byggenæringa, og yrket framstår for mange unge som mer attraktivt enn å bli

¹⁴ Lind et al. (2025) har vurdert klimaavtrykket fra drøvtyggere på beite. De konkluderte med at beitebruk bør få en tydeligere plass i det nasjonale klimaregnskapet. Videre anbefalte de at beite legges inn i klimakalkulatoren som et tiltak for å redusere klimagassutslipp på gardsnivå, og at bønder som utnytter beite bør belønnes for gode klimatiltak.

bonde. En deltaker uttrykte dette slik: *«Bygg og anlegg i Valdres suger til seg mange potensielle bondeungdommer»*. En tilsvarende problemstilling ble også løftet fram i Engerdal.

Omfattende hyttebygging fører også til at det kan bli vanskeligere å drive med utmarksbeiting og setring. Beiteområder beslaglegges, og økt trafikk gir flere forstyrrelser. Særlig løshunder, men også sykling i utmarka og biltrafikk skaper utfordringer. En deltaker beskrev situasjonen slik: *«Syklister forstår ikke hvordan man skal sykle gjennom en krøtterflock»*.

Flere pekte på at forholdet mellom beitebrukere og hytteeiere endres når antallet hytter blir høyt. For at sameksistens skal fungere godt, må hytteeiere kjenne den lokale kulturen og beitenæringas rettigheter og behov. Om det blir for mange hytteeiere, klarer ikke beitenæringa å innpasse hytteeierne, de blir da frikobla fra den lokale støls- og utmarkskulturen og historien. En fortalte for eksempel at kasting av stein etter ei ku ville vært utenkelig for 30 år siden, men at det nå forekommer.

Til tross for utfordringene ble det også vist til flere positive effekter av reiseliv og hytteøkonomi. Reiseliv kan fungere som en viktig tilleggsnæring til landbruket, og økt tilstrømming av turister gjør det lettere å selge lokalmat. Flere deltakere understreket også betydningen av kunnskapsformidling om landbruk, utmarksbeiting og setring til turister på seterbesøk. En deltaker med butikk på stølen fortalte at ho brukte rundt 30 prosent av tida på salg og resten på formidling og samtaler med interesserte besøkende.

Deltakerne hadde mange forslag til hvordan man kan redusere konfliktene mellom hytteutbygging, reiseliv og landbruk. Det ble pekt på at reiselivet og hyttenæringa trenger et levende landbruk, men det er ulik bevissthet om landbrukets betydning.

Det ble trukket fram som svært viktig at konsekvensene for beitenæringen vurderes ved nye hytteprosjekt og at beitebrukerne inkluderes tidlig i planprosesser. Dette var ofte ikke tilfelle. Flere mente også at hytteeiere må få informasjon om beiterettigheter når de kjøper tomt eller hytte.

Dialog og god kommunikasjon ble sett på som viktig for å redusere konflikten mellom aktørene i utmarka. Organiserte reiselivsaktiviteter ble pekt på som en arena hvor turister kan få informasjon om hvordan man bør oppfører seg i utmarka, betydningen av utmarksbeiting og beitenæringas rettigheter. Samtidig ble det understreket at bevisstheten om landbrukets betydning varierer mellom aktørene. Reiselivsbedrifter ble generelt oppfattet som mer bevisste enn hytteutbyggere, sjøl om også enkelte i reiselivsnæringa kunne vært mer systematisk i bruken av lokalmat.

Det ble lagt stor vekt på behovet for dialog, forståelse og samarbeid mellom landbruk og reiseliv. Dette kan skje gjennom eksisterende kanaler, men det ble påpekt at det må være noen som har ansvar for å sørge for at partene møtes. Flere mente at kommunen kunne fylle denne rollen.

Samlet viser funnene at den omfattende hyttebygginga og reiselivsaktiviteten i Valdres både skaper betydelige utfordringer og åpner for muligheter for landbruket. Med bedre planprosesser, tydeligere informasjon og styrket dialog mellom aktørene kan konfliktnivået reduseres og muligheter utnyttes på en måte som kan styrke både reiselivet, jordbruket og lokalsamfunnet.

5.3.2 Stølsdrift

I møtene prosjektet har gjennomført i Valdres ble det understreket hvor viktig det er å opprettholde og legge til rette for framtidig stølsdrift. Deltakerne framhevet stølsdrifta som en sentral ressurs for mjølkeproduksjonen, og som en viktig del av både kulturarven og det lokale reiselivet. Flere la også vekt på at de trives med stølsdrifta.

På de to første møtene i 2022 var flere bekymret for hvordan løsdriftskravet kan påvirke stølsdrifta. Det ble pekt på at krav fra Innovasjon Norge til løsdrift innebærer at man må bygge for minst 29 kyr for å kunne få investeringsstøtte. En slik utviding gjøre det vanskeligere å setre, og i enkelte tilfeller kan det bety at garden må leie innmark fra 6-7 andre gardar. Flere mente Innovasjon Norge burde

kunne gi støtte uten at bruket måtte utvide drifta. På de samme møtene ble det pekt på at sjølve søknadsprosessen koster penger og at disse midlene går tapt dersom man ikke får støtte til å bygge¹⁵. Det ble også framhevet at det er viktige å utvikle mer kunnskap og erfaringer om hvordan man kan sette opp billigere fjøs og at fjøsselgere også har et ansvar for å få ned kostnadene.

I et av møtene oppsto det en diskusjon om hva som egentlig skal regnes som stølsdrift, og hva stølstilskuddet bør omfatte. Det ble blant annet reist spørsmål om tilskudd kun bør gis til bruk som har mjølkeproduksjon på setra, eller om også annen type husdyrhold på setra bør kvalifisere. Det kom fram ulike syn i denne diskusjonen, og det var ingen enighet om hvor grensen bør trekkes.

5.3.3 Sauehold

Deltakerne fortalte at mange små sauebruk legges ned, særlig fordi eldre bønder avslutter drifta uten at neste generasjon ønsker å ta over. Den økonomiske situasjonen gjør overtakelse lite attraktivt, og flere opplever i tillegg betydelige utfordringer knyttet til rovdyr. Til tross for disse utfordringene ble det samtidig trukket fram at det er et sterkt faglig og sosialt samhold blant sauebøndene.

5.3.4 Lokale landbruksmiljø

Det ble fortalt at det finnes tegn til resignasjon i landbruksnæringa i Valdres. Flere av gardbrukerne er eldre, og enkelte opplevde å stå nederst på samfunnsstigen. Noen uttrykte også at det føles fånyttet å engasjere seg.

Samtidig ble det understreket at det er viktig å styrke stoltheten i landbruket, særlig med tanke på framtidig rekruttering. «Samling for unge bønder» i regi av prosjektet *Framtidstru i Valdres-landbruket* ble trukket fram som et godt tiltak som bidrar til dette.

5.3.5 Topografi

Det ble påpekt at topografien i Valdres skiller seg fra forholdene i Nord-Østerdalen. Landskapet i Valdres har større likhet med Vestlandet, med små teiger og bratte jordbruksarealer. Dette gjør det mer krevende med stordrift.

5.3.6 Kommunikasjon

På flere av møtene ble behovet for tydeligere og mer aktiv kommunikasjon om landbruket rettet mot omverdenen framhevet som et sentralt tiltak for å styrke både utmarksbeiting og setring.

5.3.7 Se til Sveits

Det ble påpekt at norsk landbrukspolitikk med fordel kan hente inspirasjon fra Sveits og at bruk av utmark måtte bli mer verdsatt av politikerne. Det ble påpekt at dagens system i for stor grad baserer seg på råvarepriser, og at dette ikke er tilstrekkelig for å kompensere for utmarksbrukens samfunnsnyttige verdier. Videre ble det understreket at kjøtt og mjølk produsert i fjellområder har en gunstigere fettsyresammensetning, og at redusert bruk av kraftfôr bør anerkjennes som en kvalitetsfremmende faktor.

¹⁵ Det har skjedd endringer i ordningene for investeringsstøtte etter møtene i 2022. I jordbruksoppgjøret 2023 ble partene enige om å heve maksimal tilskottssats for investeringer i løsdriftsfjøs for storfe til inntil 50 % av godkjent kostnadsoverslag, med en øvre grense på 5 millioner kroner. Endringen trådte i kraft 1. juli 2023. I tillegg er det nå mulig å søke Innovasjon Norge om tilskott til ressursavklaring. Ordningen gir inntil 100 000 kroner til eksterne kostnader, for å kunne gjennomføre en god prosess i forkant av investeringsprosjektet, inkludert kartlegging av tilstanden på eksisterende bygninger på garden. Målgruppa er særlig små og mellomstore bruk som må tilpasse seg løsdriftskravet.

6 Sammen drag og vurdering av virkemidler

6.1 Utmarksbeiting

6.1.1 Utvikling i utmarksbeiting 1995–2022

Fra 1995 til 2022 ble antallet gardsbruk med husdyr på utmarksbeite omtrent halvert både i Nord-Østerdalen og Røros og i Valdres. I 2022 hadde Nord-Østerdalen og Røros 516 bruk med husdyr på utmarksbeite, mens Valdres hadde 434. Fra 1995 til 2022 ble antall sauer som gikk på utmarksbeite redusert med rundt 20 prosent i Nord Østerdalen og Røros og 30 prosent i Valdres. Antall storfe på utmarksbeite var derimot relativt stabilt gjennom perioden, men mjølkekyr har delvis blitt erstattet av ammekyr.

6.1.2 Framtidsplaner for utmarksbeiting de neste 5–10 åra

Blant bruk som i dag driver med utmarksbeiting, oppga bare 6 % at de ikke ville ha beitedyr i utmarka i løpet av de neste 5–10 åra. Samtidig oppga halvparten av de som per i dag ikke driver med utmarksbeiting, at de ønsker å starte opp igjen. Mjølkeprodusenter var generelt mindre tilbøyelige enn andre brukere til å planlegge framtidig utmarksbeiting. Sannsynligheten for å ikke ha beitedyr i utmarka økte med stigende alder på bruker og synkende jordbruksareal. Brukere med landbruksutdanning hadde også større sannsynlighet for å avslutte utmarksbeiting enn de uten slik utdanning.

6.1.3 Ulike utfordringer ved utmarksbeiting og mulige tiltak og virkemidler

I spørreundersøkelsen ble beitebrukerne bedt om å vurdere viktigheten av ulike utfordringer knyttet til utmarksbeiting. Nedenfor presenteres disse hovedutfordringene, sammen med aktuelle tiltak og virkemidler.

Gjengroing ble vurdert som den klart største utfordringen for utmarksbeiting. Problemet var betydelig større i Valdres enn i Nord-Østerdalen og Røros. Om lag 60 % av beitebrukerne mente at det var for få eller altfor få beitedyr sammenlignet beiteressursene i beiteområdet. Gjengroing skyldes en kombinasjon av redusert beitetrykk, klimaendringer og mindre hogst og rydding knyttet til seterdrift (Bryn og Eiter 2010). Dette fører gradvis til at beitekvaliteten forringes i store områder.

Mulige tiltak mot gjengroing kan være økt beitetrykk og økt hogst, rydding og skjøtsel av beitearealene. Innenfor Fjellbeite-prosjektet undersøkes effekten av ulike tiltak for å redusere gjengroing og forbedre beitekvaliteten. Resultater forventes i 2026. Aktører i prosjektet har pekt på at det er urealistisk å hindre all gjengroing. Innsatsen bør konsentreres om å opprettholde eller gjenskape god beitekvalitet på visse områder i stedet for at det jamt over blir dårligere beitekvalitet.

Løshunder ble vurdert som den nest største utfordringen. Problemet var størst i Valdres og for saueholdere. En del hundeeiere eller -brukere overholder ikke den lovbestemte båndtvangen fra 1. april til 20. august, og mange kommuner med utmarksbeiting har i tillegg utvidet båndtvangsperioden. Løshunder kan stresse dyr, forårsake skader og skape uro i flokkene. For beitebrukerne bidrar dette til økt arbeidsbelastning og økonomiske tap.

Viktige tiltak for å sikre at hundeeiere respekter båndtvangen kan være bedre informasjon til brukere av området, styrket håndheving av regelverket og tydeligere formidling av lokal, utvida båndtvang der dette gjelder. Videre kan det samarbeides med turistnæring, turlag og hytteforeninger for å sikre god informasjon.

Rovdyr ble i gjennomsnitt rangert som den tredje største utfordringen. Gjennomsnittstallene skjuler imidlertid store forskjeller mellom driftsformer og geografiske variasjoner i både rovdyrforekomster og tap. Rovdyr var en atskillig større utfordring for sauebønder enn andre, og utfordringene var mest betydelige i Nord-Østerdalen og Røros, inkludert i beiteprioriterte områder. For sauebrukere i områder som har opplevd betydelige rovdyrskader, var rovdyr den klart største utfordringen.

I kommuner som Engerdal og Rendalen har omfattende rovdyrskader ført til at utmarksbeiting med sau nærmest har opphørt. I spørreundersøkelsen skåret rovdyrskader svært høgt som årsak til at man sluttet med utmarksbeiting i disse kommunene. Beitebrukere fra Engerdal og Rendalen har i møter uttrykt sterk misnøye med hvordan næringa opplever å ha blitt behandlet av storsamfunnet. De opplevde å ikke bli tatt på alvor og ikke bli trodd. Flere fortalte også om store dyrelidelser og psykiske påkjenninger knyttet til skadde dyr, særlig i tilfeller der ulv har skadd dyr uten å drepe dem.

Tiltak mot rovdyr-tap: Effektiv skadefelling og lisensfelling har vist seg å være viktig for å ta ut skadedyr i beitesesongen og for å forebygge tap til rovdyr neste sesong. Tillatelse til trening av hunder og bruk av løs, på drevet halsende hund under lisensfelling av blant annet ulv ble vurdert som avgjørende for effektiv jakt.

Spørreundersøkelsen viste betydelig misnøye med **erstatningsordningene for tap til freda rovvilt**. Misnøyen gjaldt blant annet:

- For strenge dokumentasjonskrav, spesielt for tap til jerv og ørn.
- Manglende dekning av indirekte kostnader, som:
 - økt arbeidsmengde,
 - jurbetennelse hos søyer etter tap av lam,
 - lågere lammevekter om høsten som følge av tap av mordyr,
 - ekstra tidsbruk knyttet til tilsyn, sanking og rapportering.

Beitebrukerne opplevde at ordningene i dagens form ikke fullt ut kompenserer de reelle kostnadene ved rovdyr-tap.

I Hurdalsplattformen, regjeringsplattform for regjeringa utgått fra Arbeiderpartiet og Senterpartiet (14.10.2021–4.2.2025), slo daværende regjeringa fast at økt bruk av utmarksbeite er et viktig virkemiddel for å styrke bærekraften i landbruket. Samtidig har Stortinget vedtatt en todelt målsetting i rovviltpolitikken: Beitenæringas interesser skal ivaretas, samtidig skal man oppfylle fastsatte bestandsmål for rovvilt. I Innstilling fra næringskomiteen om «Endring og utvikling – En fremtidsrettet jordbruksproduksjon» (Innst. 251 S (2016–2017)) presiseres at rovviltpolitikken legger klare begrensinger på bruken av beiteressursene i deler av landet.

Faktisk utvikling i bestander av de freda rovviltartene, kongeørn inkludert, påvirkes gjennom bestandsmål og uttaksregimer for rovvilt. Sammen med hvordan erstatningsordninger utformes, vil rovviltbestander ha stor betydning for hvordan utmarksbeitebruken utvikler seg i områder med rovdyr. Endringer i utmarksbeitebruken vil igjen påvirke både biologiske forhold (som gjengroing og biologisk mangfold) og sosiale forhold (som trivsel og bosetting).

Avveiningen mellom å utnytte ressurser i utmarka gjennom beiting av bufe og rovvilthensyn er i siste instans en politisk beslutning. Likevel er det avgjørende at beslutningstakere har god informasjon om konsekvenser av rovviltforekomster for utvikling i beitenæringa og hvordan dagens erstatningsordninger oppleves av brukere som blir direkte berørt.

Hytter, hytteliv, friluftsliv og konflikter mellom beitebrukere og andre grunneiere ble samla sett vurdert som de de minst viktige utfordringene for beitenæringa i gjennomsnitt, ifølge resultatene fra spørreundersøkelsen. Samtidig var variasjonene mellom kommuner og beiteområder store. Disse utfordringene var klart større i Valdres enn i Nord-Østerdalen, og størst i Slidre-

kommunene. Dette understreker behovet for målretta tiltak i områder med mye hytter og omfattende friluftslivsaktivitet.

Erfaringer fra disse områdene bør også brukes i andre kommuner som planlegger inngrep i utmark, som for eksempel nye hyttefelt. Det er spesielt viktig at beitenæringa og lokale landbruksmyndigheter involveres tidlig i planprosessene, slik at konsekvensene for beitebruk vurderes grundig. Et sterkere vern av utmark som beiteressurs kan samtidig redusere nedbygging av viktige beiteområder.

I områder der det allerede finnes mange hytter, er det behov for faste arenaer for dialog mellom beitenæringa, hytteiere, hytteutbyggere og friluftslivsaktører. Slike arenaer krever både ressurser og tydelig ansvars plassering. En mulighet kan være at kommuner tar dette ansvaret. Det er også viktig at brukere av beiteområdene får kunnskap om hvordan de skal opptre i utmarka, og om betydningen av utmarksressursene for beitenæringa. Organiserte reiselivsaktiviteter kan fungere som viktige formidlingsarenaer, men det forutsetter at jordbruket bidrar med relevant informasjonsmateriell.

Flere gardbrukere påpekte at et visst omfang av friluftsliv og jakt kan være positivt. Turgåere og jegere kan bidra med nyttige observasjoner av skadde eller sjuke dyr og være til hjelp under sanking. Utfordringene oppstår først når ferdselen blir for omfattende. Samtidig framhevet flere at inntekter fra salg av hyttetomter kunne være et kjærkomment økonomisk bidrag til gardsdrifta.

Arbeidsbelastning ved utmarksbeiting kan påvirke i hvilken grad bønder bruker utmarka til beiting. I spørreundersøkelsen oppga under halvparten at de var helt eller delvis enige i at utmarksbeiting er svært arbeidskrevende. Over 70 % var tilfredse eller svært tilfredse med arbeidsoppgavene knyttet til utmarksbeiting. Dette tyder på at sjøl om arbeidet er omfattende, oppleves det som meningsfullt og trivelig av de fleste. Stor arbeidsbelastning ble heller ikke trukket fram som en viktig årsak til å slutte med utmarksbeiting.

I kommentarfeltene ble det imidlertid understreket at både arbeidsbelastningen og arbeidsgleden med utmarksbeiting er sterkt avhengig av om det forekommer rovdyrskader. Under møtet med gardbrukere i Rendalen og Engerdalen ble det framhevet at uten rovdyr kan utmarksbeiting frigjøre tid til forproduksjon og andre gardssysler. Når rovdyrskadene er store, oppleves derimot utmarksbeiting som svært arbeidskrevende og belastende.

Få **beitebrukere i beiteområdet** gjorde tilsyn og sanking mer arbeidskrevende for om lag en tredel av gardbrukerne. Utfordringen var størst for sauebønder. Få beitebrukere betyr både færre til å delta i fellesoppgaver og at dyra sprer seg mer når flokker forsvinner, noe som ytterligere øker arbeidsmengden.

Velfungerende beitelag kan redusere arbeidsbelastningen ved utmarksbeite og være viktig for å skape gode sosiale og faglige møteplasser. Det er derfor viktig å videreføre ordningen med tilskudd til drift av beitelag (Organisert beitebruk).

Det er stor variasjon i hvordan beitelag drives, både når det gjelder organisering og grad av samarbeid. Slik variasjon påvirkes av faktorer som antall medlemmer, topografi i beiteområdet og dyretetthet. Samtidig var det betydelige forskjeller også mellom beitelag som driver under tilnærma like naturgitte forhold.

Å utvikle arenaer der beitelag kan lære av hverandre – for eksempel gjennom regionale fagmøter, erfaringsutveksling eller digitale plattformer – kan være et fornuftig tiltak for å redusere arbeidsbelastningen og styrke motivasjon og arbeidsglede i arbeidet med utmarksbeite.

Kun 30 prosent av respondentene mente at **gjerdene rundt innmark** i beiteområdet var godt vedlikeholdt. Gjerdeproblemet var minst i Follidal og størst i flere av kommunene i Valdres. I de åpne kommentarfeltene i spørreundersøkelsen beskrev mange gardbrukere utfordringer knyttet til manglende eller dårlige gjerder.

I Folldal har kommunen, gjennom landbrukskontoret og i samarbeid med Folldal Fjellstyre og de lokale faglaga, gjennomført et eget gjerdeprosjekt. Prosjektet har oppfordret til felles innsats for å reparere forfalne gjerder og fjerne gjerder som ligger til nedfalls. De har også kartlagt forfalne gjerder, og eiere har fått henvendelser der gjerdene ble vurdert som utilstrekkelige. Resultatene fra spørreundersøkelsen antyder at prosjektet i Folldal har hatt en positiv effekt. Dette kan derfor være et prosjekt andre kommuner med lignende utfordringer kan lære av.

Interne konflikter mellom beitebrukere var ikke et eksplisitt tema i spørreundersøkelsen. Gjennom både møtene og de åpne kommentarfeltene i spørreundersøkelsen kom det likevel fram at mjølkeprodusenter i enkelte områder opplevde utfordringer når mjølkekyr blandet seg med kjøttfebesetninger. Dette gjorde det vanskeligere å få inn kyrne til mjølking. God dialog mellom beitebrukere, gjerne gjennom beitelag, kan være viktig for å handtere slike konflikter. Flere pekte også på at digitale gjerder, som Nofence, kan bidra til å dempe denne typen konflikter.

Mange storfeprodusenter fortalte at bruken av **virtuelle gjerder**, som Nofence, gjør både utmarksbeiting og setring betydelig enklere og mindre arbeidskrevende. I de åpne kommentarfeltene i spørreundersøkelsen ble Nofence nevnt av mer enn 30 gardbrukere, og kommentarene var gjennomgående positive. Noen mente også at teknologien kan redusere konflikter i hytteområder, og at hytteiere derfor bør bidra økonomisk. Tilskudd til virtuelle gjerder kan være et viktig virkemiddel for å øke omfanget av utmarksbeiting med storfe og for å videreføre seterdrift.

Teknologien er imidlertid lite lønnsom i saueholdet, med mindre tilskuddene blir svært høye. En mulig konsekvens av økt bruk av virtuelle gjerder på storfe er derfor at sauebønder kan ende opp med en større del av kostnadene knyttet til tradisjonelle sperregjerder og til oppfølging av gjerdeplikt rundt innmark. Slik kan støtte til virtuelle gjerder for storfe indirekte svekke rammevilkåra for utmarksbeiting med sau.

Låg lønnsomhet i produksjonen, uforutsigbare politiske rammevilkår og for små tilskudd til dyr på utmarksbeite var de viktigste årsakene til at produsenter enten hadde sluttet med utmarksbeiting eller planla å gjøre det. Dette viser at landbrukspolitiske virkemidler som styrker lønnsomheten, inkludert målretta tilskudd til utmarksbeite, er viktig for å opprettholde driftsformer med utmarksbeiting.

Det er også viktig med virkemidler som bidrar til å opprettholde små og mellomstore bruk, slik at det blir mange nok til å dele på fellesoppgaver i beitelagene. Eksempler på slike virkemidler er strukturdifferensierte produksjonstilskudd og investeringsstøtte som særlig retter seg mot mindre bruk. Analysene viste dessuten at små bruk hadde større sannsynlighet for å legge ned drifta enn større bruk. Dette understreker behovet for virkemidler som styrker økonomien for små og mellomstore bruk.

6.1.4 Konsekvenser av å ikke kunne bruke utmarksbeite

Dersom det ikke lenger var mulig å ha bufe på utmark, ville dette ha fått store konsekvenser for driftsformene. Hele 33 % av brukerne ville avvikle jordbruksdrifta og leie ut den dyrka marka, mens 23 % ville redusere bufeholdet. Videre oppga 18 % at de ville opprettholde bufeholdet ved å ta i bruk mer dyrka mark, og 13 % ville avvikle bufeholdet og gå over til annen jordbruksproduksjon. De siste 14 % ville avvikle all jordbruksdrift helt og enten la jorda ligge brakk eller selge garden. Manglende tilgang til utmark—som følge av for eksempel hytteutbygging, kraftanlegg eller rovdyr—kan dermed få omfattende konsekvenser både for lokal jordbruksproduksjon, ressursutnytting og verdiskaping med tilhørende ringvirkninger.

6.2 Setring

6.2.1 Utvikling i seterdrift

Nord-Østerdalen og Valdres har lenge vært blant de viktigste seterregionene i Norge. I 2013 fantes det 991 setre i landet, hvorav 417 befant seg i disse to regionene. Dette tilsvarte 42 % av alle setre nasjonalt.

I 2024 var antallet norske setre redusert til 743, og av disse lå 294 i Nord-Østerdalen og Valdres – 40 % av totalen. Dette viser at områdene fortsatt har en sterk posisjon, men også at de står overfor den samme strukturelle tilbakegangen som ellers i landet.

6.2.2 Hvor mange setra?

Resultater fra spørreundersøkelsen viser at setring står sterkt i de to regionene. I 2022 drev 57 % av alle mjølkeprodusentene med setring. Andelen var høyest i Valdres, der 68 % setret, mens andelen i Nord-Østerdalen var 51 %. Dette illustrerer at seterdrift fortsatt er en viktig del av mjølkeproduksjonen i disse områdene, til tross for den langsiktige nedgangen i antall setre.

6.2.3 Kjennetegn ved de som setrer

Undersøkelsen viste at det var mer vanlig å setre blant brukere som var gift eller samboere, noe som kan henge sammen med behovet for tilstrekkelig arbeidskraft og fleksibilitet i drifta.

Brukere som setra hadde i gjennomsnitt noe færre mjølkekyr totalt enn de som ikke setra (21,5 kyr mot 24,8 kyr). De fleste som setra, hadde også en relativt liten besetning på setra: 78 % hadde færre enn 21 kyr på setra. I 77 % av tilfellene utgjorde gardbrukeren sjøl eller nærmeste familie hovedarbeidskrafta på setra.

6.2.4 Fordeler og ulemper med setring

Om lag 60 % av mjølkeprodusentene i spørreundersøkelsen – inkludert dem som ikke setrer – var enige i at kyrne **mjølker mindre på setra** og at det er krevende å skaffe **kvalifisert arbeidskraft** til seterdrifta. Samtidig var produsentene delte i vurderingen av ulemper ved setring. Halvparten var helt eller delvis enige i at setring er svært arbeidskrevende, mens omtrent en tredjedel var helt eller delvis uenige. Nær halvparten mente at setring ikke er ulønnsomt for dem, mens 38 % svarte at de opplevde setring som helt eller delvis ulønnsomt.

Gardbrukere med lite innmark var i mindre grad enige i at seterdrift er arbeidskrevende og ulønnsomt. Denne sammenhengen antyder at det er **enklere å setre med små besetninger**. Dette støttes også av at 65 % av mjølkeprodusentene vurderte det som vanskelig å setre med mer enn 30 kyr¹⁶. I brukermøtene ble det dessuten påpekt at stadig større besetninger gjør setring mindre aktuelt, blant annet fordi man ofte må ha innleid arbeidskraft og splitte buskapen mellom setra og heimgarden. Dette kan gjøre drifta mer stressende og bidra til svekket lønnsomhet.

Blant dem som faktisk setrer, rapporterte hele 77 % at de var **tilfredse med arbeidsoppgavene på setra**. Trivsel for folk og fe, samt opplevelsen av setring som et meningsfullt arbeid, ble trukket fram både i de åpne kommentarfeltene og under brukermøtene. Mange framhevet også betydningen av å **utnytte fôrressursene i utmarka**. Flere påpekte at de var avhengige av beiteressursene på setra for å få nok fôr til buskapen. I tillegg ble seterdrift framhevet som viktig for å ta vare på kulturarven og som et positivt bidrag til reiseliv og lokalsamfunn.

¹⁶ I spørreundersøkelsen burde det også ha vært stilt spørsmål om det er vanskelig å setre med mere enn 20 kyr, siden dette ble påpekt som utfordrende i brukermøtene.

De som ikke setra, oppga gjerne **mangel på infrastruktur** og **dårlig beitegrunnlag** som viktige årsaker til å ikke setre. At mjølkekyr blander seg med kjøttfe ble også omtalt som en utfordring, både i de åpne kommentarfeltene og i brukermøtene.

6.2.5 Kjennetegn ved de som planlegger å slutte med setring

En betydelig andel av seterbrukerne oppga at de planlegger å slutte med setring i løpet av de neste 5–10 åra. Totalt gjaldt dette 23 %, men andelen varierte mellom regionene: 28 % i Valdres og 18 % i Nord-Østerdalen og Røros. Hele 95 % av kubøndene¹⁷ som planla å **slutte med setring** gjorde det **fordi de samtidig skal slutte med mjølk**.

Blant de som ønsket å fortsette med mjølkeproduksjon på ku, var det svært få som vurderte å legge ned setringa – kun én prosent planla å slutte. Samtidig oppga 5 % i denne gruppa at de vurderer å starte opp med setring de neste 5–10 åra.

6.2.6 Kjennetegn ved de som planlegger å slutte med mjølkeproduksjon

Å avvikle setring henger tett sammen med å legge ned mjølkeproduksjonen. Det er derfor relevant å undersøke hvilke faktorer som påvirker beslutningen om å slutte med mjølkeproduksjon. Da spørreundersøkelsen ble gjennomført våren 2023, planla 21 % av kumjolkprodusentene og 38 % av geitemjolkprodusentene å slutte innen 5–10 år. Planlagt netto avviklingstakten for kumjolk var høyere i Valdres (27 %) enn i Nord-Østerdalen og Røros (16 %).

Siden undersøkelsen ble gjennomført, har både økt forholdstall for mjølkekvoter, lavere kvotepriser og høyere investeringstilskudd til løsdriftsfjøs fra 1. juli 2023 gjort det mer attraktivt å bygge nytt fjøs eller å starte opp med mjølkeproduksjon. Resultatene fra undersøkelsen kan derfor undervurdere dagens interesse for videre drift.

Sannsynligheten for å slutte med kumjolk var større på små bruk og på bruk med båsfjøs. I Valdres hadde 74 % av mjølkebruka båsfjøs i 2022, med i gjennomsnitt 18 kyr. Til sammenligning hadde 39 % av bruka båsfjøs i Nord-Østerdalen og Røros, og disse hadde i gjennomsnitt 26 kyr. I den logistiske regresjonsanalysen kunne det likevel ikke påvises en sjølstendig regioneffekt. Når det ble kontrollert for andre forklaringsvariabler som jordbruksareal og andel båsfjøs, var det ikke lenger region i seg sjøl som forklarte forskjellen i nedleggingsplaner.

Blant mjølkebønder med båsfjøs i 2023 svarte:

- 21 % at de planla omlegging til løsdrift,
- 36 % at de ville avvikle drifta før eller ved ikrafttreddelsen,
- 16 % at de håpet på unntak fra løsdriftskravet og
- 27 % at de var usikre.

Dette viser at virkemidler som stimulerer til ombygging til løsdrift, særlig blant små og mellomstore bruk, blir avgjørende for å opprettholde mjølkeproduksjon – og dermed også seterdrift – spesielt i Valdres.

De som planla å slutte med kumjolk, setra i større grad enn de som ønsket å fortsette (70 % mot 61 %). Nedlegging blant disse kan derfor få umiddelbare følger for seterdrifta. Dersom man ønsker å ta vare på seterdrifta, er det viktig å hindre at denne gruppen faller fra.

Mange av dem som vurderte å slutte med mjølkeproduksjon, drev allsidig med flere produksjoner. Nedleggingen av mjølkeproduksjonen var ofte koblet sammen med bortfall av andre driftsgreiner. Få hadde planer om å gå over til ammeku, noe som innebærer at nedlegging av mjølkeproduksjon kan

¹⁷ Siden det få som setra med geiter kan vi, av personvern hensyn, ikke gå inn på hva som kjennetegner disse.

føre til mindre beiting i utmarka. Dette funnet må også sees i sammenheng med de statistiske analysene i kapittel 4.4.4, der mjølkeprodusenter i større grad enn andre oppga at de vurderte å slutte med utmarksbeiting.

6.2.7 Årsaker til å slutte med mjølk

Resultatene fra spørreundersøkelsen viser at **mangel på lønnsomhet ved fornying av driftsapparatet** var den viktigste grunnen til å avvikle mjølkeproduksjon hos de som nylig har sluttet eller planlegger å slutte. Deretter fulgte arbeidsbelastning og tidsbundethet, for mye byråkrati og komplisert regelverk, låg lønnsomhet i mjølkeproduksjonen og egen alder.

Låg lønnsomhet i mjølkeproduksjonen, vansker med å utvide drifta og løsdriftskravet var viktigere årsaker til å slutte i Valdres enn i Nord-Østerdalen og Røros. Dette henger trolig sammen med at Valdres har en større andel båsfjøs, mer utfordrende arrondering og gjennomgående mindre bruk, noe som gjør omlegging til løsdrift og bruksutbygging vanskeligere. I de åpne kommentarfeltene pekte flere på at mjølkeproduksjonen gir lite tid til familie og fritid. Det ble også trukket fram at behovet for å jobbe utenom bruket for å finansiere et nytt fjøs forsterker tidsklemma.

6.2.8 Anbefalinger om virkemidler for seterdrift

Resultatene viser at dersom myndighetene ønsker å stimulere til mer seterdrift, er det avgjørende å sikre at mjølkeproduksjon videreføres – særlig på små og mellomstore bruk, som er mest utsatt for nedlegging. **Strukturdifferensierte produksjonstilskudd** blir derfor sentrale virkemiddel for å opprettholde driftsgrunnlaget for disse brukene.

Løsdriftskravet ble innført for å bedre dyrevelferden, men kan samtidig gi negative konsekvenser for seterdrifta. Kravet kan føre til at flere mindre bruk med båsfjøs legges ned, og de som bygger om eller bygger nytt må ofte øke besetningen for å forsvare investeringene. Dette kan gjøre setring både mer krevende og mer kostbart. Kravet kan bidra til at det blir mindre seterdrift samt mindre av beiting i inn- og utmark for mjølkekyr.

Valdres har en særlig høy andel små besetninger med båsfjøs som setrer, og krav om løsdrift kan derfor få store konsekvenser for både mjølkeproduksjon og seterdrift i regionen.

En mulig løsning er å gi unntak for løsdriftskravet for bruk som setrer med hele eller store deler av besetningen. Et slikt unntak kan bidra til å bevare seterkulturen og de verdiene som følger med: biologisk mangfold, tradisjonell matkultur, kulturlandskap og lokal identitet. Samtidig må eldre båsfjøs før eller senere fornyes. Akseptabel lønnsomhet ved fornying og etter nødvendige investeringer må til for at seterdrift skal kunne fortsette. Økt investeringsstøtte til små og mellomstore bruk vil redusere de negative virkningene av løsdriftskravet.

Setring forutsetter to produksjonsanlegg – både på garden og på setra – som krever vedlikehold og jamnlige investeringer i bygninger og mjølkeutstyr. I tillegg trengs god infrastruktur som veier og strømforsyning. Det er viktig å videreføre og styrke eksisterende **ordninger som retter seg direkte mot seterdrift med mjølkeproduksjon**, som: RMP-tilskuddet til setring, investeringsstøtte i tilknytning til seterdrift gjennom Innovasjon Norges IBU-ordning¹⁸ og TINEs henteplikt.

Tidligere vurderinger av virkemidler for setring har påpekt at investeringsvirkemidlene må styrkes dersom man ønsker å stabilisere eller øke omfanget av antall setrer i drift (Bunger og Haarsaker 2020; Landbruksdirektoratet 2023).

¹⁸ Tilskott til investeringer og bedriftsutvikling i landbruket.

Kommunale ordninger som **skoleskyss og skyss til og fra fritidsaktiviteter** for skoleunger kan også være viktige for å støtte opp om seterdrifta og gjøre det enklere for at gardbrukere sjøl kan setre og for familien å delta, noe som kan være avgjørende for at seterdrift opprettholdes over tid.

6.3 Gardsdrifta

6.3.1 Utvikling i jordbruksareal og gardsdrift 1999–2022

Tall fra SSB viser at det fulldyrka arealet i Nord-Østerdalen og Røros enten har økt eller vært stabilt i de fleste kommunene siden 1999. Unntakene er Røros, som har hatt en nedgang på nær 10 %, og Engerdal, hvor nesten halvparten av det fulldyrka arealet har gått ut av drift.

I Valdres har det fulldyrka arealet samla sett gått ned med om lag 10–15 % i samme periode, med størst reduksjon i Vang (25 %). Det må likevel understrekes at mer presise arealmålinger rundt 2010 førte til en teknisk nedjustering av arealtallene. Den reelle nedgangen i fulldyrka areal i Valdres er derfor trolig betydelig mindre enn det arealstatistikken isolert sett viser.

I 2022 ble 96 % av jordbruksarealet i Nord-Østerdalen og Røros brukt til eng- og beitevekster, mens tilsvarende andel i Valdres var over 99 %.

Antall gardsbruk har gått ned med 44 % i begge regionene i perioden 1999–2022. Nedgangen har vært størst i Engerdal, Røros og Etnedal, og minst i Alvdal, Folldal og Vestre Slidre.

6.3.2 Framtidsplaner for gardsdrifta de neste 5–10 åra

I alle drøvtyggerproduksjoner, med unntak av ammeku, var det **flere gardbrukere som planla å slutte enn å starte opp**. Den planlagte nedgangen var størst for geitemjølke- og kumjølkeproduksjon. Oppstart av ammekuproduksjon var ofte koblet til et ønske om å utvide eksisterende husdyrhold med flere dyreslag, samt å utnytte et større grovfôrareal – særlig blant mjølkeprodusenter. Få vurderte ammeku som erstatning for nedlagt mjølkeproduksjon.

Når det gjelder de ulike drøvtyggerproduksjonene, var andelen som planla å slutte høyere i Valdres enn i Nord-Østerdalen og Røros. Også for grovfôrdyrking var det flere som ønsket å avvikle enn å starte, med den største planlagte nedgangen i Valdres. Regresjonsanalysene viste imidlertid at når det ble kontrollert for faktorer som bruksstørrelse og båsfløs, var det ingen signifikante forskjeller i planlagt nedleggingstakt mellom regionene.

6.3.3 Misnøye og tilfredshet med ulike forhold i gardsdrifta

Beitedyr i utmarka og seterdrift forutsetter at gardbrukere fortsetter med sjølve gardsdrifta. Spørreundersøkelsen viste imidlertid betydelig misnøye på flere områder. Særlig pekte gardbrukerne på **svak lønnsomhet, høy arbeidsbelastning og lite tid til ferie, fritid og familie**.

Mjølkeprodusenter var gjennomgående mer misfornøyde med tid til ferie og familie enn de andre, og menn var i større grad enn kvinner misfornøyde med tida de hadde til familien. Flere uttalelser fra mjølkeprodusenter tyder på at kombinasjonen av svak lønnsomhet og knapp tid skaper ekstra belastning. Dersom inntjeninga er svak, blir det vanskeligere å forsvare overfor familien at gardsdrifta krever så mye tid. For enkelte kan deltakelse fra familien i drifta dempe noe av tidskonflikten.

Låg lønnsomhet ble oppgitt som den viktigste årsaken til å slutte med utmarksbeiting, mens vurderingen om at det «ikke var lønnsomt å fornye driftsapparatet» var den viktigste grunnen for å avvikle mjølkeproduksjonen.

På den positive sida var gardbrukerne svært **fornøyde med garden som bosted** og med **arbeidsoppgavene** på garden. Flere forhold ved gardslivet, inkludert livsstil og tilknytning til

lokalsamfunnet, ble vurdert som meningsfulle og positive, sjøl om økonomien og tidsbelastningen opplevdes utfordrende.

6.3.4 Faglig og sosialt miljø

Gardbrukerne var i gjennomsnitt godt fornøyde med det **lokale landbruksmiljøet**.

Mjølkeprodusentene vurderte det lokale fagmiljøet mer positivt enn de andre. På kommunenivå kom kommunene i Nord-Østerdalen – Tolga, Folldal, Tynset, Alvdal og Os – best ut¹⁹. Deretter fulgte Valdreskommunene Nord-Aurdal, Vang, Øystre Slidre og Vestre Slidre. Sør-Aurdal/Etnedal og Rendalen/Engerdalen lå noe lågere, mens Røros hadde den lågeste vurderinga.

Når det gjelder det sosiale miljøet, oppga en betydelig andel av gardbrukerne (37 %) at de var utilfredse med sitt **sosiale nettverk**, og omtrent 25 % følte seg ensomme. Mjølkeprodusenter og enslige brukere rapporterte høyere grad av ensomhet enn andre. Det å ha arbeid utenfor bruket hadde derimot ingen signifikant effekt på opplevelsen av ensomhet.

6.3.5 Kommunens rolle

I gjennomsnitt opplevde utmarksbeite- og seterbrukerne at deres behov ble middels godt ivaretatt av både **kommunens administrasjon og politikere**. Brukere i Valdres rapporterte lågere grad av ivaretagelse enn brukere i Nord-Østerdalen. Opplevelsen av kommunal støtte var størst i Tolga, Folldal og Os, mens Røros, Nord-Aurdal og Vestre Slidre kom lågest ut. Dette gjaldt både vurderingen av administrasjonen og politikerne.

6.3.6 Nasjonale virkemidler

Nasjonale landbrukspolitiske **virkemidler som styrker lønnsomheten** og gir bedre muligheter for **ferie, fritid og familieliv**, er svært viktig for å opprettholde gardsdrift – og dermed også utmarksbeiting og setring.

Mange brukere understreket behovet for ordninger som sikrer økonomisk forutsigbarhet og reduserer sårbarheten i små og mellomstore bruk. **Strukturdifferensierte virkemidler** – med høyere satser for de første dyra eller dekalene, eventuelt supplert med et grunntilskott per gard – ble framhevet som særlig viktige. Slike ordninger bidrar til å sikre drift på små og mellomstore bruk, opprettholde fagmiljø, styrke seterdrifta og sørge for at beitelag har tilstrekkelig antall medlemmer. I områder som Valdres, med bratte og små teiger, kan egne tilskott til drift av bratt areal og små teiger være viktige for å sikre videre drift av disse arealene.

Flere deltakere i brukermøtene vektla en dreining mot **sveitsisk landbrukspolitikk** som ønskelig for fjellandbruket. Sveits baserer i stor grad landbrukspolitikken på målretta direkte tilskott for produksjon av kollektive goder som biodiversitet, dyrevelferd, landskapskvaliteter og beredskap. Tilskottene er ikke strukturdifferensierte og har ingen direkte støtteordninger eller distriktspolitiske mål om livskraftige bygder. Systemet er finmasket og innebærer høye kontroll- og administrasjonskostnader, både for bønder og myndigheter. Sveits har også en rekke merkeordninger for matvarer, og betalingsvilligheten for disse er relativt høy i det nasjonale markedet.

Sveits har et sterkt importvern. De har imidlertid ingen forhandlinger mellom staten og jordbruksorganisasjoner om priser og tilskottsordninger, heller ikke pristilskott eller prisnedskriving på korn, slik vi kjenner fra Norge.

Dersom produksjonen av kollektive goder i fjellandbruket er høyere enn i andre deler av landet kan en sveitsisk modell slå gunstig ut for fjellandbruket, men effekten avhenger også av kostnadsnivået. Det

¹⁹ Kommunene er nevnt i synkende rekkefølge ut ifra vurdering av fagmiljø.

ligger utenfor mandatet for rapporten å gå nærmere inn på hva en sveitsisk tilnærming ville ha betydning for fjellandbruket.

På alle brukermøtene ble det etterlyst en mer **helhetlig tilnærming til klima, miljø og bærekraft**. De opplevde særlig at dagens klimapolitikk for rødt kjøtt ikke tok hensyn til de positive miljø- og klimaeffektene av utmarksbeiting og setring samt andre positive effekter som beredskap og levende bygder. En tydeligere anerkjennelse av disse effektene ved utforming av klimapolitikk kan styrke gardbrukernes motivasjon til å gjennomføre klimatiltak.

6.3.7 Lokale tiltak og virkemidler

Sjøl om nasjonal politikk og markedet i stor grad bestemmer rammene for lønnsomheten i gardsdrifta, kan også lokale tiltak være viktige for å opprettholde landbruket. I **kommuner** der gardbrukerne i mindre grad opplever støtte, kan det være nødvendig å styrke den kommunale oppfølginga dersom målet er å sikre utmarksbeite og seterdrift. Både faglag og kommune kan dessuten spille en viktig rolle i å organisere **møteplasser for gardbrukere**, noe som kan motvirke ensomhet og bidra til et aktivt lokalt landbruksmiljø.

Noen kommuner har valgt å gi **støtte til omlegging til løsdrift**. Innlandet fylkeskommune har også bevilget 40 millioner kroner til båsfrie fjøs, som en toppfinansiering på inntil 14 prosent av Innovasjon Norges investeringstilskudd (Innlandet fylkeskommune 2025). Slike ordninger kan også bidra til å styrke grunnlaget for seterdrifta.

Videre kan økt bruk av **regionale merkeordninger** være aktuelt for å øke salgsprisen av produkter fra utmarksbeite og mjølk fra setrer. I Sveits foredles mesteparten av setermjølka til ost, og den merkes som seterost. Mer merkevarerbygging og videreutvikling av lokale spesialiteter kan også være aktuelt i Valdres og Nord-Østerdalen.

7 Konklusjon

7.1.1 Årsaker til endringer i utmarksbeiting

Kun 6 prosent av brukerne med dyr på utmarksbeite planla å slutte med utmarksbeiting, mens halvparten av dem som ikke hadde dyr på beite vurderte å starte med utmarksbeiting. Mjølkeprodusenter og brukere med landbruksutdanning hadde større sannsynlighet for å slutte med utmarksbeiting enn andre. Sannsynligheten for å slutte økte også med mindre areal og høyere alder hos gardbrukeren.

De viktigste årsakene til å avslutte utmarksbeiting var låg lønnsomhet i produksjonen, uforutsigbare politiske rammevilkår og for små tilskudd til dyr på utmarksbeite. For bruk som hadde opplevd store rovviltsskader var rovvilt den viktigste årsaken.

7.1.2 Årsaker til endringer i setring

Om lag 23 prosent av seterbrukerne planla å slutte med setring, hovedsakelig fordi de skulle avvikle mjølkeproduksjonen. Blant dem som ønsket å fortsette med mjølkeproduksjon på ku, var det flere som vurderte å starte enn å slutte med seterdrift.

Små mjølkebruk og bruk med båsfjøs hadde større sannsynlighet for å slutte med mjølkeproduksjon enn andre. Den viktigste årsaken var manglende lønnsomhet ved fornying av driftsapparatet.

Driveere av større mjølkebruk vurderte seterdrift som mer arbeidskrevende og mindre lønnsomt enn brukere med mindre drift. To tredeler av mjølkeprodusentene mente at det var vanskelig å setre med mer enn 30 kyr.

7.1.3 Tiltak og virkemidler for utmarksbeiting og setring

Målfrette virkemidler som utmarksbeitetilskudd, tilskudd til drift av beitelag, beiteteknologi som elektroniske gjerder, tilskudd til gjerdededlikehold, tilskudd til seterdrift, investeringsstøtte til seteranlegg og tilskudd til skoleskyss er viktig for å opprettholde eller øke utmarksbeiting og setring.

Resultatene viser også betydningen av å opprettholde små og mellomstore bruk. Dette fordi setring er enklere på slike bruk, fordi beitelag trenger et tilstrekkelig antall medlemmer, og fordi flere aktive brukere styrker lokale fagmiljø. Strukturdifferensierte tilskudd, som favoriserer mindre bruk, er viktige for å sikre drift på små og mellomstore bruk.

Unntak fra løsdriftskravet ved seterdrift kan bidra til å bevare seterdrifta. Samtidig må eldre båsfjøs før eller siden fornyes, og akseptabel lønnsomhet ved nyinvesteringer er avgjørende for at seterdrift skal kunne fortsette. Økt investeringsstøtte til små og mellomstore mjølkebruk kan redusere de negative konsekvensene for seterdrifta av løsdriftskravet.

Løshunder, rovvilt, økt hytteaktivitet og mangelfulle gjerder rundt innmark var sentrale utfordringer ved utmarksbeiting. Informasjon til hundeeiere, tillatelse til effektive jaktmetoder ved skade- og lisensfelling av rovdyr, bedre arealplanprosesser og gjerdekampanjer kan redusere disse problemene.

Kommuner, faglag og samvirkeorganisasjoner kan spille en viktig rolle i å utvikle og ivareta fagmiljø og støtte gardbrukerne. Det var store kommunale forskjeller i hvordan behovene til utmarksbeite- og seterbrukere ble ivaretatt. I kommuner der gardbrukerne opplevde svak oppfølging, kan det være viktig å vurdere tiltak for bedre å støtte utmarksbeiting og setring.

7.1.4 Oppsummering

Utmarksbeiting og setring er sårbare for økonomiske rammevilkår, strukturendringer i jordbruket og ulike former for ytre press. Målretta økonomiske virkemidler, styrking av små og mellomstore bruk, tilpassinger i regelverk og bedre lokal forvaltning kan samlet sett bidra til å opprettholde og videreutvikle både beitebruk og seterdrift. For å øke omfanget av utmarksbeiting er det samtidig nødvendig med tiltak for å handtere stedsspesifikke utfordringer, som rovvilt, løshunder, hytteutbygging og mangelfulle gjerder rundt innmark.

Litteraturreferanser

- Allison, P.D., 2014. Measures of fit for logistic regression. In: Paper 1485–2014 presented at the SAS Global Forum, Washington, DC.
- Asheim, L.J., Lunnan, T., Sickel, H., 2014. The profitability of seasonal mountain dairy farming in Norway. *Ger. J. Agric. Econ.* 63, 81–95.
- Bang, R., Hansen, B.G., Guajardo, M., Sommerseth, J.K., Flaten, O., Asheim, L.J., 2024. Conventional or organic cattle farming? Trade-offs between crop yield, livestock capacity, organic premiums, and government payments. *Agric. Syst.* 218, 103991.
- Bornmann, L., Williams, R., 2013. How to calculate the practical significance of citation impact differences? An empirical example from evaluative institutional bibliometrics using adjusted predictions and marginal effects. *J. Informetr.* 7, 562–574.
- Bryn A, Eiter, S., 2010. Gjengroing i Norge: årsaker og konsekvenser. *Plan* 42(3-4), 24–29.
- Bunger, A.A., Haarsaker, V., 2020. Færre og større melkebruk – hva skjer med seterdrifta? Rapport 3-2020. AgriAnalyse, Oslo.
- Bye, A. S., Aarstad, P.A., Løvberget, A.I., Rognstad, O., Storbråten, B., 2020. Jordbruk og miljø 2019: Tilstand og utvikling. Rapport 2020-3. Statistisk sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger.
- Caballero, R., 2015. Transition pathways to sustainable pastoral systems in Europe. *Open Agric. J.*, 9, 6–20.
- Cullen, P., Ryan, M., O'Donoghue, C., Hynes, S., Uallacháin, D.Ó., Sheridan, H., 2020. Impact of farmer self-identity and attitudes on participation in agri-environment schemes. *Land Use Policy* 95, 104660.
- Daugstad, K., 2019. Resilience in mountain farming in Norway. *Sustainability* 11, 3476.
- Flaten, O., 2017. Factors affecting exit intentions in Norwegian sheep farms. *Small Rum. Res.* 150, 1–7.
- Flaten, O., 2018. Sauebønder: Fortsatt på bunnen av inntektstabellen. *Sau og Geit* nr. 1/2018, s. 32–34.
- Flaten, O., 2023. Timing of the outfield grazing season and finishing of lambs: A whole-farm modelling study of forage-based sheep production systems in Norway. *Small Rum. Res.* 219, 106892.
- Garforth C., Rehman T., 2005. Review of literature on measuring farmers' values, goals and objectives. Project report no. 2 in the 'Research to understand and model the behaviour and motivations of farmers responding to policy changes (England)'. School of Agriculture, Policy and Development, The University of Reading, Reading.
- Garmo, T.H, Skurdal, E., 1998. Sauen på utmarksbeite. I: Saueboka, Landbruksforlaget, Oslo, s. 159–202.
- Gezelius, S.S., 2014. Exchange and social structure in Norwegian agricultural communities: how farmers acquire labour and capital. *Sociol. Rural.* 54, 206–226.
- Greene, W.H., 2012. *Econometric Analysis*, 7th edition. Pearson, Essex.
- Halland, A., Walland, F., Rustad, L. J., Haukås, T., Hegrenes, A., 2021. *Investeringsbehov innen melkeproduksjon*. NIBIO-rapport nr. 7/46, NIBIO, Ås. <https://hdl.handle.net/11250/2732512>, lastet ned 3. mars 2025.
- Hansen, B.G., 2025. Undersøking – mjølkebonden sine framtidsplanar. <https://medlem.tine.no/fag-og-forskning/undersokning-mjolkebonden-sine-framtidsplanar>, lastet ned 10. april 2025.
- Howley, P., 2015. The happy farmer: the effect of nonpecuniary benefits on behavior. *Am. J. Agric. Econ.* 97, 1072–1086.
- Innlandet fylkeskommune, 2025. Båsfrie fjøs. <https://innlandetfylke.no/tjenester/naring-og-internasjonalt/nyheter-naringsutvikling/basfrie-fjos.59845.aspx>, lastet ned 24. april 2025.
- Karlsen, O., 2022. Rovdyrkonflikt: Staten har kjøpt beiterett fra 32 sauehold. *Nationen*, 14. mai 2023. <https://www.nationen.no/rovdyrkonflikt-staten-har-kjopt-beiterett-fra-32-sauehold/s/5-148-359159>, lastet ned 20. april 2024.

- Kjuus, J., Hegrenes, A., Holien, S.O., 2003. Kostnader ved å ha sau på innmarksbeite. NILF-rapport 2003-3, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Landbruksdirektoratet, 2023. Forslag til satsing for fortsatt seterdrift. Utredning til jordbruksoppgjøret 2023. Rapport nr. 16/2023. Landbruksdirektoratet, Oslo.
- Leal, L.M.C., Lansink, A.O., Saatkamp, H., 2018. Factors influencing the stay-exit intention of small livestock farmers: Empirical evidence from southern Chile. *Span. J. Agric. Res.* 16(1), e0102.
- Lerfald, M., et al. 2017a. Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert virksomhet i Hedmark. ØF-rapport 09/2016. Østlandsforskning, Lillehammer.
- Lerfald, M., et al. 2017b. Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert virksomhet i Oppland. ØF-rapport 10/2016. Østlandsforskning, Lillehammer.
- Lien, G., Flaten, O., Jervell, A.M., Ebbesvik, M., Koesling, M., Valle, P.S., 2006. Management and risk characteristics of part-time and full-time farmers in Norway. *Rev. Agric. Econ.* 28, 111–131.
- Lind, V., Kismul, H., Jørgensen, G.H.M., 2025. Klimaavtrykk fra drøvtyggere på beite. NIBIO-POP nr. 11/72, NIBIO, Ås. <https://doi.org/10.21350/w1m5-3s58>, lastet ned 23.12.2025.
- Marriott, C. A., Fothergill, M., Jeangros, B., Scotton, M., Louault, F., 2004. Long-term impacts of extensification of grassland management on biodiversity and productivity in upland areas. A review. *Agronomie* 24, 447–462.
- Mishra, A.K., Fannin, J.M., Joo, H., 2014. Off-farm work, intensity of government payments, and farm exits: evidence from a national survey in the United States. *Can. J. Agric. Econ.* 62, 283–306.
- Mishra A.K., El-Osta, H.S., 2016. Determinants of decision to enter the U.S. farming sector. *J. Agric. Appl. Econ.* 48, 73–98.
- Nationen, 2019. 836 sau og lam erstattet etter ulveangrepene i Nord-Østerdalen i sommer. <https://www.nationen.no/836-sau-og-lam-erstattet-etter-ulveangrepene-i-nord-osterdalen-i-sommer/s/5-148-252008>
- NIBIO, 2024a. Beitestatistikk for sau i utmark. <https://beitestatistikk.nibio.no/norge>, lastet ned 25.11.2024.
- NIBIO, 2024b. Faktaark: Organisert beitebruk. Nettversjon: [https://www.nibio.no/tema/landskap/utmarksbeite/beitebruk/_/attachment/inline/8d1fd472-b7da-4dbb-a8b4-7c61b5b8de26:d73dc11fcd2e2b00d60d2e0c69779fb060c54781/Faktaark%20om%20Organisert%20beitebruk%20\(OBB\).pdf](https://www.nibio.no/tema/landskap/utmarksbeite/beitebruk/_/attachment/inline/8d1fd472-b7da-4dbb-a8b4-7c61b5b8de26:d73dc11fcd2e2b00d60d2e0c69779fb060c54781/Faktaark%20om%20Organisert%20beitebruk%20(OBB).pdf), lastet ned 25.11.2024.
- Norton, E.C., Dowd, B.E., Garrido, M.M., Maciejewski, M.L., 2024. Requiem for odds ratios. *Health Serv. Res.*, 59, e14337. <https://doi.org/10.1111/1475-6773.14337>.
- Nuthall, P.L., 2010. Farm Business Management: The Human Factor. CABI, Wallingford.
- Olsson, G.A.E., Austrheim, G., Grenne, S.N., 2000. Landscape change patterns in mountains, land use and environmental diversity, Mid-Norway 1960-1993. *Landsc. Ecol.* 15, 155–170.
- Rekdal, Y., Angeloff, M., 2016. Beiteressursar i Hedmark, ressursgrunnlag i utmark og areal av innmarksbeite i kommunar og fylke. NIBIO-rapport 2(59), NIBIO, Ås.
- Rekdal, Y., Angeloff, M., 2021. Arealrekneskap i utmark. Utmarksbeite – ressursgrunnlag og beitebruk. NIBIO-rapport 7(208), NIBIO, Ås.
- Rekdal, Y., Angeloff, M., 2025. Vegetasjon og beite i området Rien – Brekken – Vauldalen: Rapport frå vegetasjonskartlegging i Rørøros kommune. NIBIO-rapport 11(34), NIBIO, Ås.
- Representantforslag (2010-2011). Dokument 8: 163 S, fra Stortingsrepresentantene Martin Kolberg, Ketil Solvik-Olsen, Erna Solberg, Dagfinn Høybråten, Trygve Slagvold Vedum, Bård Vegard Solhjell & Trine Skei Grande.
- Ross, L. C., Austrheim, G., et al., 2016. Sheep grazing in the North Atlantic region: A long-term perspective on environmental sustainability. *Ambio* 45, 551–566.
- Rovviltneemnda i region 3 Oppland, 2020. Forvaltningsplan for rovvilt i region 3 – Oppland: Jerv, gaupe, bjørn, ulv og kongeørn. Rovviltneemnda i region 3 Oppland.

- Rovviltnemnda i region 5 Hedmark, 2022. Forvaltningsplan for rovvilt og samfunn i region 5 – Hedmark. Rovviltnemnda i region 5 Hedmark.
- Rovviltnemnda i region 5 Hedmark, 2025. Årsrapport 2024, rovviltnemnda region 5. Rovviltnemnda i region 5 Hedmark. <https://www.statsforvalteren.no/siteassets/sf-innlandet/06-miljo-og-klima/rovvilt/rovviltnemnda-region-5/arsrapport-2024-rovviltnemnda-i-region-5.pdf>, lastet ned 1.12.2025.
- Rovviltnemnda i region 6, Fylkesmannen i Trøndelag v/ Hafstad, I., Seljevoll, K.V., 2018. Forvaltningsplan for rovvilt i region 6 Midt-Norge, Møre og Romsdal og Trøndelag. Fylkesmannen i Trøndelag for Rovviltnemnda i region 6 Midt-Norge.
- Røislien, J., Frøslie, K.F., 2019. Kari og Ola finnes ikke. Tidsskr. Nor. Legeforen. 139 (1), <https://doi.org/10.4045/TIDSSKR.18.0824>
- Sandbu, A., 2022. Miljødirektoratet har brukt 46 mill. på utkjøp av beitebrukere. Bondebladet 11.8.2022. <https://www.bondebladet.no/miljodirektoratet-har-brukt-46-mill-pa-utkjop-av-beitebrukere/s/5-150-17526>, lastet ned 20. april 2024.
- Schermer, M., Darnhofer, I., Daugstad, K., Gabillet, M., Lavorel, S., Steinbacher, M., 2016. Institutional impacts on the resilience of mountain grasslands: an analysis based on three European case studies. Land Use Policy 52, 382–391.
- Shucksmith, M., Rønningen, K., 2011. The Uplands after neoliberalism? – The role of the small farm in rural sustainability. J. Rural Stud. 27, 275–287.
- Spörri, M., Haller, M., El Benni, N., Mack, G., Finger, R., 2025. How farmers' self-identities affect agricultural environmental transition in grassland use: A mixed method study in the Swiss alpine region. Agric. Hum. Values 42, 319–332.
- SSB, 2023. Jordleige stadig meir utbreidd. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/jordbruk/artikler/jordleige-stadig-meir-utbreidd>, lastet ned 10. oktober 2024.
- SSB, 2025a. Færre sauer på beite i 2024. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/jordbruk/artikler/faerre-sauer-pa-beite-i-2024>, lastet ned 6. november 2025.
- SSB, 2025b. Befolkning. 06913: Endringer i kommuner, fylker og hele landets befolkning (K) 1951 – 2025. <https://www.ssb.no/statbank/table/06913>, lastet ned 11. april 2025.
- Stiglbauer, A., Weiss, C.R., 2000. Family and non-family succession in the Upper-Austrian farm sector. Cahiers d'Economie et Sociologie Rurales 54, 5–26.
- Stortingsmelding nr. 15 (2003-2004). Rovvilt i norsk natur. Miljøverndepartementet.
- Strand, G.H., Hansen, I., de Boon, A., Sandstrøm, C., 2019. Carnivore management zones and their impact on sheep farming in Norway. Environ. Manage. 64, 537–552.
- Strand, G.-H. (red.), Svensson, A., Rekdal, Y., Stokstad, G., Mathiesen, H.F., Bryn, A., 2021. Verdiskaping i utmark: Status og muligheter. NIBIO-rapport 7(175), NIBIO, Ås.
- Strand, G.-H., Hagen S.B., Hansen, I., Eilertsen, S.M., Klutsch, C., 2024. Rovdyr og beitedyr. Status og utvikling 2000 – 2022. NIBIO-rapport 10(106), NIBIO, Ås.
- Sunde, L., 2025. Leverer 40 prosent mer geitemelk enn det er lønnsomt bruk for. Bondebladet 19.2.2025. <https://www.bondebladet.no/geitemelkproduksjon-i-norge-overproduksjon-og-tines-losninger/s/5-150-104202>, lastet ned 7. april 2025.
- Sørensen M.V., Strimbeck R., Nystuen K.O., Kapas R.E., Enquist B.J., Graae B.J., 2018. Draining the pool? Carbon storage and fluxes in three Alpine plant communities. Ecosyst. 21, 316–330.
- TINE, 2024. Statistikkksamling fra ku- og geitekontrollen 2023. <https://medlem.tine.no/media-filer/statistikkksamling-for-ku-og-geitekontrollen-2023>, lastet ned 10. april 2025.
- Tocco, B., Davidova, S., Bailey, A., 2013. Determinants to leave agriculture in the EU. I: Swinnen, J., Knops, L. (red.), Land, Labour and Capital Markets in European Agriculture: Diversity Under a Common Policy. Centre for European Policy Studies, Brussels, pp. 154–170.
- Zahl-Thanem, A., Melås, A.M., 2022. Trender i norsk landbruk 2022. En nasjonal spørreundersøkelse blant bønder i Norge. Rapport nr 10/2022. Ruralis – Institutt for Rural- og regionalforskning, Trondheim.

- Zahl-Thanem, A., Stræte, E.P., 2024. Trender i norsk landbruk 2024 - Innlandet. Rapport nr 5/2024. Ruralis – Institutt for Rural- og regionalforskning, Trondheim.
- Zemo, K.H, Termansen, M., 2022. Environmental identity economics: an application to farmers' pro-environmental investment behaviour. *Eur. Rev. Agric. Econ.* 49, 331–358.
- Wooldridge, J.M., 2002. *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. The MIT press, Cambridge, Massachusetts.

Vedlegg A: Beskrivende statistikk – regioner og kommuner

Vedlegg A 1 Variabler gruppert etter regioner og kommuner, gjennomsnittstall.

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Rørros	S-Aurd. Etnedal	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
Antall svar	324	205	25	45	68	69	59	40	18	36	49	36	51	33
<i>Produksjonstilskottsregister</i>														
Jordbruksareal, daa	318	210	301	407	337	255	295	300	398	245	192	212	214	191
Fulldyrka grovfôr, daa	278	156	252	332	296	228	268	267	360	166	142	172	167	132
Annet fulldyrka, daa	5,5	0,7	14,4	6,9	8,6	5,6	1,5	0,6	0,6	2,3	0,6	0,1	0,2	0,6
Overflatedyrka, daa	2,1	7,5	3,3	2,5	2,4	1,6	1,3	0,8	5,5	10,9	9,2	4,3	9,0	2,5
Innmarksbeite, daa	32,1	45,7	30,8	65,3	30,0	19,7	25,1	31,0	31,8	65,2	40,8	35,4	37,5	55,5
Mjølkekyr	25,6	17,5	22,3	29,8	26,3	21,2	23,6	29,3	28,9	16,0	16,8	21,4	18,6	14,3
Ammekyr	18,5	17,3	19,9	9,7	25,6	13,2	16,0	13,8	14,9	28,8	16,1	13,6	18,3	17,0
Øvrige storfe	40,1	25,1	36,8	42,3	49,8	33,4	37,9	36,9	40,5	30,0	22,3	22,7	28,2	22,7
Kyr, beite	25,2	19,6	22,9	27,5	30,0	21,1	22,1	25,6	27,5	20,9	17,4	21,0	21,9	16,3
Øvrige storfe, beite	27,9	22,8	28,9	29,5	33,2	24,3	25,7	25,6	26,1	31,3	19,3	20,8	24,3	21,5
Kyr, utmark	19,9	18,0	15,8	19,5	26,2	17,3	16,4	20,0	20,8	18,8	17,0	19,7	18,4	16,2
Øvrige storfe, utmark	23,7	21,7	22,5	21,1	30,1	20,9	25,5	19,5	26,4	34,3	17,6	20,3	22,8	19,7
Mjølkegeiter	107	149												
Ammegeiter	18,4	13,1												
Øvrige geiter	30,6	31,2												
Geit, beite	49,9	83,5												
Geit, utmark	73,1	82,8												
Sauer per 1.3	99,7	64,9	45,1	93,5	108,8	101,9	132,0	77,2	57,5	67,8	62,7	44,4	75,9	69,3
Sau, beite	91,6	57,9	49,7	84,6	96,7	90,5	111,7	75,7	80,5	58,8	55,4	40,1	70,1	61,3
Lam, beite	170,8	99,3	93,6	163,8	177,8	168,2	218,4	138,1	95,0	95,8	89,2	66,9	122,2	119,1
Sau, sluppet utmark	89,2	60,7	44,2	81,4	96,0	88,7	112,9	71,5	51,5	62,9	58,3	43,9	75,4	60,7
Lam, sluppet utmark	163,8	101,0	74,2	152,0	173,8	158,7	212,3	136,7	83,5	100,9	91,9	62,0	130,7	117,3
Taps-%, sau utmark	2,5 %	2,4 %	0,5 %	1,3 %	3,8 %	3,0 %	1,9 %	2,2 %	2,3 %	2,7 %	2,7 %	3,5 %	1,5 %	1,7 %
Taps-%, lam utmark	6,5 %	4,9 %	4,4 %	7,9 %	6,9 %	6,7 %	6,6 %	5,1 %	4,0 %	9,7 %	4,8 %	2,9 %	2,9 %	3,6 %

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Røros	S-Aurd. Etnedal	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
<i>Spørreundersøkelse</i>														
Fødselsår	1969,4	1967,9	1965,7	1971,6	1971,1	1967,6	1968,8	1969,9	1970,1	1967,1	1966,7	1967,3	1969,5	1969,1
Kjønn (1 = mann)	0,790	0,777	0,760	0,837	0,809	0,727	0,825	0,795	0,765	0,800	0,729	0,857	0,796	0,700
Barn i husstanden (= 1)	0,492	0,431	0,440	0,535	0,588	0,424	0,474	0,487	0,412	0,457	0,417	0,400	0,449	0,433
Univ./høgskoleutd. (= 1)	0,356	0,289	0,400	0,465	0,426	0,227	0,298	0,410	0,294	0,343	0,208	0,371	0,143	0,500
Ikke landbruksutd. (= 1)	0,330	0,644	0,400	0,244	0,338	0,333	0,288	0,400	0,389	0,500	0,755	0,583	0,745	0,545
Gift/samboer (= 1)	0,876	0,838	0,840	0,930	0,868	0,879	0,895	0,846	0,824	0,714	0,896	0,771	0,878	0,900
Arbeid utenfor garden (= 1)	0,584	0,736	0,440	0,465	0,632	0,621	0,544	0,692	0,647	0,800	0,750	0,629	0,776	0,700
Stillings-% utenfor gard	68,9	70,5	71,8	64,9	72,5	67,5	64,7	74,1	63,9	76,6	65,2	69,5	70,1	73,3
Ektefelle, arbeid u. gard (= 1)	0,841	0,818	0,857	0,925	0,814	0,793	0,843	0,818	0,929	0,960	0,860	0,704	0,721	0,889
Medlem i beitelag (= 1)	0,806	0,530	0,667	0,600	0,862	0,877	0,940	0,879	0,471	0,533	0,435	0,625	0,457	0,690
Medlem i samdrift (= 1)	0,031	0,087	0,000	0,080	0,033	0,000	0,034	0,000	0,100	0,071	0,143	0,200	0,037	0,000
Medlem i NB (= 1)	0,593	0,405	0,680	0,578	0,662	0,565	0,661	0,525	0,278	0,417	0,306	0,278	0,451	0,606
Medlem i NBS (= 1)	0,179	0,239	0,080	0,222	0,191	0,087	0,136	0,275	0,444	0,194	0,204	0,250	0,294	0,242
Medlem i NLR (= 1)	0,673	0,346	0,680	0,689	0,618	0,725	0,610	0,750	0,667	0,278	0,204	0,222	0,471	0,576
Medlem i Økol. Norge (= 1)	0,074	0,034	0,040	0,222	0,029	0,043	0,017	0,150	0,056	0,028	0,000	0,111	0,039	0,000
Medlem i NSG (= 1)	0,330	0,278	0,320	0,289	0,250	0,348	0,424	0,400	0,222	0,361	0,265	0,167	0,255	0,364
Medlem i TYR (= 1)	0,102	0,083	0,200	0,089	0,191	0,058	0,085	0,025	0,056	0,083	0,020	0,167	0,059	0,121
Medlem i TINE (= 1)	0,444	0,400	0,320	0,511	0,368	0,493	0,424	0,500	0,500	0,417	0,388	0,361	0,412	0,424
Medlem i lokalmatorg. (= 1)	0,031	0,054	0,000	0,067	0,029	0,014	0,017	0,000	0,167	0,056	0,020	0,056	0,039	0,121
Ikke medlem (= 1)	0,025	0,107	0,000	0,044	0,044	0,000	0,051	0,000	0,000	0,056	0,163	0,167	0,098	0,030
<i>Bufo på garden i dag? (%)</i>														
Ja, og beiter i utmark	78,1	80,5	68,0	86,7	82,4	72,5	78,0	77,5	77,8	75,0	81,6	75,0	80,4	90,9
Ja, ikke beiting i utmark	14,8	6,8	20,0	11,1	14,7	15,9	16,9	15,0	5,6	13,9	4,1	0,0	13,7	0,0
Nei, annen gardsdrift	1,5	6,8	0,0	0,0	1,5	2,9	1,7	0,0	5,6	5,6	8,2	16,7	2,0	3,0
Nei, leier bort jorda	5,6	5,9	12,0	2,2	1,5	8,7	3,4	7,5	11,1	5,6	6,1	8,3	3,9	6,1
<i>Bufo på utmarksbeite siste 5 år? (%)</i>														
Ja	31,0	52,5	12,5	33,3	16,7	36,8	30,8	33,3	75,0	33,3	66,7	66,7	50,0	33,3
Nei, har beiterett	63,4	45,0	37,5	66,7	83,3	63,2	69,2	66,7	25,0	55,6	33,3	33,3	50,0	66,7
Nei, ikke beiterett	5,6	2,5	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	11,1	0,0	0,0	0,0	0,0

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Røros	S-Aurd. Etne	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
Familieoverdragelse? (%)														
Ja, egne barn	47,3	50,8	52,0	46,5	42,6	47,0	42,1	61,5	47,1	54,3	58,3	40,0	55,1	40,0
Ja, noen andre i slekta	5,1	3,0	4,0	9,3	5,9	4,5	3,5	5,1	0,0	8,6	0,0	2,9	4,1	0,0
Nei	8,9	9,1	12,0	4,7	7,4	12,1	10,5	5,1	11,8	5,7	10,4	8,6	6,1	16,7
Vet ikke	38,7	37,1	32,0	39,5	44,1	36,4	43,9	28,2	41,2	31,4	31,3	48,6	34,7	43,3
Standard driftsbygning (%)														
Meget god	14,7	16,6	4,0	13,6	19,1	4,4	19,0	25,6	17,6	19,4	12,5	14,3	18,4	19,4
God	35,4	32,2	32,0	40,9	33,8	38,2	44,8	17,9	29,4	36,1	33,3	28,6	32,7	29,0
Middels	34,5	38,7	36,0	25,0	26,5	39,7	36,2	46,2	35,3	33,3	39,6	48,6	34,7	38,7
Dårlig	12,2	11,1	28,0	15,9	16,2	13,2	0,0	5,1	17,6	11,1	12,5	8,6	10,2	12,9
Meget dårlig	3,1	1,5	0,0	4,5	4,4	4,4	0,0	5,1	0,0	0,0	2,1	0,0	4,1	0,0
Skattemessig driftsresultat, jordbruk (%)														
Negativ inntekt	5,6	12,1	4,2	7,1	3,0	1,6	7,3	13,5	5,9	9,1	12,5	12,5	10,4	17,2
1 - 99 999 kr	14,9	21,1	29,2	21,4	16,7	11,3	7,3	13,5	11,8	39,4	16,7	28,1	16,7	6,9
100 000 - 249 999 kr	21,1	26,3	12,5	11,9	21,2	27,4	27,3	8,1	41,2	36,4	22,9	18,8	25,0	31,0
250 000 - 399 999 kr	21,8	18,4	20,8	26,2	25,8	22,6	14,5	18,9	23,5	9,1	27,1	9,4	20,8	20,7
400 000 - 599 999 kr	19,8	12,1	16,7	16,7	12,1	22,6	29,1	27,0	5,9	3,0	10,4	18,8	14,6	13,8
>600 000 kr	12,9	3,7	8,3	14,3	15,2	12,9	10,9	16,2	5,9	0,0	2,1	3,1	6,3	6,9
Vil ikke oppgi	4,0	6,3	8,3	2,4	6,1	1,6	3,6	2,7	5,9	3,0	8,3	9,4	6,3	3,4
Tilleggsnæringer (= 1)														
Videreforedling, varer	0,083	0,122	0,120	0,089	0,074	0,058	0,034	0,150	0,167	0,056	0,082	0,056	0,137	0,303
Salg, ikke-foredla varer	0,046	0,073	0,120	0,022	0,029	0,014	0,068	0,075	0,056	0,083	0,020	0,083	0,039	0,182
Gards/seterturisme	0,136	0,088	0,280	0,133	0,132	0,130	0,051	0,175	0,167	0,056	0,102	0,111	0,059	0,121
Jakt/fiskeutleie	0,386	0,444	0,600	0,578	0,485	0,362	0,220	0,125	0,444	0,528	0,592	0,417	0,275	0,424
Ved	0,185	0,176	0,200	0,222	0,162	0,130	0,186	0,125	0,500	0,194	0,102	0,222	0,196	0,182
Leiekjøring	0,247	0,244	0,440	0,156	0,324	0,203	0,186	0,150	0,500	0,306	0,184	0,306	0,275	0,152
Bortfeste av tomter	0,012	0,078	0,000	0,000	0,000	0,014	0,017	0,025	0,056	0,111	0,102	0,028	0,059	0,091
Anna	0,139	0,185	0,240	0,111	0,162	0,188	0,119	0,025	0,111	0,250	0,122	0,222	0,196	0,152
Ingen	0,321	0,332	0,080	0,244	0,294	0,348	0,424	0,450	0,222	0,333	0,306	0,361	0,353	0,303

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Røros	S-Aurd. Etnedal	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
Tilfredshet (1-7, 7 = mest tilfreds)														
Arbeidsoppg. på garden	5,31	5,33	4,96	5,59	5,26	5,16	5,47	5,40	5,06	5,64	5,37	5,06	5,52	4,91
Livsstilen	5,15	5,05	4,80	5,64	5,07	5,03	5,15	5,23	5,06	5,36	5,16	4,64	5,40	4,47
Lønnsomhet	2,43	2,72	2,24	2,50	2,19	2,48	2,64	2,58	2,22	2,50	2,61	2,86	2,90	2,69
Garden som bosted	6,17	6,13	5,92	6,25	5,99	6,23	6,24	6,48	5,89	6,22	6,27	6,22	6,12	5,75
Stressnivået	3,85	4,19	3,52	3,95	3,84	3,71	3,83	4,28	3,83	4,42	4,31	3,89	4,28	3,97
Tid til familie	3,68	3,87	3,12	4,07	3,65	3,49	3,68	4,00	3,67	4,00	3,86	3,78	4,00	3,63
Ferie og fritid	2,79	2,93	2,40	2,98	2,76	2,70	2,88	2,73	3,17	3,28	2,86	2,97	2,86	2,72
Sosialt nettverk	4,38	4,18	4,40	4,48	4,35	4,54	4,08	4,48	4,39	4,44	4,22	4,17	4,08	3,97
Arbeidsoppg., utm.beite	5,33	5,09	4,72	5,50	5,40	5,40	5,38	5,29	5,00	5,23	5,04	4,64	5,30	5,17
Arbeidsoppg., setring	5,33	5,54	6,00	5,00	5,92	5,32	5,50	4,75	6,00	5,25	5,84	5,00	5,87	5,09
Utsagn (1-7, 7 = helt enig)														
Bondekontakt, trivselskilde	5,52	5,11	5,48	5,65	5,35	5,61	5,44	5,82	5,24	4,51	5,52	4,89	5,02	5,52
Godt landbruksmiljø	5,38	4,59	4,00	5,77	5,65	5,52	5,70	5,36	3,76	4,06	5,00	4,34	4,61	4,77
Nyskaping, anerkjennelse	4,74	4,21	4,12	4,91	4,78	4,95	4,93	4,56	4,06	3,94	4,63	4,34	4,02	4,00
Lett å få hjelp	5,01	4,61	4,72	5,19	4,91	4,86	5,11	5,56	4,41	4,51	4,63	4,51	4,63	4,77
Ofte ensom	3,34	3,25	3,32	3,05	3,19	3,48	3,23	3,38	4,35	3,34	3,19	3,09	3,18	3,52
Nok ferie og fritid	2,35	2,63	1,96	2,21	2,26	2,47	2,39	2,64	2,35	3,11	2,60	2,60	2,43	2,48
Nok tid til familien	2,99	3,45	2,84	3,16	2,78	2,88	3,04	3,36	3,00	3,69	3,52	3,54	3,33	3,16
Behov ivaretatt av komm.adm.	4,24	3,60	3,68	4,79	4,18	4,23	4,60	4,23	2,76	3,77	3,08	3,57	3,73	4,00
Behov ivaretatt av komm.pol.	4,34	3,61	3,88	4,95	4,44	4,36	4,67	3,97	2,76	4,06	2,96	3,83	3,63	3,81
Viktighet i gardsdrifta (1-7, 7 = svært viktig)														
Drive større	2,45	2,37	3,04	2,16	2,16	2,48	2,58	2,31	3,29	2,54	2,40	2,17	2,37	2,37
Lønnsomhet	5,67	5,37	5,96	5,56	5,72	5,71	5,65	5,46	5,65	5,14	5,27	5,71	5,43	5,27
Høg avdrått	4,71	4,60	5,12	4,37	4,79	4,83	4,58	4,59	4,82	4,54	4,23	4,89	4,84	4,53
Heltidsbruk	5,37	5,01	5,80	5,60	5,25	5,06	5,65	4,85	6,12	5,23	4,98	4,89	5,10	4,80
Naturmiljø	5,85	5,70	6,00	5,88	5,82	5,95	6,04	5,44	5,59	5,83	5,79	5,60	5,53	5,77
Dyrevelferd	6,62	6,69	6,84	6,51	6,62	6,64	6,54	6,64	6,65	6,74	6,71	6,83	6,55	6,67

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Røros	S-Aurd. Etnedal	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
Norsk matproduksjon	6,42	6,38	6,44	6,23	6,34	6,55	6,30	6,59	6,71	6,17	6,21	6,49	6,43	6,70
Kulturlandskap	6,37	6,47	6,48	6,30	6,37	6,44	6,33	6,33	6,24	6,23	6,35	6,46	6,59	6,73
Kulturarv, tradisjoner	5,89	6,10	6,12	6,07	5,74	5,92	5,61	6,05	6,18	5,89	6,10	5,97	6,12	6,47
Levende bygder	6,38	6,40	6,40	6,33	6,28	6,47	6,30	6,67	6,18	6,37	6,25	6,51	6,45	6,43
Sjølidentitet (1-7, 7 = helt enig)														
Bruke ny teknologi	4,75	4,21	5,16	5,14	4,69	4,63	4,66	4,51	4,71	4,66	3,73	4,23	4,10	4,61
Hente informasjon	5,05	4,82	5,32	5,37	5,28	4,85	4,72	4,97	5,00	4,86	4,88	5,11	4,55	4,77
Holde i hevd til etterkommere	4,97	4,92	4,56	5,35	4,81	4,82	4,81	5,64	4,94	4,91	4,69	5,11	4,90	5,10
Penger mer enn miljø	3,32	3,63	3,80	2,77	3,37	3,43	2,89	3,59	4,24	3,23	3,83	3,71	3,53	3,84
Mer mat, miljøuavhengig	4,26	4,47	4,88	3,65	4,37	4,33	3,75	4,49	5,35	3,94	4,46	4,37	4,86	4,61
Gode landskapsforvaltere	6,24	6,23	6,56	6,58	6,24	6,15	5,93	6,38	5,94	5,94	6,31	6,11	6,47	6,16
Beskytte naturmiljøet	5,96	5,90	6,16	6,16	5,97	5,97	5,72	6,00	5,71	5,89	5,94	5,86	6,06	5,65
Best å være bonde	5,36	5,28	5,16	5,84	5,35	5,25	5,25	5,44	5,06	5,26	5,27	5,06	5,59	5,06
Lite risikovillig	5,39	5,63	5,52	5,44	5,26	5,57	5,12	5,46	5,59	5,37	5,85	6,00	5,45	5,45
Forsiktig med nye ideer	3,23	3,70	2,96	3,12	3,18	3,46	3,07	3,46	3,29	3,60	4,13	3,66	3,78	3,10
Påstander (1-7, 7 = helt enig)														
Utm.beiting, økt samarbeid	4,93	4,40	4,80	5,32	4,91	4,87	5,12	4,97	3,65	3,92	4,69	4,26	4,46	4,55
Utm.beiting, mye arbeid	4,13	4,07	4,20	4,02	4,09	4,19	4,26	4,03	4,12	4,08	4,04	4,11	4,38	3,55
Politisk usikkerhet	5,19	4,94	5,64	4,89	5,43	5,26	4,93	5,23	4,88	4,33	5,24	5,11	5,10	4,71
Beitedyr tetthet	3,65	3,85	3,89	3,78	3,69	3,38	3,40	4,15	3,69	4,03	3,78	4,09	3,54	4,00
Om utmarksbeiteområdet (1-7, 7 = helt enig)														
Problem med:														
hytter	2,24	3,43	2,19	1,84	2,43	2,43	2,34	1,76	2,53	3,11	3,35	3,91	3,56	3,13
turistvirksomheter	1,59	2,22	1,19	1,23	1,82	1,74	1,67	1,41	1,71	1,77	2,23	2,51	2,21	2,42
freda rovvilt	3,91	2,81	5,80	3,43	4,06	3,83	4,22	3,23	3,06	3,09	2,79	1,71	3,37	2,90
friluftsliv	2,22	2,79	1,95	1,74	2,21	2,18	2,45	2,49	2,59	2,37	2,60	3,29	2,96	2,74
løshunder	3,34	4,22	3,10	2,48	3,54	3,54	3,60	3,38	3,24	4,03	4,00	4,46	4,47	4,13
vegtrafikk	2,49	3,15	1,71	1,72	2,75	2,79	2,78	2,49	2,18	3,14	3,42	3,54	2,86	2,74
gjengroing	4,48	5,02	4,85	4,57	4,70	4,21	4,09	5,03	4,12	4,66	5,02	5,71	4,56	5,32

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Røros	S-Aurd. Etnedal	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
Få, arbeidsom sanking	3,52	3,68	4,30	3,61	3,55	3,23	3,58	3,47	3,29	3,91	3,65	3,66	3,63	3,61
Godt samarbeid	5,00	4,67	5,11	5,33	5,05	4,83	5,02	5,08	4,25	4,26	5,02	4,37	4,57	5,06
Godt vedlikeholdte gjerder	3,59	3,13	3,29	3,25	3,46	3,75	4,00	3,44	3,76	2,69	3,54	3,20	3,31	2,61
Konflikt med andre grunneiere	2,14	2,55	2,80	2,23	2,15	2,00	2,14	1,71	2,53	2,88	2,19	2,49	2,77	2,48
Antall hytter i området (%)														
< 10 hytter	51,7	30,2	42,9	72,7	42,6	42,6	58,6	53,8	52,9	31,4	18,4	20,0	38,8	45,2
10-49 hytter	34,9	29,6	42,9	22,7	42,6	38,2	22,4	41,0	41,2	22,9	38,8	31,4	26,5	25,8
50-99 hytter	8,9	11,1	4,8	4,5	8,8	10,3	19,0	2,6	0,0	5,7	14,3	5,7	14,3	12,9
100-199 hytter	2,9	11,6	9,5	0,0	1,5	5,9	0,0	2,6	5,9	17,1	10,2	11,4	10,2	9,7
>= 200 hytter	1,6	17,6	0,0	0,0	4,4	2,9	0,0	0,0	0,0	22,9	18,4	31,4	10,2	6,5
Solgt hyttetomt siste 5 år? (= 1)	0,036	0,047	0,042	0,048	0,061	0,016	0,000	0,027	0,118	0,091	0,000	0,094	0,042	0,034
Søkt rovvilterstatning siste 5 år? (= 1)	0,295	0,132	0,389	0,300	0,276	0,214	0,400	0,333	0,125	0,267	0,109	0,000	0,133	0,172
Rovviltarter, mest skade (= 1)														
Ulv	0,288	0,083	0,857	0,500	0,438	0,250	0,000	0,091	0,000	0,125	0,000		0,000	0,200
Bjørn	0,363	0,000	0,571	0,250	0,688	0,333	0,100	0,364	0,500	0,000	0,000		0,000	0,000
Gaupe	0,150	0,667	0,000	0,000	0,500	0,250	0,000	0,000	0,500	0,875	1,000		0,333	0,400
Jerv	0,913	0,250	0,571	1,000	0,938	0,917	0,900	1,000	1,000	0,000	0,000		0,833	0,200
Ørn	0,625	0,625	0,286	0,417	0,500	0,500	0,850	1,000	0,500	0,500	0,800		0,500	0,800
Fornøyd med erstatning (1-7, 7 = helt enig)	3,34	3,67	3,00	3,58	3,38	3,17	2,95	4,00	4,00	3,88	4,20		3,50	3,00
Tap til freda rovvilt (%)	41,6	28,8	71,9	33,0	50,4	27,3	35,9	35,0	95,0	21,0	48,4		23,0	28,6
Beitedyr i utmarka om 5-10 år? (%)														
Flere dyr	31,6	22,0	47,1	25,6	35,7	36,0	30,4	22,6	21,4	37,0	15,0	22,2	12,2	31,0
Likt	59,7	65,9	35,3	59,0	55,4	60,0	60,9	71,0	78,6	59,3	67,5	74,1	75,6	48,3
Færre	5,1	3,0	5,9	10,3	7,1	4,0	4,3	0,0	0,0	0,0	7,5	0,0	0,0	6,9
Ikke	3,6	9,1	11,8	5,1	1,8	0,0	4,3	6,5	0,0	3,7	10,0	3,7	12,2	13,8
Beitedyr i utmarka om 5-10 år? (%)														
Ja	52,9	43,6	62,5	60,0	58,3	42,1	61,5	33,3	75,0	66,7	33,3	44,4	44,4	0,0

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Røros	S-Aurd. Etnedal	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
Nei, leie bort beiterett	12,9	28,2	12,5	0,0	8,3	31,6	0,0	11,1	0,0	11,1	33,3	44,4	11,1	66,7
Nei, ikke leie bort beiterett	34,3	28,2	25,0	40,0	33,3	26,3	38,5	55,6	25,0	22,2	33,3	11,1	44,4	33,3
Årsaker, ikke utmarksbeite (1-7, 7 = svært viktig)														
Lite tilskott utmarksbeite	4,23	4,36	4,33	4,75	4,33	4,00	4,67	3,60	4,00	4,00	4,60	4,71	4,10	4,20
Låg lønnsomhet	4,32	5,25	4,33	3,75	4,67	4,29	5,17	3,40	4,67	5,75	5,10	5,29	4,70	6,20
Arbeidskrevende	3,19	3,42	4,00	3,75	3,67	3,43	3,17	2,60	1,67	1,75	4,50	3,00	3,30	3,40
Rovdyrskader	2,45	2,28	6,00	3,25	3,67	2,00	1,50	1,40	1,33	1,25	2,90	2,14	2,40	1,80
Låg rovvilterstatning	2,77	2,25	5,33	3,00	3,67	1,43	3,50	2,40	1,33	1,25	3,10	2,14	2,00	2,00
Konflikt, anna utmarksbruk	2,16	3,58	1,33	1,50	3,00	2,86	1,67	1,80	3,00	2,25	2,90	3,71	5,90	1,20
Politisk uforutsigbarhet	4,42	4,61	6,00	5,25	4,33	4,00	4,17	4,00	4,00	5,00	4,40	4,29	4,60	5,20
Lite hjelp	2,90	3,33	2,33	2,25	4,00	3,43	2,50	2,80	3,00	3,25	2,90	3,71	3,40	3,60
Innmark mer lønnsomt	2,06	2,67	3,67	2,50	1,67	1,71	2,00	1,80	1,67	3,75	2,90	1,57	3,00	2,20
Helse	3,61	3,81	6,00	3,50	2,67	4,43	1,67	4,20	3,33	2,75	4,80	3,29	3,60	3,80
Ingen til å ta over	3,65	4,56	3,33	4,25	3,00	4,14	1,83	4,60	4,67	5,25	5,30	2,86	4,30	5,40
Interesse	3,42	4,19	3,67	3,75	3,67	4,00	3,67	3,00	1,33	4,00	4,00	4,14	4,40	4,40
Gardsdrift uten utmarksbeite (%)														
Færre dyr	22,3	23,8	29,4	23,1	23,2	14,3	19,6	26,7	35,7	14,8	25,6	23,1	30,0	21,4
Ingen dyr, kun plantedyrk.	9,6	17,5	5,9	2,6	12,5	18,4	6,5	10,0	0,0	14,8	23,1	11,5	22,5	10,7
Avvikle, leie ut jorda	32,3	33,1	23,5	48,7	25,0	26,5	32,6	43,3	21,4	25,9	33,3	30,8	27,5	50,0
Avvikle, legge brakk	6,4	8,8	11,8	7,7	7,1	6,1	4,3	0,0	14,3	14,8	7,7	7,7	5,0	10,7
Likt ant. dyr, mer innmark	20,7	13,8	29,4	12,8	16,1	30,6	21,7	16,7	21,4	22,2	10,3	23,1	12,5	3,6
Selge garden	8,8	3,1	0,0	5,1	16,1	4,1	15,2	3,3	7,1	7,4	0,0	3,8	2,5	3,6
Familieoverdragelse? (%)														
Ja, egne barn	47,3	50,8	52,0	46,5	42,6	47,0	42,1	61,5	47,1	54,3	58,3	40,0	55,1	40,0
Ja, noen andre i slekta	5,1	3,0	4,0	9,3	5,9	4,5	3,5	5,1	0,0	8,6	0,0	2,9	4,1	0,0
Nei	8,9	9,1	12,0	4,7	7,4	12,1	10,5	5,1	11,8	5,7	10,4	8,6	6,1	16,7
Vet ikke	38,7	37,1	32,0	39,5	44,1	36,4	43,9	28,2	41,2	31,4	31,3	48,6	34,7	43,3
Mjølkeproduksjon siste 5 år? (%)														
Ja, i dag	44,4	39,0	32,0	53,3	36,8	46,4	45,8	50,0	44,4	27,8	38,8	33,3	47,1	45,5
Har vært	5,9	8,3	0,0	4,4	7,4	5,8	3,4	7,5	16,7	11,1	4,1	11,1	9,8	6,1

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Røros	S-Aurd. Etnedal	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
Nei	49,7	52,7	68,0	42,2	55,9	47,8	50,8	42,5	38,9	61,1	57,1	55,6	43,1	48,5
Årsaker til å slutte med mjølk (1-6, 6 = svært viktig)														
Ulønnsom fornying	4,43	4,73	4,00	3,33	4,29	5,00	4,38	4,43	4,80	4,50	4,85	5,13	4,38	5,00
Låg lønnsomhet	3,88	4,79	2,25	3,83	3,14	4,71	3,25	3,57	5,40	4,43	4,92	5,38	4,54	4,67
Vanskelig å utvide	2,86	3,96	2,50	1,67	2,43	3,43	2,50	3,14	3,80	4,00	4,38	4,13	3,31	4,17
Løsdriftskravet	3,53	4,70	3,50	2,50	3,86	4,21	3,25	2,43	4,40	5,00	4,69	5,13	4,54	4,17
Alder	4,20	4,45	6,00	3,50	2,71	4,50	4,88	3,57	4,60	5,00	4,69	3,63	4,62	4,00
Ny gen., ikke mjølk	3,78	4,38	3,75	2,83	3,00	4,14	5,50	3,00	3,40	5,57	4,15	3,63	4,15	5,00
Helse	3,06	3,23	2,25	2,00	2,57	2,71	3,38	3,86	5,00	3,43	3,62	3,38	2,85	2,83
Arbeidskrevende	4,43	4,51	4,00	3,17	4,71	4,71	4,25	4,57	5,20	4,00	4,15	5,13	4,62	4,83
Byråkrati	4,04	4,70	4,50	3,33	3,14	4,43	4,38	3,57	4,80	5,14	4,62	4,75	4,54	4,67
Nedslitt driftsapparat	3,73	3,68	3,50	2,17	3,57	4,43	2,88	4,29	4,60	3,71	3,77	3,38	3,46	4,33
Interesse	2,84	3,23	2,50	3,00	3,43	2,93	2,63	2,43	2,80	3,25	2,46	4,00	3,08	4,17
Mjølkesystem (%)														
Båsfjøs	45,0	76,1	62,5	32,0	43,3	50,0	27,6	59,1	70,0	71,4	95,2	80,0	59,3	80,0
Mjølkestall	20,6	17,4	12,5	32,0	20,0	16,7	31,0	13,6	0,0	21,4	0,0	13,3	33,3	13,3
Robotfjøs	34,4	6,5	25,0	36,0	36,7	33,3	41,4	27,3	30,0	7,1	4,8	6,7	7,4	6,7
Båsfjøs vs. løsdriftskrav (%) ¹														
Har avvikla	20,8	18,6	0,0	0,0	30,8	22,2	25,0	23,1	28,6	30,0	10,0	25,0	31,3	0,0
Vil legge om	24,5	15,8	20,0	37,5	22,2	14,3	0,0	50,0	20,0	28,6	0,0	44,4	9,1	16,7
Vil avvikle	35,1	36,8	40,0	25,0	11,1	50,0	50,0	30,0	40,0	28,6	44,4	33,3	45,4	25,0
Unntak	12,3	19,3	20,0	0,0	0,0	7,2	33,3	10,0	40,0	28,6	22,2	0,0	18,1	25,0
Vet ikke	28,1	28,1	20,0	37,5	66,7	28,5	16,7	10,0	0,0	14,3	33,3	22,3	27,3	33,3
Seterdrift? (%)														
Ja, i 2022	50,9	68,0	25,0	53,8	36,7	63,9	51,7	65,2	27,3	21,4	90,5	75,0	72,4	64,7
Nei, men siste 5 år	6,1	7,2	0,0	11,5	6,7	5,6	3,4	4,3	9,1	7,1	0,0	12,5	10,3	5,9
Nei, har seterrett	28,2	17,5	37,5	34,6	46,7	30,6	20,7	13,0	0,0	28,6	4,8	12,5	17,2	29,4
Nei, ikke seterrett	14,7	7,2	37,5	0,0	10,0	0,0	24,1	17,4	63,6	42,9	4,8	0,0	0,0	0,0
Ant. mjølkekyr på setra	20,9	16,0	10,5	20,1	23,3	13,8	27,8	20,0	43,0	15,3	16,6	19,1	14,8	13,4
Ant. mjølkegeiter på setra	65	117												

Variabel	NØR	Valdres	Rendal Engerd.	Tolga	Tynset	Alvdal	Folldal	Os	Røros	S-Aurd. Etnedal	Nord- Aurdal	Vestre Slidre	Øystre Slidre	Vang
Arbeid på setra (1 = hushold)	0,685	0,877	0,500	0,625	0,846	0,840	0,500	0,625	0,500	0,750	0,789	0,929	0,917	0,917
Om setring (1-7, 7 = helt enig)														
Arbeidskrevende	4,70	3,63	6,00	4,88	5,09	4,47	4,19	4,94	3,50	4,40	3,95	3,36	3,18	3,86
Ulønnsomt	4,39	3,08	5,20	4,75	4,68	4,06	4,10	4,44	3,50	3,40	3,21	2,64	3,09	3,14
Kyr mjølker mindre	5,46	3,89	5,80	5,17	5,68	5,47	4,76	6,56	4,75	4,60	3,26	4,00	4,59	3,29
Lett å levere mjølk	5,60	6,04	3,40	5,42	5,91	5,84	5,67	6,06	3,50	5,80	6,32	5,73	6,41	5,43
God infrastruktur	4,00	5,28	2,20	3,92	4,00	3,72	4,24	5,13	3,25	4,40	6,00	5,45	4,77	5,29
Stort investeringsbehov	4,00	2,90	4,20	3,88	4,50	3,59	4,57	3,75	3,00	3,00	2,58	2,09	3,00	3,79
Arbeidskrafttilgang	3,05	3,20	3,60	3,08	3,00	2,78	3,38	3,13	2,50	1,80	3,74	3,36	2,68	3,64
Vansker med stor buskap	5,27	4,63	5,60	5,08	4,95	6,03	4,29	5,63	5,50	5,00	4,21	3,82	4,77	5,50
Tilstrekkelig setertilskott	2,39	2,99	2,20	1,92	2,45	3,25	1,81	1,69	4,00	2,80	2,42	3,45	3,09	3,29
Setre i nærheten	4,20	4,32	1,00	3,88	3,77	4,63	5,14	4,88	1,50	1,20	4,42	4,91	4,82	4,07
Plan om økodrift 5-10 år? (%)														
Nei, konvensjonelt	77,6	72,7	77,3	63,6	80,6	85,5	83,9	75,0	56,3	61,8	73,3	71,9	83,0	69,0
Nei, fra økologisk til konv.	0,7	0,0	0,0	0,0	1,5	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ja, vil starte opp	6,3	5,9	13,6	6,8	9,0	4,8	1,8	2,8	12,5	17,6	0,0	3,1	0,0	13,8
Fortsette med økodrift	7,9	5,3	0,0	25,0	3,0	3,2	1,8	16,7	12,5	5,9	2,2	12,5	4,3	3,4
Slutte med gardsdrift	7,6	16,0	9,1	4,5	6,0	4,8	12,5	5,6	18,8	14,7	24,4	12,5	12,8	13,8

1 «Har avvikla» er beregnet som andel av alle bruk med båsfjøs, inkludert de som har produsert mjølk i båsfjøs i løpet av de siste fem åra. «Vil legge om», «vil avvikle», «unntak» og «vet ikke» er beregnet som andel av mjølkebruk med båsfjøs i 2023.

Vedlegg B: Utvikling på gardene framover. Drifts- greiner, fordelt på regioner og kommuner.

A. Mjølkeproduksjon på ku (N =241)

% av alle svar			% av aktive i driftsgrein				
Område	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Alle	46,4 %	0,4 %	14,8 %	59,7 %	4,1 %	20,6 %	19,8 %
NØR	47,7 %	0,3 %	14,9 %	64,9 %	3,2 %	16,2 %	15,6 %
Valdres	44,3 %	0,5 %	14,6 %	50,6 %	5,6 %	28,1 %	27,0 %
Rendalen/Engerdal	48,0 %	0,0 %	8,3 %	66,7 %	0,0 %	25,0 %	25,0 %
Tolga	54,5 %	0,0 %	12,5 %	70,8 %	8,3 %	8,3 %	8,3 %
Tynset	42,6 %	1,5 %	10,3 %	72,4 %	6,9 %	6,9 %	3,4 %
Alvdal	47,8 %	0,0 %	12,1 %	63,6 %	0,0 %	24,2 %	24,2 %
Folldal	44,1 %	0,0 %	15,4 %	65,4 %	3,8 %	15,4 %	15,4 %
Os	50,0 %	0,0 %	35,0 %	50,0 %	0,0 %	15,0 %	15,0 %
Røros	55,6 %	0,0 %	10,0 %	60,0 %	0,0 %	30,0 %	30,0 %
Etnedal/S-Aurdal	27,8 %	0,0 %	10,0 %	50,0 %	10,0 %	30,0 %	30,0 %
Nord-Aurdal	53,1 %	2,0 %	11,5 %	46,2 %	0,0 %	38,5 %	34,6 %
Vestre Slidre	40,0 %	0,0 %	28,6 %	35,7 %	14,3 %	21,4 %	21,4 %
Øystre Slidre	46,0 %	0,0 %	17,4 %	52,2 %	4,3 %	26,1 %	26,1 %
Vang	51,6 %	0,0 %	6,3 %	68,8 %	6,3 %	18,8 %	18,8 %

B. Seterdrift (N = 160)

% av alle svar			% av aktive i driftsgrein				
Område	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Alle	32,7 %	2,1 %	10,5 %	56,1 %	4,1 %	22,8 %	16,4 %
NØR	28,6 %	1,2 %	13,0 %	59,8 %	4,3 %	18,5 %	14,1 %
Valdres	39,3 %	3,5 %	7,6 %	51,9 %	3,8 %	27,8 %	19,0 %
Rendalen/Engerdal	16,0 %	0,0 %					
Tolga	34,1 %	2,3 %	13,3 %	66,7 %	0,0 %	13,3 %	6,7 %
Tynset	23,5 %	2,9 %	6,3 %	75,0 %	0,0 %	6,3 %	-6,3 %
Alvdal	31,9 %	0,0 %	18,2 %	59,1 %	4,5 %	18,2 %	18,2 %
Folldal	25,9 %	0,0 %	13,3 %	66,7 %	6,7 %	13,3 %	13,3 %
Os	40,0 %	2,5 %	12,5 %	43,8 %	12,5 %	25,0 %	18,8 %
Røros	22,2 %	0,0 %					
Etnedal/S-Aurdal	16,7 %	2,8 %	0,0 %	50,0 %	0,0 %	33,3 %	16,7 %
Nord-Aurdal	44,9 %	2,0 %	0,0 %	68,2 %	0,0 %	27,3 %	22,7 %
Vestre Slidre	34,3 %	0,0 %	25,0 %	41,7 %	8,3 %	25,0 %	25,0 %
Øystre Slidre	50,0 %	6,0 %	8,0 %	40,0 %	8,0 %	32,0 %	20,0 %
Vang	45,2 %	6,5 %	7,1 %	57,1 %	0,0 %	21,4 %	7,1 %

C. Ammeku (N = 143)

% av alle svar			% av aktive i driftsgrein				
Område	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Alle	34,9 %	7,6 %	23,0 %	36,6 %	3,8 %	14,8 %	-7,1 %
NØR	33,7 %	8,0 %	23,9 %	37,6 %	4,6 %	10,1 %	-13,8 %
Valdres	36,8 %	7,0 %	21,6 %	35,1 %	2,7 %	21,6 %	2,7 %
Rendalen/Engerdal	56,0 %	8,0 %	42,9 %	21,4 %	0,0 %	21,4 %	7,1 %
Tolga	34,1 %	11,4 %	13,3 %	46,7 %	0,0 %	6,7 %	-26,7 %
Tynset	47,1 %	5,9 %	18,8 %	46,9 %	12,5 %	9,4 %	-3,1 %
Alvdal	29,0 %	10,1 %	40,0 %	15,0 %	0,0 %	10,0 %	-25,0 %
Folldal	25,4 %	10,2 %	13,3 %	40,0 %	0,0 %	6,7 %	-33,3 %
Os	20,0 %	2,5 %	12,5 %	62,5 %	12,5 %	0,0 %	-12,5 %
Røros	27,8 %	5,6 %	20,0 %	40,0 %	0,0 %	20,0 %	0,0 %
Etnedal/S-Aurdal	41,7 %	13,9 %	40,0 %	20,0 %	0,0 %	6,7 %	-26,7 %
Nord-Aurdal	34,7 %	6,1 %	5,9 %	41,2 %	0,0 %	35,3 %	17,6 %
Vestre Slidre	42,9 %	2,9 %	13,3 %	40,0 %	13,3 %	26,7 %	20,0 %
Øystre Slidre	30,0 %	6,0 %	6,7 %	53,3 %	0,0 %	20,0 %	0,0 %
Vang	38,7 %	6,5 %	50,0 %	16,7 %	0,0 %	16,7 %	0,0 %

D. Øvrige storfe (N = 270)

% av alle svar			% av aktive i driftsgrein				
Område	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Alle	54,9 %	3,3 %	21,6 %	55,7 %	4,5 %	12,2 %	6,3 %
NØR	56,2 %	2,8 %	23,2 %	59,1 %	3,9 %	8,8 %	3,9 %
Valdres	52,7 %	4,0 %	18,9 %	50,0 %	5,7 %	17,9 %	10,4 %
Rendalen/Engerdal	68,0 %	0,0 %	29,4 %	52,9 %	0,0 %	17,6 %	17,6 %
Tolga	47,7 %	2,3 %	19,0 %	71,4 %	0,0 %	4,8 %	0,0 %
Tynset	67,6 %	2,9 %	13,0 %	67,4 %	8,7 %	6,5 %	2,2 %
Alvdal	49,3 %	1,4 %	26,5 %	61,8 %	2,9 %	5,9 %	2,9 %
Folldal	52,5 %	5,1 %	29,0 %	45,2 %	3,2 %	12,9 %	3,2 %
Os	51,3 %	2,6 %	30,0 %	60,0 %	5,0 %	0,0 %	-5,0 %
Røros	66,7 %	5,6 %	25,0 %	41,7 %	0,0 %	25,0 %	16,7 %
Etnedal/S-Aurdal	50,0 %	2,8 %	33,3 %	44,4 %	5,6 %	11,1 %	5,6 %
Nord-Aurdal	53,1 %	6,1 %	3,8 %	57,7 %	0,0 %	26,9 %	15,4 %
Vestre Slidre	48,6 %	2,9 %	17,6 %	47,1 %	11,8 %	17,6 %	11,8 %
Øystre Slidre	54,0 %	6,0 %	18,5 %	51,9 %	3,7 %	14,8 %	3,7 %
Vang	58,1 %	0,0 %	27,8 %	44,4 %	11,1 %	16,7 %	16,7 %

E. Sau (N = 198)

% av alle svar			% av aktive i driftsgrein				
Område	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Alle	39,8 %	1,9 %	21,2 %	57,7 %	3,4 %	13,0 %	8,2 %
NØR	40,7 %	1,6 %	21,4 %	60,3 %	4,6 %	9,9 %	6,1 %
Valdres	38,3 %	2,5 %	20,8 %	53,2 %	1,3 %	18,2 %	11,7 %
Rendalen/Engerdal	32,0 %	4,0 %	0,0 %	50,0 %	0,0 %	37,5 %	25,0 %
Tolga	40,9 %	4,5 %	11,1 %	38,9 %	11,1 %	27,8 %	16,7 %
Tynset	38,2 %	2,9 %	23,1 %	57,7 %	3,8 %	7,7 %	0,0 %
Alvdal	40,6 %	0,0 %	39,3 %	60,7 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Folldal	50,0 %	0,0 %	13,8 %	69,0 %	6,9 %	10,3 %	10,3 %
Os	45,0 %	0,0 %	16,7 %	77,8 %	5,6 %	0,0 %	0,0 %
Røros	22,2 %	0,0 %					
Etnedal/S-Aurdal	44,4 %	2,8 %	25,0 %	50,0 %	0,0 %	18,8 %	12,5 %
Nord-Aurdal	42,9 %	2,0 %	14,3 %	61,9 %	0,0 %	19,0 %	14,3 %
Vestre Slidre	31,4 %	5,7 %	18,2 %	45,5 %	0,0 %	18,2 %	0,0 %
Øystre Slidre	32,0 %	0,0 %	18,8 %	62,5 %	0,0 %	18,8 %	18,8 %
Vang	41,9 %	3,2 %	30,8 %	38,5 %	7,7 %	15,4 %	7,7 %

F. Grovfôr (N = 504)

% av alle svar			% av aktive i driftsgrein				
Område	Driver i dag	Oppstart	Mer	Likt	Mindre	Avvikle	Netto avvikle
Alle	97,1 %	0,8 %	18,1 %	69,6 %	4,7 %	6,7 %	5,9 %
NØR	97,2 %	0,6 %	22,4 %	67,3 %	4,8 %	4,8 %	4,2 %
Valdres	97,0 %	1,0 %	11,3 %	73,3 %	4,6 %	9,7 %	8,7 %
Rendalen/Engerdal	88,0 %	0,0 %	36,4 %	63,6 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Tolga	100,0 %	2,3 %	22,7 %	59,1 %	4,5 %	11,4 %	9,1 %
Tynset	98,5 %	1,5 %	19,4 %	68,7 %	7,5 %	3,0 %	1,5 %
Alvdal	95,7 %	0,0 %	15,2 %	75,8 %	4,5 %	4,5 %	4,5 %
Folldal	98,3 %	0,0 %	26,3 %	64,9 %	5,3 %	3,5 %	3,5 %
Os	97,4 %	0,0 %	26,3 %	68,4 %	5,3 %	0,0 %	0,0 %
Røros	100,0 %	0,0 %	22,2 %	61,1 %	0,0 %	16,7 %	16,7 %
Etnedal/S-Aurdal	94,4 %	0,0 %	14,7 %	76,5 %	2,9 %	5,9 %	5,9 %
Nord-Aurdal	100,0 %	0,0 %	6,1 %	73,5 %	6,1 %	14,3 %	14,3 %
Vestre Slidre	94,3 %	0,0 %	9,1 %	78,8 %	9,1 %	3,0 %	3,0 %
Øystre Slidre	98,0 %	4,0 %	12,2 %	75,5 %	0,0 %	8,2 %	4,1 %
Vang	96,8 %	0,0 %	16,7 %	60,0 %	6,7 %	16,7 %	16,7 %

Vedlegg C: Spørreundersøkelsen

Er det bufe (storfe, sau, geit) på garden din i dag?

- ☐ Ja, og bruker utmarka til beiting av bufe
- ☐ Ja, men bruker ikke utmarka til beiting av bufe
- ☐ Nei, eier driver med annen jordbruksproduksjon (kun planteproduksjon og/eller annet husdyrhold enn bufe)
- ☐ Nei, dyrka mark leies bort eller har gått ut av drift

Har du hatt bufe (storfe, sau, geit) på utmarksbeite i løpet av ett eller flere av de siste fem åra?

- ☐ Ja
- ☐ Nei, men har beiterett
- ☐ Nei, og har ikke beiterett

Hvor viktig er følgende årsaker til at gardens eier/driver ikke har dyr på utmarksbeite lenger?

	1 = Ikke viktig	2	3	4	5	6	7 = Svært viktig
For små tilskudd til dyr på utmarksbeite	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
For lav lønnsomhet i produksjonen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utmarksbeiting er for arbeidskrevende	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rovdyrskader	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
For lav erstatning etter rovviltskader	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Konflikt med annen utmarksbruk (f.eks. hytter, jakt, friluftsliv, kraftproduksjon)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Uforutsigbare politiske rammevilkår (importvern, priser og tilskudd m.m.)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Manglende hjelp og støtte fra familie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mer lønnsomt å ha dyr på innmark	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Helse	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ingen til å ta over	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mer interessant med annet arbeid	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Er eller har det nylig (siste 5 år) vært mjølkeproduksjon på garden?

- ☐ Ja, er i dag
- ☐ Ikke lenger nå, men har vært i løpet av ett eller flere av de fem siste åra
- ☐ Nei

Hvor viktig er følgende årsaker til at mjølkeproduksjonen er lagt ned på garden?

	1= Ikke viktig	2	4	5	6	7= Svært viktig
Ikke lønnsomt å fornye driftsapparatet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Låg lønnsomhet i mjølkeproduksjonen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vanskelig å utvide drifta (jordbruksareal, kvote, plass til å bygge fjøs m.v.)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Løsdriftskravet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Egen alder	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ingen til å ta over vil drive med mjølk	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Min eller andre i familien sin helse	☐	☐	☐	☐	☐	☐
For arbeidskrevende og tidsbundet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
For mye byråkrati og komplisert regelverk	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nedslitt driftsapparat	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mer interessant å drive med noe annet	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Hadde du seterdrift med mjølkeproduksjon i 2022 eller de siste 5 åra?

- ☐ Ja, i 2022
- ☐ Ikke i 2022, men i løpet av siste fem år
- ☐ Nei, men har område hvor jeg kan setre (har seterrett)
- ☐ Nei, og har ikke område hvor jeg kan setre (har ikke seterrett)

Omtrent hvor mange dyr mjølkes (eller ble mjølka) på setra?

Ku	_____
Geit	_____

Hvem utgjør/utgjorde hovedarbeidskraften på setra?

- ☐ Meg sjøl/nærmeste familie
- ☐ Innleid hjelp

Hvor tilfreds er du med følgende forhold?

	1 = Svært utilfreds	2	3	4	5	6	7 = Svært tilfreds
Arbeidsoppgavene på garden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Livsstilen som følger med det å være bonde	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lønnsomheten i gardsdrifta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Garden som bosted	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stressnivået knyttet til gardsdrifta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tid til familie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tid til ferie og fritidsaktiviteter	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mitt sosiale nettverk (i og utenfor jordbruket)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Hvor tilfreds var du med følgende forhold da du drev gard?

	1 = Svært utilfreds	2	3	4	5	6	7 = Svært tilfreds
Arbeidsoppgavene på garden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Livsstilen som fulgte med det å være bonde	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lønnsomheten i gardsdrifta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Garden som bosted	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stressnivået knyttet til gardsdrifta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tid til familie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tid til ferie og fritidsaktiviteter	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mitt sosiale nettverk (i og utenfor jordbruket)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Hvor tilfreds er/var du med følgende forhold?

	1 = Svært utilfreds	2	3	4	5	6	7 = Svært tilfreds
Arbeidsoppgavene i forbindelse med utmarksbeiting	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Arbeidsoppgavene ved å setre med mjølkeproduksjon	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Nå kommer noen spørsmål om framtidsplaner for garden

Hvordan vurderer du bruk av utmarka til beiting av bufe på garden din om 5-10 år, uavhengig av om du eller en annen person eier garden?

- ☐ Vil ha flere beitedyr i utmarka
- ☐ Omfang omtrent som i dag
- ☐ Vil ha færre beitedyr i utmarka
- ☐ Vil ikke ha beitedyr i utmarka

Hvor viktig er følgende årsaker til at gardens eier/driver ikke vil ha dyr på utmarksbeite i framtida?

	1 = Ikke viktig	2	3	4	5	6	7 = Svært viktig
For små tilskudd til dyr på utmarksbeite	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
For lav lønnsomhet i produksjonen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utmarksbeiting er for arbeidskrevende	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rovdyrskader	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
For lav erstatning etter rovviltskader	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Konflikt med annen utmarksbruk (f.eks. hytter, jakt, friluftsliv, kraftproduksjon)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Uforutsigbare politiske rammevilkår (importvern, priser og tilskudd m.m.)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Manglende hjelp og støtte fra familie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mer lønnsomt å ha dyr på innmark	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Helse	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ingen til å ta over	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mer interessant å drive med noe annet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Hvordan vurderer du bruk av utmarka til beiting av bufe på garden din om 5-10 år, uavhengig av om du eller en annen person eier garden?

- ☐ Vil ha beitedyr i utmarka
- ☐ Vil ikke ha beitedyr i utmarka, men vil leie bort beiteretten
- ☐ Vil ikke ha beitedyr i utmarka, og vil ikke leie bort beiteretten

Oppgi hvordan du ser for deg utviklingen i husdyrholdet på garden din framover (5-10 år) for følgende driftsgrener, uavhengig av om du eller andre driver garden.

	Driver ikke, verken nå eller framover	Flere dyr	Omtrent samme antall dyr	Færre dyr	Avvikle produksjon	Oppstart av produksjon
Kumjølke	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Geitemjølke	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Seterdrift med mjølkeproduksjon	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ammeku	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Slaktedyr, storfe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sau	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Annet husdyrhold	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Oppgi hvordan du ser for deg utviklingen i bruk av innmark på garden din framover (5-10 år) for følgende driftsgrener, uavhengig av om du eller andre driver garden.

	Driver ikke, verken nå eller framover (inkl. bortleie, brakk)	Større areal	Omtrent samme areal	Mindre areal	Avvikle produksjon (inkl. bortleie, brakk)	Oppstart av produksjon
Grovfôr, til eget bruk og/eller salg	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Korn	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Annen planteproduksjon	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Nå kommer spørsmål om beiting, setring og annen bruk av utmark

Er/var du medlem i et beitelag? Dersom du ikke har utmarksbeiting nå, ber vi deg ta utgangspunkt i beitelaget du eventuelt var medlem i

- ☐ Ja
- ☐ Nei

Hvordan er antall beitedyr tilpassa beiteressursene i utmarksbeiteområdene dine? Dersom du ikke har utmarksbeiting nå, ber vi deg ta utgangspunkt i området (evt. områdene) du nylig har hatt beitedyr i.

- ☐ Alt for mange
- ☐ For mange
- ☐ Passe
- ☐ For få
- ☐ Alt for få

Hvordan er antall beitedyr tilpassa beiteressursene i området hvor du har beiterett?

- ☐ Alt for mange
- ☐ For mange
- ☐ Passe
- ☐ For få
- ☐ Alt for få
- ☐ Vet ikke

Hvordan vurderer du følgende påstander?

	1 = Helt uenig	2	3	4	5	6	7 = Helt enig
Bruk av utmarksbeite bidrar til økt samarbeid mellom gardbrukere	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utmarksbeiting (f.eks. tilsyn og sanking) er svært arbeidskrevende	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Usikkerhet om politiske rammevilkår for jordbruket (importvern, priser og tilskudd m.m.) er/var et stort problem når jeg skal/skulle treffe viktige beslutninger i gardsdrifta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Hvordan vurderer du følgende påstander om setring med mjølkeproduksjon? Om du ikke setrer nå, tar du utgangspunkt i setra der du har seterrett.

	1 = Helt uenig	2	3	4	5	6	7 = Helt enig
Setring vil være/er svært arbeidskrevende på garden min	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Setring vil være/er ulønnsomt for meg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Buskapen min vil mjølke/mjølker mindre på setra sammenlignet med å være heime på garden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Det vil være/er lett å levere mjølk til tankbil fra setra mi	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Setra mi har en meget god infrastruktur (vei, vatn, avløp, strøm)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg må investere mye i seterfjøs og mjølkeanlegg for å kunne setre	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Det vil være/er lett for meg å skaffe kvalifisert arbeidskraft til seterdrift	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Å setre med mer enn ca. 30 kyr på setra mi vil være vanskelig	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Setertilskuddet er stort nok til å dekke kostnadene jeg vil ha ved å setre	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Det er flere som setrer nær (mindre enn ca. 3 km unna) setra mi	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Har du søkt om erstatning for sau eller annet bufe tapt til freda rovvilt de siste fem åra?

- ☐ Ja
☐ Nei

Hvilke freda rovviltarter mener du har gjort mest skade i beiteområdene dine? Vennligst velg alle som gjelder.

- ☐ Ulv
☐ Bjørn
☐ Gaupe
☐ Jerv
☐ Ørn

Vurder følgende påstand: "Jeg har vært svært fornøyd med erstatningsoppgjør etter tap av sau/annet bufe til freda rovvilt"

- ☐ 1 = Helt uenig
- ☐ 2
- ☐ 3
- ☐ 4
- ☐ 5
- ☐ 6
- ☐ 7 = Helt enig

Anslå omtrent hvor stor prosentandel av dine samla tap av bufe på utmarksbeite som skyldes freda rovvilt. Ta utgangspunkt i siste fem år (evt. de av disse åra som du hadde bufe i utmark) Tallet må ligge i området 0 til 100 %.

Omtrent hvor mange hytter (som ikke eies av beite- eller seterbrukere) er det i beiteområdet ditt? Dersom du ikke har utmarksbeiting nå, ber vi deg ta utgangspunkt i området hvor du har beiterett og/eller nylig har hatt beitedyr i.

- ☐ Færre enn 10 hytter
- ☐ 10-49 hytter
- ☐ 50-99 hytter
- ☐ 100-199 hytter
- ☐ 200 hytter eller mer

Hva stemmer best om utmarksbeiteområdet hvor du har/hadde beitedyr?

	1 = Helt uenig	2	3	4	5	6	7 = Helt enig
Hytter og hytteliv er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Overnattings- og serveringsvirksomhet er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Freda rovvilt er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Friluftsliv er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Løshunder er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vegtrafikk er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gjengroing er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Få beitebrukere i området gjør tilsyn og sanking arbeidskrevende	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Beitebrukerne i området samarbeider/t svært godt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gjerdene rundt innmark i området er godt vedlikeholdt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De siste åra har det vært betydelige konflikter mellom beitebrukere og andre grunneiere i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Hva stemmer best om utmarksbeiteområdet hvor du har beiterett?

	1 = Helt uenig	2	3	4	5	6	7 = Helt enig	Vet ikke
Hytter og hytteliv er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Overnattings- og serveringsvirksomhet er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Freda rovvilt er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Friluftsliv er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Løshunder er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vegtrafikk er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gjengroing er et svært stort problem for utmarksbeiting i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Få beitebrukere i området gjør tilsyn og sanking arbeidskrevende	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Beitebrukerne i området samarbeider/t svært godt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gjerdene rundt innmark i området er godt vedlikeholdt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De siste åra har det vært betydelige konflikter mellom beitebrukere og andre grunneiere i området	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Her kommer spørsmål mer generelt om garden og gardsdrifta

Har du planer om økologisk drift innen 5-10 år?

- ☐ Nei, fortsette med konvensjonell drift
- ☐ Nei, vil gå fra økologisk til konvensjonell drift
- ☐ Ja, starte opp med økologisk drift
- ☐ Ja, fortsette med økologisk drift
- ☐ Nei, vil slutte med gardsdrift

Hva vil du gjøre med gardsdrifta dersom du ikke lenger kan ha bufe på utmarksbeite?

- ☐ Opprettholde bufeholdet ved å bruke mer dyrka mark
- ☐ Redusere bufeholdet
- ☐ Avvikle bufeholdet og drive annen jordbruksproduksjon
- ☐ Avvikle all jordbruksdrift og leie ut dyrka mark
- ☐ Avvikle all jordbruksdrift og legge jorda brakk
- ☐ Selge garden

Hvordan vil du beskrive standarden på gardens driftsbygninger?

- ☐ Meget god
- ☐ God
- ☐ Middels
- ☐ Dårlig
- ☐ Meget dårlig

Hva er nåværende mjølkesystem - eller var før du slutta?

- ☐ Båsfjøs
- ☐ Løsdrift med mjølkestall
- ☐ Løsdrift med mjølkerobot
- ☐ Løsdrift med karusell

Hvordan vurderes nåværende båsfjøs mot løsdriftskravet som trer i kraft fra 2034?

- ☐ Kommer til å legge om til løsdrift
- ☐ Kommer til å avvikle mjølkeproduksjonen før eller i det løsdriftskravet trer i kraft
- ☐ Fortsatt båsfjøs, satser på unntak fra løsdriftskravet
- ☐ Mjølkeproduksjonen er allerede avvikla
- ☐ Vet ikke
- ☐ Ikke relevant, har mjølkegeit

Hvor viktig er følgende årsaker til at mjølkeproduksjonen planlegges å legges ned på garden?

	1= Ikke viktig	2	4	5	6	7= Svært viktig
Ikke lønnsomt å fornye driftsapparatet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Låg lønnsomhet i mjølkeproduksjonen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vanskelig å utvide drifta (jordbruksareal, kvote, plass til å bygge fjøs m.v.)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Løsdriftskravet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Egen alder	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ingen til å ta over vil drive med mjølk	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Min eller andre i familien sin helse	☐	☐	☐	☐	☐	☐
For arbeidskrevende og tidsbundet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
For mye byråkrati og komplisert regelverk	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nedslitt driftsapparat	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mer interessant å drive med noe annet	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Er/var gardsbruket (foretaket) en mjølkesamdrift?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

Nå kommer det noen spørsmål om mål med gardsdrifta

Hvor enig eller uenig er du i påstandene under? Dersom du har slutta med gardsdrift tar du utgangspunkt i hvordan det var når du drev som gardbruker

	1 = Helt uenig	2	3	4	5	6	7 = Helt enig
For å lykkes i jordbruket er/var det viktig for meg å tilpasse meg og bruke ny teknologi	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg er/var flink til å finne ulike typer informasjon som er/var til hjelp i gardsdrifta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg vil holde garden i drift for å sikre at jeg har noe å gi videre til etterkommerne mine	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gardbrukere burde få lov til å tjene mest mulig penger uavhengig av miljøkonsekvensene	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vi må produsere mer mat sjøl om det forårsaker noen miljøskader	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gardbrukere er gode forvaltere av kulturlandskapet i bygde-Norge	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gardbrukere spiller en svært viktig rolle i å beskytte naturmiljøet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg liker mye bedre å være gardbruker enn å ha et annet yrke	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg tror ikke det er en god idé å ta mye risiko i gardsdrift	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg er/var forsiktig med å ta i bruk nye ideer og driftsopplegg på garden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Hvor enig eller uenig er du i følgende utsagn? Dersom du har slutta med gardsdrift tar du utgangspunkt i hvordan det var da du drev som gardbruker

	1 = Helt uenig	2	3	4	5	6	7 = Helt enig
Kontakt med andre gardbrukere er en viktig kilde til trivsel for meg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
I lokalsamfunnet mitt er det godt landbruksmiljø	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Oppfinnsomhet og nyskaping gir anerkjennelse i lokalsamfunnet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Det er/var lett for meg å få hjelp (f.eks. av familie) i gardsdrifta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg føler/følte meg ofte ensom	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg opplever/opplevde at jeg har nok ferie og fritid	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg opplever/opplevde at jeg har nok tid til familien	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utmarksbeite- og seterbrukerne sine behov er godt ivaretatt av kommunens politikere	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utmarksbeite- og seterbrukerne sine behov er godt ivaretatt av kommunens administrasjon	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Hvor viktig er/var følgende forhold i gardsdrifta for deg?

Dersom du har slutta med gardsdrift tar du utgangspunkt i hvordan det var da du drev som gardbruker

	1 = Ikke viktig	2	3	4	5	6	7 = Svært viktig
Drive større	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Størst mulig lønnsomhet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Størst mulig avdrått og avlinger	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Å kunne drive garden på heltid	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ta vare på naturmiljøet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sørge for best mulig dyrevelferd	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bidra til norsk matproduksjon	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ta vare på kulturlandskapet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Videreføre kulturarv og tradisjoner	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bidra til levende bygder	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Nå kommer noen bakgrunnsspørsmål.

Er du medlem av noen av følgende organisasjoner?

- ☐ Norges Bondelag
- ☐ Norsk Bonde- og Småbrukarlag
- ☐ Norsk Landbruksrådgiving (NLR)
- ☐ Økologisk Norge
- ☐ Norsk Sau og Geit (NSG)
- ☐ TYR
- ☐ TINE
- ☐ Lokalmatorganisasjoner
- ☐ Ikke medlem i noen av dem

Da du drev garden, var du medlem av noen av følgende organisasjoner?

- ☐ Norges Bondelag
- ☐ Norsk Bonde- og Småbrukarlag
- ☐ Norsk Landbruksrådgiving (NLR)
- ☐ Økologisk Norge
- ☐ Norsk Sau og Geit (NSG)
- ☐ TYR
- ☐ TINE
- ☐ Lokalmatorganisasjoner
- ☐ Ikke medlem i noen av dem

Bor det barn i samme husstand som deg?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

Tror du noen i familien kommer til å overta garden etter deg?

- ☐ Ja, egne barn
- ☐ Ja, noen andre i slekta
- ☐ Nei
- ☐ Vet ikke

Hva er ditt kjønn?

- ☐ Mann
- ☐ Kvinne
- ☐ Ønsker ikke å svare

Hvilket år er du født (4 siffer)?

Hva er din høyeste fullførte utdanning?

- ☐ Grunnskole eller tilsvarende
- ☐ Videregående skole (yrkesfag)
- ☐ Videregående skole (allmennfag/generell studiekompetanse/gymnas)
- ☐ Fagskole
- ☐ Universitet/høgskole

Har du fullført landbruksutdanning? Flere kryss er mulig

- ☐ Nei
- ☐ Ja, på videregående skole/landbruksskole
- ☐ Ja, på fagskole/agrotekniker
- ☐ Ja, på høgskole/universitet

Hva er din nåværende sivilstatus?

- ☐ Gift/samboer
- ☐ Enslig

Har du inntektsgivende arbeid utenfor garden?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

Hvor stor er din stillingsprosent utenom garden? Oppgi prosentandelen.

Da du drev garden, hadde du inntektsgivende arbeid utenfor garden?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

Da du drev garden, hvor stor var din stillingsprosent utenom garden? Oppgi prosentandelen.

Har ektefelle/samboer inntektsgivende arbeid utenfor garden?

- ☐ Nei
- ☐ Ja, mindre enn 50 % stilling
- ☐ Ja, 50 % stilling eller mer

Her kommer siste bolk i undersøkelsen med noen spørsmål om tilleggsnæringer og andre landbruksbaserte næringer som utnytter gardenes areal, bygninger, maskiner eller råvarer, samt jordbruksinntekt

Hvilke tilleggsnæringer/andre landbruksbaserte næringer er det på garden? Flere kryss er mulig. Dersom ingen tilleggsnæringer kryss av nederst i lista.

- ☐ Videreforedling av råvarer til matprodukter for salg direkte til forbruker, restaurant, butikk osv. (f.eks. gardsbutikk, torgsalg)
- ☐ Salg av egne produkter som ikke videreforedles (f.eks. salg av poteter/grønnsaker fra gardsbutikk eller torgsalg)
- ☐ Gards/seterturisme (f.eks. omvisning, opplevelsestilbud, servering, overnatting/utleie)
- ☐ Utleie av jakt- eller fiskerett (f.eks. salg av jakt- og fiskekort eller utleie gjennom utmarkslag)
- ☐ Produksjon av ved for salg
- ☐ Leiekjøring utafor landbruket med gardsbrukets maskiner (f.eks. brøyting, skutertransport, vei- og anleggsarbeid).
- ☐ Bortfeste av tomter
- ☐ Andre landbruksrelaterte tilleggsnæringer (f.eks. salg av skinn, trelast, vaktmestertjenester for hytter, kraft for salg, juletrær)
- ☐ Ingen tilleggsnæringer

Kan du anslå omtrentlige årlige driftsinntekter som gardsbruket hadde totalt og fra tilleggsnæringer i 2021 (i kroner, rund gjerne av)?

Totale driftsinntekter fra jordbruket (inkludert tilskudd, tilsv. post 427 i landbruksskjema) og tilleggsnæringer. Salg av tømmer skal ikke tas med.	_____
Videreforedling av råvarer til matprodukter for salg direkte til forbruker, restaurant, butikk osv. (f.eks. gardsbutikk, torgsalg)	_____
Salg av egne produkter som ikke videreforedles (f.eks. salg av poteter/grønnsaker fra gardsbutikk eller torgsalg)	_____
Gards/seterturisme (f.eks. omvisning, opplevelsestilbud, servering, overnatting/utleie)	_____
Utleie av jakt eller fiskerett (f.eks. salg av jakt- og fiskekort eller utleie gjennom utmarkslag)	_____
Produksjon og salg av ved	_____
Leiekjøring utafor landbruket med gardsbrukets maskiner (f.eks. brøyting, skutertransport, vei- og anleggsarbeid).	_____
Bortfeste av tomter	_____
Andre landbruksrelaterte tilleggsnæringer (f.eks. salg av skinn, trelast, vaktmestertjenester for hytter, kraft for salg, juletrær)	_____

Har du solgt hyttetomter siste 5 år?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

Hva har gjennomsnittlig bruttoinntekt av salg av hyttetomter vært per år (siste 5 år)? Oppgi svaret i kroner, rund gjerne av.

Omtrent hvor stort var skattemessig driftsresultat fra jordbruket i 2021 (tilsv. post 429 i landbruksskjema)? Skogbruksinntekt skal ikke tas med.

- ☐ Ingen inntekt/negativ inntekt
- ☐ 1 - 99 999 kr
- ☐ 100 000 - 249 999 kr
- ☐ 250 000 - 399 999 kr
- ☐ 400 000 - 599 999 kr
- ☐ 600 000 kr eller mer
- ☐ Vil ikke oppgi

De siste åra du drev garden, omtrent hvor stort var skattemessig driftsresultat fra jordbruket (tilsv. post 429 i landbruksskjema)? Skogbruksinntekt skal ikke tas med.

- ☐ Ingen inntekt/negativ inntekt
- ☐ 1 - 99 999 kr
- ☐ 100 000 - 249 999 kr
- ☐ 250 000 - 399 999 kr
- ☐ 400 000 - 599 999 kr
- ☐ 600 000 kr eller mer
- ☐ Vil ikke oppgi

Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) ble opprettet 1. juli 2015 som en fusjon av Bioforsk, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) og Norsk institutt for skog og landskap.

Bioøkonomi baserer seg på utnyttelse og forvaltning av biologiske ressurser fra jord og hav, fremfor en fossil økonomi som er basert på kull, olje og gass. NIBIO skal være nasjonalt ledende for utvikling av kunnskap om bioøkonomi.

Gjennom forskning og kunnskapsproduksjon skal instituttet bidra til matsikkerhet, bærekraftig ressursforvaltning, innovasjon og verdiskaping innenfor verdikjedene for mat, skog og andre biobaserte næringer. Instituttet skal levere forskning, forvaltningsstøtte og kunnskap til anvendelse i nasjonal beredskap, forvaltning, næringsliv og samfunnet for øvrig.

NIBIO er eid av Landbruks- og matdepartementet som et forvaltningsorgan med særskilte fullmakter og eget styre. Hovedkontoret er på Ås. Instituttet har flere regionale enheter.

Forsidefoto: Sau på fjellbeite i Sølndalen, Alvdal, med utsyn mot Rondane. Foto: Ola Flaten

Baksidefoto: Mjølkekyr ved setra, Follandsvängen i Alvdal. Foto: Ola Flaten

nibio.no